

1907.

РІЧНИК Х.

ТОМ XL.

КНИЖКА Х.

ЗА ЖОВТЕНЬ.

ЗМІСТ.

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА: В долах	1
С. ЧЕРКАСЕНКО: Суша	3
ІВАН ФРАНКО: Великий шум (далі)	4
МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: Студії з економічної історії України: Панщина (кінець)	24
ВАСИЛЬ МОВА (ЛИМАНСЬКИЙ): Старе гніздо й молоді птахи (далі)	38
ІВАН КРЕВЕЦЬКИЙ: Пятна- цять літ існування „Записок Наукового Товариства імені Шевченка“	64
ІВ. ФРАНКО: Середні віки і їх поет (далі)	80
А. НИКОЛАЇВ: Я був колись хворий	94
МИХ. ЛОЗИНСЬКИЙ: Два ін- тернаціональні робітницькі конгреси	96
ПАВЛО ГРАБ: Переспіви з французьких поетів	108
Новини нашої літератури:	
АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ: Житєва дізгармонія і гармо- нія	108
ІВ. С—КО: Художня дізгармо- нія	116
ОЛЕКСА КОВАЛЕНКО: Див- люсь на вас	121
МІРІЯМ ГАРРІ: Здобутте Єру- салима (далі)	122
МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: На у- країнські теми: Кінець ру- тенства!	135
Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ: З укра- їнського життя	148
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: З австрій- ської України	156
Бібліографія	167
Надіслані книжки	175
До історії заснування <i>Ratheni- sche Revue</i> . Оголошення.	

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

ЛЬВІВ - КИЇВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Від адміністрації
Літературно-Наукового
Вістника.

Розсилаючи отсю X книжку Літературно-Наукового Вістника просимо всіх тих, хто ще не зложив цілої передплати за сей рік, вирівнати її як найшвидше, інакше ми будемо приневолені здержати дальшу висилку. Заразом просимо нових передплатників на 1908 р. зголошувати замовлення завчасу (найпізнійше в грудни сього року), бо се потрібне для управильнення висоти накладу. Хто з дотеперішних передплатників не хоче передплачувати журналу в 1908 р., зволить також завчасу повідомити про се адміністрацію та не наражувати її на непотрібні кошти. Усіх тих панів, яким вислано перші книжки журналу сього року (I—III), а які не відновили передплати, просимо або прислати належність за окремі книжки (за кожду 2 кор.), або звернути назад неушкоджені книжки; без того видавництво поносить велику страту, бо має здекомплетовані річники, а крім того не зможе дальшим переплатникам доставити перших книжок, бо їх наклад скоро вичерпає ся.

Всіх інтересованих розвоєм нашого культурного життя і тіснійшою лучністю життя галицького з українським просимо в сих інтересах ширити Л.-Н. Вістник і приєднувати йому нових передплатників. Се зовсім непохвальне свідощтво для нашої суспільности, що наш одинокий літературно-науковий журнал досі мусить бороти ся з фінансовими трудностями.

РІЧНИК X

ТОМ XL

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

ЖОВТЕНЬ—ГРУДЕНЬ—1907

891.7905
LIN
v. 10
no. 10-12

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА
1

ОЛЬГА КОВИЛЯНСЬКА.

В долах.

(Присвята В - у і О - у).

Стоїть ліс. З дерев: берези, трепети, черемхи, дубина і т. п.

В осені опадає листя, жовкне і шелестить. Грає в сьвітлі ріжними барвами, іноді місцями жаріє проти соньця мов само полумя.

Між ними одна сосна. Все зеленіє.

— Чого зеленієш? — накинули ся дерева одного разу на неї. — Ми всі осіню жовкнем і скидаємо листя, а ти одна хочеш відзначатись в лісі?

— Я сосна, — відповіла вона поважно.

— Що се сосна? Абож ти не деревина як ми? Не ростеш в землі? Коріня твоє де інде як в землі? Як се!

— Я сосна, — відповідає вона знов поважно.

— Від коли живем, скидаємо рік річно листє, не змінємо свойого звичаю, а ти одна бавиш ся зеленою. Сміх і наруга! Акторка!

Пішов лісом сміх.

Коли пізною осіню почали сніжини літати і на їх гильлю білим пушком укладати ся, а сосна все задержала свою одіж, підняв ся гвалт.

— Ще не скидаєш твої голки? Вже час би! Ми вже давно про свою зелень забули...

— Я сосна, — знов відповіла деревина.

Тоді вони загуділи. — Проч з тобою! ти не деревина, ти зайда. Твоє право не природне, не можливо щоб о тій порі справедлива деревина ще зеленіла!

Сосна схилила поважно свої віти до землі. Росла тут давно, та зелень усе задержувала. Голочки її стали гострі і неприязні проти неуважних дотиків, а вершиною здіймала ся до небес. Самітною почувала себе в лісі. А що була ростом найвисша, орел спиняв ся на її вершині, прилітав і відлітав. І добре було в її густій зелені. З її корони глядів на цілий ліс.

Гордий і різкий птах був, що низин не любив, а відносин з пташнею, що цввірінькала по дубинах і трепетах, унікав. Сказано — цар птахів.

1

Добачила його раз стара черемха на вершині.

— А он на вершині зайди загнуздив ся орел! — закричала. — Чи не сором се для нас, не зневага? Схаменіть ся? А он скілько прекрасних молодих дерев у лісі, берези, трепети, черемхи, бучина, вільшина. Ні, він на зайді загнуздив ся! Чи чули? Яка там з неї деревина? Давай згоняти з неї орла. Царя-птаха украла нам!

— Украла, украла! — понесло ся лісом.

— Я сосна, — обізвала ся деревина.

— Що сосна? І що з того? Які в тебе заслуги? Який з тебе на будівлю матеріял? Від сегодне до завтра? Ціла твоя заслуга, що в гору пнеш ся. Гей, товариство, схаменіть ся, вона орла нам украла!

— Украла, украла!

— Я власне для орлів, — сказала сосна.

Новий гвалт. — Для орлів? А то що? В нас нема вже на чім загнуздитись? В нас нема трепет? В нас нема грабин? Нема бучин?

Ще раз пояснила деревина, що вона сосна.

.....

Стрілець ішов лісом. До него звернули ся з скаргою.

— Проступки?

— Отак. Он та, що в гору пнуть ся...

Другий голос. — Орла, царя-птаха, нам украла.

— Орла украла?

— Украла, украла!

— Де він?

— А он. На вершині зайди.

В стрільця зброя. Він пан і над царем орлом.

— Вбити?

— Ні, шкода. Може дасть ся освоїти.

— Освоїти, освоїти!

— А де йому зажити

Знов гвалт.

— А он же трепети в нас! А он берізка молода. А он черемха пишна і замашиста. А мені що бракує? Обемиста і груба, на сто років матеріял.

— Добре. Треба зігнати орла з вершини.

Гукнув вистріл лісом. Задрожала корона деревини. Орел ні крилом не кивнув.

Розлютив ся стрілець. Давай підпалити сосну, щоб не вертав до неї більше.

Підпалив деревину...

Гей, який огонь спалахнув із неї! Як загоріла ся сосна! Мов у мученицю перекинула ся за короткий час. Полум'я колихало ся хоругвами між її широкими вітями, а золоті іскри розприскувались луком над цілою вершиною. Дим садив розпучливим розгоном під небеса, та ратунок ні звідки не наспівав. Кипуча живиця спливала як сльози в долину і горіла сосна мов пречиста жертва. Згоріла аж до пня.

Спокійно стало в лісі. Спокійно і буденно. Не чути широкого шуму сосни.

Вже не буде більше зимою зеленіти, не буде вже більше і орлів голубити.

А орел, цар птахів?

Відлетів збивши люто крильми, не повертає більше. Загніздив ся на високій скелі, не сила освоїти його. Іскрить очима до наближаючих ся з низин і береже свою самітність...

Гордий і неприступний, не змінює ся він ніколи. Все проче забув. Трепети, черемхи, бучину і дубину. Лиш одно не вгасає в його вірній душі, се образ пишної жертви, що в долах упала, і погорда до низин.

Чернівці 4 липня 1907.

С. ЧЕРКАСЕНКО.

С у ш а.

Межею йду. Гадюкою з-під мене
Біжить вона кудись у далечинь,
А там село, людське життє злиденне
І горенька незмірна глибочинь.

Іду... куди?.. І сам того не знаю.
Дзвенить співець весни десь угорі,
Земля пала, і марево без краю
Далеко котить ся в шаленій грі.
Горить... пече... Усе довкола мліє...
Дошу! дошу! порепалась земля,
Де-де чорніє мертва ще ріля, —
І душу жах пройма, і серце ние,
Бо Голод-царь крилом вже грізно віє
І пащеку страшенну розявля...

ІВАН ФРАНКО.

ВЕЛИКИЙ ШУМ.

V.

У суботу Кость Думяк з Яцем Ковалем і другим своїм сватом пішов до отця Квінтіліяна, щоб дати на заповіді. Проте, щоб просити батька нареченої, не було що й говорити; наречена мала прийти просто до панотця, ніби на візиту, бо звичайного товариського життя між двором і о. Квінтіліяном задля браку в нього жіноцтва не було.

О. Квінтіліян знав уже від самого пана, яка йому трапила ся притичина з Думяком; пан з немалим жалем і обуренєм оповідав йому, як Думяк розкохав його дочку і не посоромив ся прийти з мужиками і формально сватати її для себе. Панотець з низу не хотів вірити, щоб се було можливе в його парафії, а прочитавши панську „інтерцизу“ аж за голову вхопив ся з неpritворного обуреня.

— Якже се можливо? — кричав він. — Адже се розбій на гладкій дорозі! Адже ті хлопи формально силують вельможного пана, силою відбирають вам єдину дитину! Я яко духовний не можу на се дозволити, мушу спротивити ся сему всею своєю повагою. Ні, то нечувана хлопська безличність! Такого ще не бувало і не буде ніколи. Я нізащо в світі не дам їм шлюбу.

— Гей, як би то було можна хоч церковною повагою розбити той шлюб, — зіючи мовив пан, — то се було-б дуже добре. Але бою ся, щоб з того не вийшло ще гірше.

— А то що може гірше вийти?

— Що підуть жити без шлюбу, на віру.

— О, я того не стерплю, — крикнув завзято о. Квінтіліян і вдарив кулаком по столі. — Такої паскуди в моїй парафії не було й не буде. Я їх жандармами розгоню.

— Ну, отче, того не зробіте, — відповів спровола пан Субота, — раз тому, що вона все таки моя донька і я кривдити її не дам, а друге тому, що й жандарм на ваше слово не піде робити безправства.

*) Див. кн. V і VI.

О. Квінтіліян почервонів як буряк.

— Га, коли пан дідич так кажуть... і самі того хочуть... У мене в селі скоро трафить ся такий соблазн, то я зараз шепну жандармови, і той як непришних розгонить. А коли вам се не на руку, то я...

Він аж задихав ся з несподіваного зворушення. Річ з разу байдужа для нього тепер набирала в його очах канонічної ваги. Він чув себе в праві не толерувати в своїй парафії нешлюбного подружжя. Се його душпастирський обовязок і від того він не відступить.

— Ну, ну, єгомость, — мовив удобрухуючи його дідич, — се ви вже говоріть кому иншому. Яж тут знає ціле село і добре знаю, що тут кільканацять парживуть отак без шлюбу і ви зовсім спокійно толеруєте їх, лише під тим услівем, щоб вам раз на тиждень робили панщину. Ви думаєте, що я сліпий і нічого не бачу? Такий ви каноніст, як я канонік. Ні вже, ви мені з такими дурницями не виїздить, а говоріть поважно: чи не можна би вам вплинути спокійним, духовним поученєм на того Думяка і на мою дочку, щоб вони покинули свої наміри і не робили скандалу? Ось що би для мене було важно і ось чого я в вас хотів просити. А там уже що буде далі, як вам не вдасть ся, то про се ще буде час подумати.

О. Квінтіліян при тій пановій бесіді з разу страшенно розсердив ся, але нарешті помяк бачути, що пан не має наміру робити йому клопоти та тяганини за безправні жаданя панщини від селян. Він простягнув своє лице в низ, так що воно сильно видовжило ся мов у чоловіка близького до безнадійности і сказав розводячи руками.

— Пан дідич мають рацію — неморальности не викорениш жандармами. Тай що з того вийде? А що до моїх упімнень... ну, спробую ще, але не роблю собі ніякої надії. Що до панни Галі, то певно, се панночка з добрим вихованєм і на неї я надію ся мати вплив. Але з тим Думяком, недовірком і анархістом, я ледви чи договорю ся до чого. Се поганий чоловік, правдива зараза цілої громади. Тут би радше пан дідич могли помогти.

— А то як? — запитав пан Собота.

— А просто так: прискаржити його в циркулі, що бунтує нарід, намовляє до непослуху властям, ну там... виступає

проти релігії і церкви... не шанує зверхности, — то може-б його як прикоротили або просто до криміналу замкнули. І пан би збули ся клопоту і я також.

— Вже то я, — в задумі мовив пан,—пару разів говорив з паном циркулярним старостою про того Думяка як про неспокійного духа, але що, староста, знаєте, Німець, держить ся того закона як вош кожуха, все мені відповідає: „Herr Schlachziz, gegen Geister haben wir keine Paragraphen. Покажіть мені його злі вчинки, то я зараз цапну його як і всякого иншого злочинця, а неспокійний дух — was ist daran juridisch? І я не міг йому сказати нічого, бо щож можу йому закинути? Ви кажете: бунтує. Добре, давайте свідків, де, кого й на що бунтує? А так на голе слово, то йому нічого не вдіємо. Як би то по давньому, то можна би сказати, що вони нині всі від малого до великого бунтують, ну, але уряд видить усе те і не бачить у тім нічого небезпечного. А щож нам робити? Як собі дати раду з тим хлопством?

— Я все своє,—відповів на се душпастир.—Як не мож на правом, то треба йти лівим. Заваджає вам Думяк, баламутить вам дочку — найміть собі охочих, а такі все найдуть ся, пересядуть його десь у ночі, поламають руки-ноги, розчереплять голову і тоді відхочеть ся йому і бунтувати в селі і женити ся з двірською панною. Се у нас найліпший спосіб на такого неспокійного духа.

Пан Субота аж жажнув ся слухаючи сеї приятельської ради, вицідженої так спокійно, таким дружлюбним тоном. „Ну, попик! Ну душпастир!“ — мигнуло йому в голові. „Мало чим гірші перед півстолітем банди опришків організували тай самі на розбій ходили. Оттакому звір не свою душу, а своє тіло, тай бувай здоров!“ А потім промовив:

— Ні вже, отче, я иншої віри і на такі способи не подам ся. А як ви не маєте инших способів на навертане грішників, то на такі способи я не бажаю вам успіха. Легко-б я й сам міг опинити ся під обухом, а в таким порядку чоловік ніколи не був би певний свого житя.

— Та я по щирости... так по сусідськи — задроботів о. Квінтіліян, присуваючи ся до дідича і силкуючи ся взяти його руку, яку сей шарпнув геть від нього.—Пане дідичу, сеж я не зі злої волі... Знаєте, між людьми всяке буває, нераз годі инакше. А в тім я-ж нічого так лихого не хотів...

Та дідич не говорив далі нічого, але взявши капелюх вийшов із попівського сальона не здоровкаючи ся і не подаючи господареві руки. Сей своїм звичаєм почав бігати по кімнаті, цмокаючи, спльовуючи та ляскаючи себе долонею по чолі:

— Отто з мене дурень! — говорив сам до себе. — Отто я з великої щирости показав себе пану в гарнім світлі! Ну, нема що сказати, в гарнім! Тепер він піде скрізь голосити, що руські попи донощики та гайдамаки, без сорому і сумління. Ну, та на щастє при тім не було сьвідків, усе му можна заперечити. І все те задля дурного Думяка та його глупого сватаня! А нехай собі бере тоту двірську телицю, буде мати з неї потіху. Що то мене обходить? Коли бо ні! Така вже свинська натура: аби лише прислужити ся пану! Ей, Квінтіліяне, не раз ти вже на тих прислугах попик ся, а нині найгірше. Дай собі з тим спокій, бо справді і люди тебе зненавидять і пан гордуватиме тобою. Адже ти бачив, не хотів тобі руки подати, пішов не прощавши ся. Ну, се була хвиля поздрання; надію ся, що його сердитість швидко мине. Треба справді по зможі прислужити ся йому. Доберу добрих способів, аби розмовити ся з тим Думяком і виложити йому на розум, щоб не робив дурниці з тою панною. А там уже побачимо.

Оттак був о. Квінтіліян приготований на прихід Думяка. Сходячи до передпокою, де по звичаю чекали селяни, що приходили до панотця за ділом, він удав здивованого побачивши тут Думяка з його сватами.

- Ой, ти тут, Костю! А ти чого до мене?
- Думяк підійшов, поцілував його в руку і промовив:
- Хочу дати на заповіді.
- Жениш ся?
- Так, єгомосьць.
- А з ким, рад би я знати.
- Та єгомосьць знають її, Галя Суботівна.
- Що, що, що? Галя... яка Галя?
- Нашого вельможного дідича донька.
- Ти що, здурів? Що ти говориш?
- Що єгомосьць чують.
- Як то, вона, панянка, мала-б іти за тебе, простого хлопа?
- Щож, єгомосьць, що кому судило ся, те й буде.

— Ні, се не може бути. І вона годить ся на се?

— Зараз тут прийде, можуть єгомосьць саму запитати.

— Запитаю, запитаю. А її родичі?

— Мати благословила нас.

— А батько?

— Згодив ся, хоч і не благословив. Щож, його річ.

— Без батькового благословенства? Чи чував хто таке? Сеж не може бути! Я не маю права шлюбу дати.

— То вже як єгомостева воля. А я чув, що часом дають шлюб і таким паннам, що без батькової і материної волі втекли з дому. От у нашого сусідного дідича Коритовського таке було. Та єгомосьць се ліпше знають.

— Що мене то обходить! То вони собі в латинським обряді, їм усе вільно. А нам у наших сятім греческо-кафтоличеським не вільно.

— Могли-б мені єгомосьць показати той припис, аби я переконав ся, що справді не вільно?

О. Квінтіліян наморщив брови.

— Е, буду я тобі показувати свої приписи, то ти захочеш бути мудрійший від мене! Раз тобі кажу, що без батькового благословенства не можна дати шлюбу, тай годі.

— То єгомосьць не приймете від мене на оповіди?

— З таким браком не можу. Як батько не благословить — ні, не йде.

— Добре. Піду зараз до пана старости і запитаю, чи справді є такий припис?

— Що? До пана старости? — скрикнув уже сердито о. Квінтіліян. — Дам я тобі старосту! Що має пан староста мені до розказу в такій церковній річи, як шлюб? Вільно мені дати, а вільно й не дати.

— Ні, єгомосьць, — відповів спокійно Думяк, — говоріть се кому дурнійшому. Вам не вільно не дати, коли нема ніякої канонічної перешкоди. А щоб дізнати ся, чи нема такої перешкоди, на те й голосять ся оповіди. І я прошу оголосити їх, а там уже побачимо, чи хто зголосить ся з перешкодою.

— Е, мудрагель ти, як бачу! Вже як троха сьвітла лизнув, то гадаєш, що все знаєш і можеш кождому диктувати: так роби або не так роби! А то, синку, так не йде! Ти знаєш своє, а я знаю своє і мушу свого держати ся.

— Та щож, навіть як є канонічна перешкода — перебив йому Думяк, — то й тут є способи, подають до консисторії або й до самого Риму тай виеднують дозвіл на шлюб. А за таку перешкоду, як батькове неблагословенство, то я ще й не чув. Прошу єгомосця не робити собі зо мною жартів і прийняти на оповіди, тай оголосити зараз завтра першу оповідь.

— Го, го, так тобі спішно! — усміхаючи ся мовив о. Квінтіліян. — Та певно, панна гарна і посажна.

— Я жадного посагу не жадаю від пана дідича, — перервав йому знов Думяк.

— Он як! Чи бачив хто таке! Панну бере, а посагу не жадає! Панна і віно—голе коліно! Ха, ха, ха!

— То, єгомостику, так, — відповів на се Кость. — Я хоч не богач, а маю на стілько, що при своїй праці вигодую й маму - вдову і жінку з дітьми, як які Бог дасть. Богацтва не бажаю, праці не бою ся, а коли Бог послав мені таку душу, що мене любить і мені припала до вподоби, то гріх би був, як би я розлучав ся з нею. Що їй там дадуть, чи батько чи мати, то не моє діло, то її власне, на то я не числю і в то не втручаю ся. Її річ мати діло зі своєю родиною, а моя річ дбати за неї відповідно до свого стану.

— І ти думаєш, що вона, двірська панна, буде відповідна до твого хлопського стану?

— Думаю, єгомосць, що буде. Виж знаєте, я її ще маленькою вибавив і виносив на своїх руках, коли служив у дворі. Їх були дві сестри. Старша, тепер пані графиня, та була вроджена пані, горда, недотика, остра на слово; а ся молодша, то від разу видно було, що проста, щира, гадав би хто—хлопська дитина. Старша бувало дивить ся спокійно, як бють людей на панщині, забивають у колодки та морять голодом, — се було для неї щось таке, що так і має бути й не може бути інакше. А отся молодша, то при таких пригодах ховала ся геть і плакала, а дивити ся на людські муки не могла ніколи. Тай від малку була в домі якось так як наймичка. Старша строїть ся, на фортепяні грає, виспіває по французьки, а молодша все більше в кухні та в челядній, з дівчатами жартує та співає, тай робить з ними все що треба, всякого покривженого та зневаженого потішить, запоможе а нераз і випросить від кари. Таку вже їй Бог ласкаву душу дав. І все собі

скромна, тиха, трудяща, а оте двірське жите вважала собі за божий допуст, а не за жадне добро. Все її в село тягло, до хлопської роботи; все надіяла ся, що панщина ось-ось скінчить ся і що в селах почнеть ся нове, свобіднійше жите. Вона з тимі вчила ся, аби колись бути корисною на селі, вчила ся такого, чого ніякі панни не вчать ся. От за все те я й полюбив її як свою душу і чую, що без неї не міг би й жити на світі. А за що вона мене полюбила, то хиба Бог знає. Я з нею ніколи й не говорив про се, та мені й байдуже. Любов, се божий дар; кому дасть ся, бери її не оглядаючи жий нею як чистим повітром та соняшним сьвітлом. Оттаке й моє, егомось.

О. Квінтіліян не без внутрішнього зворушення слухав отсих простих, а так глибоких висловів хлопської душі. У нього самого тьохнуло серце; він пригадав собі свою молодість, з разу заглушену шкільними науками, потім зманеровану церемоніями та всякими забобонами, за якими засихало всяке щире та просте чутє, а нарешті прибиту стараннями за хліб, за наживу, де першою жертвою падала звичайно любов, а на перший плян виступав клясовий чи власний інтерес. І він по скінченю семінарії „з фамілійних обрахунків“ оженив ся з панною „деканівною“, значно старшою від нього, яка в додатку показала ся давно вже не панною, жив з нею як з ворогом у одній хаті, тим більше, що вона була безплідна, нарікав, що не будь вона, він був би висьвятив ся в целібаті і був би тепер єпископом, а коли вмерла забравши двацять літ його жита, поховав її без жалю, як ненависну заваду. І кілька то їх подібних буває між його собратами! Жиють і або заглухнуть зовсім у буденних клопотах, або кають ся та сердять ся весь вік на себе, на жінок, на все окруженє, шукають чогось і не находять нічого, ані спокою, ані задоволення. І він завидував тому мужикови, якого жите складаєть ся так просто й натурально, хоч при тім так виємково й цікаво. Він подобрів і почав збирати метрики й прилади до писаня, коли на раз пригадав собі, що властиво нема ще панни молоді, без якої не можна писати протоколу.

— Ну, а деж твоя панна? — запитав він, та Кость не відповідаючи побіг до кухні, де вже добру хвилю сиділа Галя і розмовляла щось зі старою Климентовою. По хвилі вона

війшла до попівської канцелярії. Була в панському, хоч зовсім простеньким убраню, троха зарум'янена, але без змішання і заклопотаня. О. Квінтіліян уклонився їй чемно, просив сідати, а обертаючи ся до Думяка та його сватів сказав коротко:

— Вийдіть і заждіть на ганку.

Кость Думяк вагався якусь хвилю.

— Ну, чомуж не йдеш? — гримнув О. Квінтіліян. — Не бійся, яж тобі панну не вкушу, будеш її мати цілу!

Думяк щез за дверима.

О. Квінтіліян обернувся до панночки з чутливим батьківським видом і усівши на широкому кріслі напроти неї довгу хвилю глядів їй в очі та хитав головою.

— Панно Галю, — обізвав ся нарешті, — і що се ви робите? Як молода пташка вилітає з теплого гнізда, тай куди, на яке? Чи вам батьківська хата збридла, материнська рука не мила, пановане надоїло, що ви отак легкокомисно хочете покинути своє місце, свій стан, своє ім'я і спустити ся до хлопського стану? Чи ви обдумали, що се значить і яка тяжка се для вас переміна? Чи ви знаєте становище жінки в хлопській хаті і в хлопській родині, і ті тягарі та невігоди, які доводить ся нести тій жінці? Все жите в тяжкій праці, в гризоті, без відповідного товариства, на людській обмові, а ще коли трапить ся муж п'яниця та збиточник — подумайте лише, чи то для вас доля? Ваш батько противний вашому подружю з тим чоловіком, і просив мене, щоб і я сказав вам своє слово. Отже що до самого Костя — не буду вам на нього говорити ніщо негоже, але скажу лиш одно: ви за мало знаєте його, за надто довіряєте його словам. Се чоловік неспокійний і несталий, натура бунтівнича, не дійдете ви з ним до добра. А його мати — масна на язик, солодка на словах, але чи ви знаєте, що в ній кипить? Бою ся, що то вона вчарувала вас, аби вас притягти до свого сина, аби він був на все село один, аби його слава йшла, що має таку жінку, якої жаден хлоп не сьміє бажати собі. Подумайте, панно Галю, і про те, що вам доведеть ся зійти з батьківського двора сюди в село, в сю сільську темноту, де клубить ся віковична ненависть до панів, де не знайдете ані потіхи ані поради і самі стратите свою силу, коли захочете помагати їм. Хто їм pomoже, коли вони привикли з поконвіку до свого скотячого стану і не бажать со-

бі нічого ліпшого. Мені аж серце краєть ся на саму думку, що така гарна, розумна і людяна панна хоче втопити себе в такій баюрі.

Панна Галя поблідла троха при тих словах панотця, але швидко заспокоїла ся і всміхаючи ся відповіла:

— Помиляєте ся, панотченьку. Я дуже добре обдумала своє положенє і бачу, що так, як я рішила, буде найліпше. Мене справді не тягне до панства, мені всміхаєть ся жите заповнене працею і осяяне любовю, і я даремно шукала такого жита між людьми мого стану. Не буду вам говорити, що я знайшла там, де зверхній блиск закривав брак серця і брак характеру, де часто за великою панською фумою сиділа брудна спекуляція на мій скромний посаг. Я мала перед собою живий приклад моєї сестри, ясновельможної графині, що з болем серця носить свою графську корону і від першої хвилі свого подружя мусіла покинути думку про всяке щастє. Те, що ви говорите про темноту хлопського стану і про положенє жінки в хлопській хаті, се у вас — вірте мені, панотченьку — чисте непорозумінє. Ви зі свого становища дивите ся з гори на тих простих людей і не привикли заглядати в їх серце, а з другого боку ви зовсім не маєте змоги заглядати в серце тих людей, яких уважаєте висшою верствою і в яких бачите лише зверхній блиск та панську гордість і недоступність. Як би ви пожили в їх сфері так близько як я, пізнали справжні уподобаня та привички тих людей, то ви певно змінили би свій погляд і признали мені рацію, що не хочу доконувати своє жите в їх сфері. А що до Костя й його матері, то тут я скажу вам лиш одно: знаю їх обоє від маленької дитини. Думячиха виплекала мене своїм молоком, вибавила мене дитиною і обік моєї бідної хорої мами була мені другою матірю. А Кость — він вам не подобаєть ся саме за те, що відріжняє його від пересічного типу мужиків. Він як на свій стан досить освічений, бувалий у світі, гордий і самостійний, сильної волі і смілий у своїх словах і вчинках, і я не можу бажати собі кращого чоловіка. Певна річ, усяке замуже—льотерія як для жінки, так і для чоловіка. Всі надії на щастє спільного пожитя можуть розбити ся, всі ілюзії розвіяти ся. Та хиба і в нашім панськім стані воно інакше буває? Навпаки, для дівчини тут безмірно труднійше пізнати жениха, його ха-

рактер і норови перед шлюбом, значить, вона далеко більше йде на непевне, ніж я в отьому випадку, де мені судило ся від малечку пізнати дуже добре свого жениха й його матір. Що вам сказати більше? Я йду на сей шлях без ваганя, за благословенством моєї мами, а що таточко противить ся, се певно болить мене, але я маю надію, що він швидко подобріє і зрозуміє мене, а хоч би й ні, то для його задоволення не можу жертвувати свого серця і свого житя.

О. Квінтіліян слухав тих слів з повагою, яка личила до сеї хвилі, а коли Галя скінчила, він сказав до неї:

— Щож, ваша воля. Вам з ним жити, а не мені ані вашому батькови, то вам і рішати ся. Я сказав вам усе, що було моїм душпастирським обовязком і про що просив мене ваш батько. Можливо, що й ви маєте рацію, та я ще раз остерігаю вас: обдумайте добре свій незвичайний поступок, щоб потім не жалували його по невчасі.

— Щож, на те божа воля. Я не кривлю душею і надію ся, що все буде добре. А що вже нам Бог дасть, те сам він знає, а ми не можемо знати. Аби лише простою дорогою і по ширости, то вже надіюсь, що якось трафимо до нього.

— Ха, ха, ха! — засміяв ся о. Квінтіліян, — що я мав би вам сказати таке духовне упімненє, то ви мені говорите. Гарно, гарно! Вам би, здаєть ся, краще попадею бути, ніж простою Думячихою. Ну, як собі знаєте. Кличте Костя, приступимо до списання протоколу.

Галя покликкала Костя, о. Квінтіліян списав що було треба, Думяк заплатив що належало ся за оголошенє оповідий і всі розійшли ся задоволені. Тільки о. Квінтіліян по їх відході довго ходив по канцелярії, завзято пакав люльку, всміхався сам до себе то знов морщив чоло і спльовував, а нарешті буркнув рішучо:

— Ну, нехай собі про мене! Яке мені діло! Та все таки сей Кость мені не подобаєть ся, дуже не подобаєть ся!

VI.

А за три неділі, при остатній оповіди, був шлюб Костя з Галею і весіле на славу. Стара Думячиха уперве тепер почувала себе матірю і головою широкі родини і виступила в повній своїй повазі усвяченій віковими звичаями, щоб зве-

личити шлюб своєї єдиної дитини. Із глибини своєї скрині вона вадобула спорий рукавець зі срібними талярами з погрудем Марії Тереси, скарб, що перейшов до неї від її баби і про який доси не знав ніхто, навіть її син. Вона сипнула тими грішми на єдине в її житю свято. Зарізали три вепрі й три ялівки, купили три бочки пива і бочку горівки, нарізали дробу, спросили свояків і знайомих і сусідів з трьох сіл, не виключаючи й дальших.

А в суботу по півдні зароїло ся Думячишине подвіре від дівчат і парубків і свашок у святочних строях. Починав ся весільний обряд вінкоплетинами й печенєм короваю. За величезним столом, на якому насипана була ціла купа зеленого барвінку, позасідали свахи; стара Думячиха виступила на лаву і серед загальної тиші розпочала обряд піснею:

Ізійди, Боже, до нас,
 Бо тепер гаразд у нас!
 І ти Божая мати
 Зійди до нас до хати,
 Віночки увивати,
 Кохане парувати.

На сей заспів відповів згідними, притишеними голосами хор свашок:

Ой ізленули три ангелоньки з неба,
 Ой сіли, впали у Костенька на дворі,
 А із дворонька у мальовані сіни,
 А із сінечок у пахучі покої,
 А у покоях на тисовії столи,
 Взяли в ручечки барвінкові пучечки,
 Позолотили зелені листочки,
 Позолотили тай нам благословили,
 Аби ми з ними сих віночків довили.

А тут мов рій бжілок забреніли голоси дівчат, Галиних дружок:

Збірная днинонька субота,
 Збирала Галюня подружки;
 Засадила їх за столи,
 Завдала вона їм роботу:
 Зелений барвінок складати,
 Шлюбнії віночки звивати.

„Співайте, подружки, не сидіть,
На мене ся, молоденьку, не дивіть,
Бо в мене туженька не мала:
Від рідної неньки відстала“.

Повіяло якимось дивним духом по хаті; навіть найстарші свахи втирали сльози, навіть запечені пекарки, що пріли біля печи, плакали та хлипали як малі діти, а дівчата-співачки затулювали хусточками заплакані очи.

Та ось сцена змінюється. Вінки доплетено, позолочено і повішено під образами, а свахи-пекарки несуть на руках діжу з короваєвим тістом і ставлять на столі. Як тиха річка брентить спів свашок:

Короваєве тісто
Їхало через місто,
Білим черевом грало,
Роди - народи скликало.
„Гей роди близькі й далекі,
Тай ви сусіди близенькі,
Сходіть ся в нашу хату
Пишний коровай місити,
У Бога щастя просити“.

І старосьвітські обряди йдуть своєю чергою: коровай місять, ліплять, саджають, підгнічують у печи, все з піснями, з примованнями, усталеними старими звичаєм. Свахи-пекарки беруть ся за руки і співають перед пічу:

А вжеж ми заробили.
Коровай посадили,
Соломою підгнітили
І задом і передом, —
Дайте-ж нам горівки з медом!

Весільний староста, що по всадженю короваю в піч, при якому він мав довшу промову, засів на своїм старостинським місці за столом під образами і під шлюбними вінками, кричить на все горло:

— Дружбо-о-о!

— Ставлю ся на розказ пана старости! — кричить і собі-ж червоний від біганини, рослий і звинний та як пава вбраний парубок, що служить Костеві за дружбу і має сповняти всі накази старости.

— Дружбо-о-о! — кричить ще раз староста немов не бачучи дружби, що стоїть перед столом із шапкою в руці, — доходить йому чутка, що комусь кривда тутка. Свахи своє діло зробили, коровай нам всадили, соломою підгнітили задом і передом і хочуть горівки з медом. Ти хіба не чуєш? Чом сього діла не пильнуєш?

— Готов служити, пане старосто! — різким виголосом відповідає дружба, по козацьки обертаєть ся на одній нозі в півокруг і щезає серед весільної юрби, щоб за хвилину явити ся з писаною, плескатою фляшкою, повною червоного напою — розігрітої з медом горівки, і з срібною чаркою в другій. Він передає одну й другу в руки старості мовлячи:

— Благословіть, пане старосто!

— Най Бог благословіть! — відповідає староста, приймає до руки фляшку, до другої чарку, наливає повну, і пригубивши її енергічним рухом виприскуює всю решту до гори на стелю, відки густий, червоний напиток як краплі крові капає на стіл і на скупчених біля нього гостей.

— Як сей солодкий напиток капає на нас із стелі,—говорить староста, — так нехай ласка божа капає на сей дім, на його господарів і на ту молоду пару, що завтра має стати до шлюбу святого. Віват!

— Віват! — гуде окрик, аж хата трясеть ся і вікна дзеленькочуть. Староста тимчасом спокійно наливає другу чарку, випиває її і передає в руки сього сусіда. Іде частоване. Свахи чекаючи своєї черги співають:

Із стріхи горіхи летіли,
А свахи горівки схотіли.
Та вже-ж нам староста догодить,
Що нас та горівка доходить.

А вже в сніях загудів сердито бас, зазвеніли цимбали, заплакали три скрипки і загуркав бубен. Молодіж рушила на ті голоси, як бжолі до меду; сніи наповнили ся живими квітами, парубками й дівчатами; лица у них розгарали ся якимось дивним огнем, у очах запалювали ся іскри, всі молоді тіла мимоволі порушували ся якимось таємним ритмом. Природа подала свій голос, тиснучи парубків до дівчат і дівчат до парубків. Почули ся співи, з разу невинні, весняні, наївні, майже дитячі:

Ой то в мене дівчинонька, ой то в мене душка,
Як червона гарасівка коло капелюшка.

— Дружбо - о - о! — гуде з хати голос старости.

— Ставлю ся на розказ пана старости!—кричить дружба покидаючи свою танечницю і протискаючи ся до хати.

— Додай охоти молодіжи до танцю! Частуй вареною! Але памятай, нині без сороміцьких. І без п'ятики. До перших когутів, довше не позволяю.

— Слухаю, пане старосто,—мовив дружба і потонув у юрбі.

Пішли танці і співи. Співали лише парубки. Чарки ходили по руках, пляшки з горілкою треба було наповнювати раз по разу, бо стиск і сперте повітре і шалені скоки і горячі почуття будили спрагу. Врешті всі зажадали пива для охолоди; співи свих при жіночій столі тільки десь-колись вчували ся з гамору танечників, як тихий бренькіт мушок серед ревучої бурі.

До півночи хата немов підіймала ся в повітре на крилах пісень. Тоді почала тут і там позівати втома. Іскри в очах гасли, лица блідли, по під очима виступали сині насмуги. Та музика не втихала, свавільні тони так і дригали в ногах, помости грали від тупотіня і короткі, горячі співанки вили ся над юрбою як ластівки над буйною нивою.

— Дружбо - о - о! — залунав із хати голос старости.

Дружба задиханий, заточуючи ся мов п'яний, ставив ся перед столом.

— А що я тобі велів? — гукнув староста грізно.

— Забув, пане старосто.

— А бачиш, дівкам голови закручуєш, тай сам закрутив ся. Не тямиш про перші півні?

— Тямлю, пане старосто.

— А не чув півня?

— Не чув, пане старосто.

— Ну, певно, ти би тепер і гармати не чув, як би тобі над вухом вистрілила. Ідиж і зараз зупини музику. Годі танцювати! Кождий до дому і ти зараз лягай і спи, бо в тебе завтра тяжка служба. Зрозумів?

— Зрозумів, пане старосто! — сказав дружба цілюючи його в руку, обернув ся і вийшов із хати. За мінуту всі гуки та звуки затихли, юрба без гомону розійшла ся, кому куди слід і Думячишина оселя задрімала.

А другого дня, в неділю, скоро засвітало, вже староста і дружба були на ногах, уже почали з'їжджати ся бояри на конях, в червоних шапках, при пістолетах. Стара Думячиха почастивавши їх як належало, стала виряжати їх до двора по молоду. Староста й Кость Думяк на вороних конях, уквітчаних і перевязаних червоними попругами, станули на чолі походу; дружби на так само оздоблених конях кінчили поїзд і він рушив з подвіря парами-парами, поки не простяг ся на шляху довгою, ріжноцьвітною та переважно червоною гадюкою. За ними плила тужлива пісня свашок:

Ой полем, полем виноградом
 Їхали бояри, а все рядом,
 А старостонька все передом;
 Під ним ся коничок розбував,
 Сваненьці виноград поламав.
 Уставай сваненько раненько,
 Підливай виноград частенько,
 Аби той виноград зелен був,
 Аби наш староста весел був.

Виїхавши за село всі бояри на коменду старости як один вистрілили з пістолетів, закричали „віват“ і чвалом пустили ся до двора. Не минула година, а вже погостивши ся в дворі (пан Субота на той день навмисно виїхав до Самбора) вертали з панною молодою і попростували до церкви, де вже ждали свахи молодого.

Всі вистояли цілу службу божу, на якій мусіла ще бути оголошена третя оповідь. По службі були ще якісь хрестини і тільки відправши їх о. Квінтіліян дав шлюб Костеві й Галі. Він обмежив ся на саму урядову формальність, не обертав ся до молодих ні з якою промовою і не побажав їм нічого доброго, — видно було, що його моментальний добрий настрій до них уже минув ся і він бачив у молодій парі лише своїх нових парафіян, неподібних до всіх інших, що не захочуть кланяти ся і корити ся йому і можуть причинити йому не мало ріжних клопотів.

По шлюбі весільний поїзд зараз рушив до Думячишиного дому. Галя в панськім весільнім строю, в білій сукні, з білим вельоном і з золоченим вінцем на волосою йшла поруч свого мужа, що таким же золоченим вінцем на кучмі виблис-

жував до сонця. Зараз за брамою кладовища заграли музики, заладкали свахи:

Дякуймо попонькови,
Як своєму батенькови,
Що не довго забавив,
Швиденько нас відправив.

Вхід до матиного двора відбув ся знов з усіма звичайними церемоніями. Свахи ставши біля входу співали:

Відчиняй, мати, ліску,
Веде ти син невістку,
До хати помічницю,
До праці робітницю,
Для сина принадоньку,
Для тебе розрадоньку.

Думячиха вийшла їм назустріч у кожусі виверненім до гори вовною і з великої сівні зачираючи пригорщами овес обсіяла ним насамперед обоє молодих, що стояли перед нею, а потім бояр, дружок і весь весільний похід. Знов заграли музики, заладкали свахи, а Думячиха забуваючи інші звичаєм усвячені обряди зкинула з себе сівню і кожух і з голосним, радісним риданєм кинула ся до Галі, почала цілувати й пестити її приговорюючи:

— Моя дитина, моя! Від моєї груди, моїм молоком виплекана, моїми руками виколисана, моїми молитвами мені й мойому синові дарована. Тепер, Боже, хоч бери мене зараз зо світа! Я щаслива, що дожила сеї хвилі привитати таку невісточку на своїм подвір'ю!

Голосні окрики: віват, і вистріли з пістолетів і голоси музики покрили її слова. Юрба валила в подвіре кричачи та співаючи, а попереду Кость і Галя, а за ними мати й староста, а за ними дружби й дружки в вінках і биндах і шовкових хустках. Перед сінешним порогом нове витане, нові співи; свахи з'ягли:

Радуй ся, матінко!
Ведем ти дитятонько,
Як одно, так друге,
Тепер твої обоє.

Знов Думячиха без памяти цілує невістку й сина, знов грімкі вівати й окрики весільної дружини, трелі скрипок

і гуркотіня бубна, і хата й сіни й усе подвіре заповнили ся народом веселим, крикливим, щасливим уже тим, що бачив радість довкола себе і міг любовати ся щастем молодої пари й її матери.

Нарешті втишили ся, всіх гостей порозсаджували по за столи в хаті і в сінях і на подвірю. Почав ся епічний, весільний обід, що тревав аж до заходу сонця, з горівками, пивами й медами, з музиками й співами, з піснями до кожної страви, з похвалами і придирками. На першу страву подали борщ, який свахи привитали піснею на похвалу борщу:

Уже нам дають борщу,
А я чола не морщу,
Бо борщ найстарша страва,
І господині слава.

Надійшла капуста, та при ній хори жіночі розділили ся на двоє; одні величали капусту:

Капуста на грядці сиділа,
На пісному рости не хтіла;
Капусту кухарка вносила,
А вна солонини просила.
Капуста і жінка до власти
Усе потребує омасти.

А другий хор при другому столі ніби кепкував із капусти приспівуючи:

Возьміть собі капустицю у станов,
А нам дайте курочку з шафраном!

Подано в здоровенних мисах яловичий росіл і до него пампушки, і знов залунала пісня з усіх столів:

Ой щож нам дають? Юшечки,
Самі нам ідуть в душечки.
А й ще нам дають пампушки,
Що самі просять ся в душки.

Все те швидко щезає зі столів, бо гості таки добре пропостили ся в часі церковної відправи. Та ось здорові парубки несуть у двійку до кожного стола величезні чвертки телячої та свинячої печені. Поки весільні кравці порають ся біля них краючи соковите м'ясо на рівні шматки та роздаючи його за чергою між гостей при столах, свахи співають:

Ой щож нам дали? Печені!
Ой тож нам були перчені.

Чи з перцем, чи не з перцем,
Але з ласкавим серцем.

Рівночасно з печенею дружби обносять у глиняних куклях та склянках пиво; всякий випиває кухоль одним духом і подає його знов дружбі, який зараз же наповняє його знов. Свахи співають похвалу пива:

Ой хміль в бочці грає,
Білу піну пускає,
І шумить і клекоче,
В горло лити ся хоче.
Пивож наше, пиво,
Виробляєш ти диво,
Не даєш нам журить ся,
Як нам з лобів курить ся.

Ті ще не скінчили, а вже при іншим столі зачали похвалу горілки:

Горівка не дівка,
Не шанує поділка,
Огнем у крові грає,
Дуріє і співає.
Горілочко годна,
Випю тебе до дна,
То стане від тебе, парухи,
Світ як банка, люде як мухи.

По печені йдуть іще печені кури, надівані яблуками, які стрічає співана похвала:

Сидить кокошка в садку,
Будуть курчата в статку;
А кокош сидить на вишни,
Йому кокошка на мисли.

Та ось на решті обід кінчить ся. Розносять ще медяники та горіхи, а свахи й тих присмаків не лишають без похвали:

Солодкий медяник, солодкий,
Так як час утіхи короткий.
Поки його згадують мусиш,
Не один твердий горіх розкусиш.

Обід скінчив ся; свахи заспівали:

Встаньмо, бояре, встаньмо,
Честь Богу, хвалу даймо!

На самий перед
 Господу Богу,
 Господареві,
 Господиненьці,
 Всій челядонці
 За красні вжитки.
 Ой щож нам були за вжитки?
 Були наїдки й напитки.
 Ой то нам були борщове,
 Що аж гнули ся столове.
 Ой то нам були печені,
 Ой то нам були перчені.
 Ой то нам були юшечки,
 Сами нам ішли в душечки.
 Ой то нам була капуста,
 Сама нам шла до густа.

Всі повставали за столами. Староста перехрестив ся, провів молитву „Царю небесний“, яку всі повторили за ним, а потім почав весільне дякуване:

— Панове бояри, дружбове і дружки, свахи й сватове, гості близькі й далекі, свояки й сусіди. Благословив нас Бог сей акт весільний щасливо розпочати і щасливо докінчити. Дякуємо небесному Богу за його ласку, а що ми тут крапель ізпили і кришок хліба покришили, най то Бог нашій господини і її синови, пану молодому, стократно надгородить. А я вам панове дякую, що сте мене яко старосту сего весільного акту поважали і по мойому наказу поступали. Тай ще вам одно скажу: є тут меже нами зіронька ясна, дівчина красна, що нас усіх тут принадила не лише своєю красою, але також своєю добротою. З панського гнізда пташка, вона наш простий стан полюбила і під хлопською стріхою собі гніздо звילה. Дай же їй Боже вік довгий і пожите щасливе, аби горя не знала і у всім добрі тривала! Пане молодий, а покажи нам свою любов, що її привів із шлюбу!

Галя, що доси сиділа за столом обік Костя тулячи ся до нього і дуже мало що їла й пила, якось немов жахнула ся при тих словах. Та Кость знав, до чого воно йдеть ся. Він швидко встав, обоє з Галею вони вийшли з за стола, і він підложивши їй під ноги свою могутню долоню півдняв її

в гору як малу дитину; вона випрямила ся сміло і окинула очима всіх гостей, і разом із сотки уст заgrimіли радісні окрики :

— Віват! Віват! Най нам жиє наша нова пані, нам рівна і нам прихильна. Многая літа!

Думяк обносив її по хаті, по сїнех і по оборі і скрізь люди тисли ся до неї і цілували її руки та ноги. А коли нарешті Кость поставив її на землю і з нею разом пройшов знов у сїни, а з сїний до хати, свахи обернули ся до його матери з піснею :

Радуй ся, матінко, радуй ся,
В червоні чобітки обуй ся!
Візьми вороги під ноги,
Аби твої діти здорови.

Всю ніч іще йшла гульня, грали музики, ходили кухлі пива і чарки горілки з рук до рук, вела ся гучна забава. Галя сиділа серед свашок і слухала їх пісень та оповідань, та з посеред молодіжи частійше й частійше лунали сороміцькі пісні, безсоромні, сьмілі, плястичні і оригінальні, та при тім наївні і чисті в своїй натуральности як твори Сапфони й Арістофана. Атмосфера ставала душною, Галя чим раз палкійше поглядала на Костя, і нарешті молодят зі співами й вівканєм і прикладками й плесканєм у долоні і з вистрілами пістолетів завели до комори і лишили самих.

(Далі буде).

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

СТУДІЇ З ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ *).

Панщина.

Поруч із безземеленням селян для розширення панських фільварків, з дробленням селянських господарств для збільшення сумми безплатної селянської праці та множення верстви мало-земельних і безземельних селян — пролетаріїв, зведених до ролі безплатних або низько-платних паробків для потреб фільваркового господарства, майже — до ролі фільваркової челяди, — розвій рільного господарства на вивіз і усильної продукції збіжжя на заграничні торги виявився також в незвичайнім зрості селянських робучих обов'язків на пана, панщинної праці. Ті всі попередні способи вели до збільшення суми селянської панщини посередню; але разом збільшення всяких робучих обов'язків і спеціально — тижневої панщини експлуатовало селянина і безпосередню і для збільшення робучої видатності підданства цілу масу селянства все більше зближало до становища панського робучого інвентаря. Затирали ся давніші різниці між ріжними категоріями селянської людности, ломили ся давні привилеї, осадчі устави, що мали служити підставою для нормування відносин селянина до дідича — контрактом його з свобідними осадниками, що осідали на його землі. Всю селянську масу зводили до одного спільного знаменника — як найвищої панщини, можливо одностайної, щоб і низші норми панщини не служили спокусою селянам для втікачок та не дражнили, по можности, селянського протесту против обтяжання панщиною. Процес сей, що розпочався під впливом нових соціально-політичних і економічних обставин уже давнійше, незвичайно скорим темпом розвивається в наших землях власне в 2-ій половині XVI в., ще більше в останній четвертині XVI і першій половині XVII в. — в міру зросту попиту на збіжжя і розвою фільваркового господарства.

Як у иньших середньовічних суспільностях, і в українських землях еволюція селянства в XIII — XVI вв. проявила ся в тім,

*) Див. кн. V, VI, VII і VIII—IX.

що виразно відграничені давніше верстви людности: несвобідні або півсвобідні (економічно залежні) і свободні та економічно-самостійні селяне суспільно-економічним процесом були зведені до спільного знаменника, до середньої позиції, що була ліпшою в порівнянні з становищем несвобідних, але для давніших свободних і економічно-самостійних селян була страшеним упадком. Процес сей розвинув ся ранійше в Польщі, ніж на Україні, і скорше розвивав ся в українських землях, що війшли в склад Польської держави (західній Україні), ніж у тих, що належали до в. кн. Литовського. В землях коронних уже в XIV в. майже не було невільництва, але за те зникло й давніше селянство свободне, незакріпощене (з виїмком сїл організованих на праві німецьким і волоським, де відносили селян до власника землі нормовані були докладно осадчими листами). В українських землях в. кн. Литовського невільництво дожило місцями (хоч в незначних розмірах переважно) до XVI віка. Але за те поруч селян тяглих, закріпощених, що своїм становищем близько пригадували несвобідних осаджених за двором на невеличких частках ґрунту з обв'язком роботи, і стояли з сим родом невільництва в типологічнім зв'язку (походило від нього як тип), — були й значні маси селян свободних. Вони були обтяжені ріжними данинами, більшими або меншими (часом дуже сильно), але незнайомі майже зовсім, або таки й зовсім з панщиною і не закріпощені ще зовсім, або майже свободні.

Та хоч не однаковими дорогами, але під впливами аналогічних суспільно-економічних обставин і під натиском одного й тогож польського права, що впливало й на законодавство й практику в. кн. Литовського, — еволюція селянства і в українських землях Польщі, і в в. кн. Литовським ішла в однім напрямі¹⁾. Під 1560-і рр. становище селянства і тут і там зійшло ся досить близько, а формальне прилучення решти українських земель (не рахуючи Сіверщини) до Польщі зрівняло його обставини ще більше²⁾. Отже в тім часі, коли розвій фільваркового господарства викликав особливо гостру потребу в селянській праці, пань-

¹⁾ Ширше і докладнійше про се див. в. т. V гл. 3 Історії України-Руси.

²⁾ Формально обов'язував на Волини, в Київщині й Брацлавщині Литовській статут, але на практиці він стратив скоро своє значінне перед правом польським.

ска (домініальна) власть над підданим, дійшовши своєї повноти й безграничності супроти селянина, зломивши всякі привілеї й обмеження домініальної влади¹⁾, могла на всім майже просторі українських земель до волі своєї підносити панщинні селянські обовязки, на скільки сього вимагало фільваркова господарка і на скільки не ставали на перешкоді обставини колонізаційні.

В XV віці і на початках XVI панщинні обовязки різнилися дуже сильно навіть в західній Україні. Осадчі привілеї громад оселих на праві німецьким ще були в силі, а вони головну вагу клали на грошеві чинші з селян і панщину допускали звичайно невелику, кілька або кільканадцять днів на рік; так само осадчі привілеї громад волоського права, що принципіально не знали панщини, хиба якісь спеціальні роботи (як довіз дерева до замку). В селах звичайних селянські обовязки не були нормовані осадчими привілеями, і панщинні обовязки підпадали значнішим змінам в залежності від того, чи сиділи вони в сусідстві якихось дворів з більшим господарством, де була потреба в селянській роботі, чи ні. В тих самих сторонах в другій пол. XV віка в одних селах робили вже що тижня день і більше, а в інших — по кілька день до року.

Така нерівномірність мусіла викликати невдоволення серед селян, і вже в XV в. шляхта починає заходжувати ся коло того, щоб завести більш однастайні норми панщини, разом — аби зломити ті обмеження, які робили осадчі грамоти привілеїюваних громад. В наших землях се змагання прокидаєть ся на самперед на Побужу — в Холмщині й на Підляшю, сильно сколонізованих дрібною мазовецькою шляхтою і підбитих впливами польського права. Йдучи за прикладом сусіднього Мазовша, шляхта холмська і підляшська вже в XV в. преводить постанови, що кождий селянин окрім чиншу даней і різних спеціальних робіт (дуже значних теж) має робити з лану оден день на тиждень регулярної панщини. Се була важна постанова, не тільки тим, що підтягнувши до мінімум-а всі маєтності, вона давала лекшу спромогу охочим підносити панщину далі понад отсей мінімум, а також і тому, що проголошувала важний принцип — що таке нормованне може ломити всякі старі практики, умови з селянами привілеї селянські, отже одкривала широку дорогу дальшим змінам на сій дорозі.

¹⁾ Про сей процес. див. в т. V с. 148 і далі.

Прошло одначе від сих місцевих постанов багато часу, поки заінтересованій шляхті удало ся такі постанови перевести на загальнім соймі держави й зробити їх таким чином обовязковими для всіх земель і для всіх категорій маєностей — королівських, духовних. Се зроблено було на соймах 1519—20 рр. Одноденну панщину з лану прийнято за норму, властиво за мінімум обовязковий для всеї Польської державі; виїмок з того зроблено тільки для сіл, де панщина спеціальною писаною умовою замінена була давнійше на грошевий чинш. Зарозом постановлено, що ся ухвала не дотикає тих сіл, де вже заведена панщина вища над одноденну, то значить — що ухвала ся уставляє тільки мінімум, але не боронить підвиснати панщину більше.

Рух фільваркового господарства першої половини XVI в. дав себе знати в піднесенню мінімум-а 1519 — 20 р. до двох днів з лану. З 1570-х рр. мині вдало ся знайти документи, де правительство польське, нормуючи панщину в галицьких королівщинах, покликаєть ся на „коронний статут,“ що наказує робити селянам два дні з лану на тиждень¹⁾. Такого закону ми одначе не знаємо. Шляхта в дійсности залишила законодатну дорогу і вважала за ліпше іти дорогою практики, приватної й правительственной, підганяючи панщину вгору й своїм впливом приводячи до того, що правительство приймало сю практику й потверджувало своїм впливом. Що правда, правительство, бувши хозяїном великих королівщин, само було раде дивити ся очима дідича-господаря й пильнувало підвиснати обовязки своїх селян, хоч користи з того мав в дійсности зовсім не королівський скарб, а шляхтичі державці тих королівщин.

Тим часом як за п'ятдесят літ від постанови 1519—20 рр. загально признана норма збільшила ся на оден ден день на тиждень з лану, на ділі в другій половині XVI в., під впливом попиту на збіже й розріст фільваркового господарства, панщина зростає далеко сильнійше й ломить останні заборола, які ще стояли. Правда, ми не маємо вже таких загальних показчиків в виді загально-державних законів, які-б нормували панщину для цілої держави, але певної одностойности не давали й попередні нормування, бо вони давали властиво мінімум, а не обовязкову норму. Переглядаючи документальний матеріал для галицьких коро-

¹⁾ Див. т. V с. 185.

лівщин, де селяне пробували користати з свого права — доходити правди в королівським суді на неправні розпоряження своїх державців, можемо виробити собі про сей процес досить докладне понятє.

Найважнішим явищем було те, що на практиці панщина починає дуже часто переносити ся з лану на господарство — як я вже про се мав нагоду згадувати. В XV віці нормальним господарством селянина був лан, в XVI — тільки пів лану, а місцями сиділи селяне й на четвертках і менше. Законна норма знала панщину з лану: мали робити день з лану, потім два дні з лану. Значить коли селянин сидів на півлану, він мав робити півдня (себто що другий тиждень оден день), потім день з лану. Але в дійсности панщину переносили на господарство, по аналогії з деякими датками або спеціальними роботами, що мали відбувати ся не з лану, а „від хліба“, з господарства. Се, розумієть ся, відразу збільшало панщинний обовязок у двое, у трое. Двохденна панщина ще признавала ся нормою, але її відбували вже не з лану, а з півланового господарства — значить з лану йшло вже не два дні, а чотири. Про се виразні звістки ми стрічаємо вже під час люстрації королівщини 1564 р., коли правительство признавало за норму двухденну панщину з лану, і королівські ревізори не протестували, приймали таку підміну панщиної одиниці, а правительство далі й само починає брати за одиницю панщинних обовязків господарство, а не лан¹⁾.

Де був сильніший попит на селянську роботу до фільварку, там на двухденній панщині не скінчилось. В деяких місцях уже в 1580-х рр. стрічаємо панщину по три дні на тиждень, знов таки, очевидно, з господарства (отже з лану шість днів і вище), і при кінці XVI в. та на початку XVII така трохденна панщина з господарства стає майже нормою в місцевостях з сильніше розвиненим панським господарством. Але стрічають ся ще тяжші форми панщини. Така напр. панщина щоденна. Уже в 1544 р. селяне з камінецької королівщини (коло Львова) скаржують ся королеви, що їх змушують до щоденної роботи; такі ж акти маємо в тім часі з Сяніччини; пізнійше стрічають ся вони все частійше. Правда, в теорії селяне при тім мали робити не цілий день, а тільки півдня. Так поясняють державці: „селяне роблять кожного дня від полудня“, „роблять півдня або ще й менше,“ так що се мало

¹⁾ Документальний матеріал в т. V с. 187.

відповідати трохденній панщині. Ми стрічаємо й такі альтернативи: „селяне роблять кожного дня пів дня, або цілих три дні на тиждень“. Але щоденна панщина була далеко тяжша й прикрійша для селян: маса часу тратилося на ходження до панського фільварку, часом дуже далеко; широке поле відкривалося для всяких надужитъ, до збільшування роботи, до всяких причіпок і надокучань; селянин не розпоряджав своїм часом, ставав фактично панським, фільварковим паробком. Тому правительство звичайно, коли селяне заносили скарги, заміняло таку панщину на цілоденну; тільки, розуміється, як побачимо ще, сі його розпорядження звичайно не сповнялися, як і всякі інші, видавні в інтересах селян.

Далі, незалежно від збільшення числа панщинних днів, жадали ще додаткових робітників з господарства. Уже в постановах холмської шляхти 1477 р. для жнив жадають „два серпи з лану“. Селяне з мостиської королівщини скаржаться, що крім тої роботи, яку відбувають селяне, притягають до різних робіт ще й їх жінок, і т. п. Окрім регулярної, тижневої панщини практикувалися спеціальні роботи, часом дуже великі, що забирали масу часу. Так в однім селі в Сянїччині селяне нарікають, що крім тяжкої панщини мусять неустанно возити дерево до панського бровару. В інших, в Переминщині селяне скаржаться, що часом по шість днів на тиждень мусять робити коло дерева. Звичайно крім панщини селяне мусяли ходити „на толоку“ під час жнив, кошення, оранки, „на гвалт“ до панських ставів, посилати підводи в далекі дороги, і т. п.

Часто за несповнення якоїсь роботи, чи опізнення незмірно збільшувало роботу за кару. Так напр. в інвентарі сянїцької королівщини з 1558 р. читаємо таке пояснення: „панщинні дні рахують ся від сходу до заходу сонця, а коли не стануть до роботи з сьвітом — мають робити тиждень що дня“. Часом на селян розкладавано ту роботу, яка лишала через те, що їх односельці повтікали від тяжких обовязків (була то проба змусити селян, аби в своїх інтересах пильнували своїх односельців, та не давали їм тїкати), і т. п.

Збільшення панщини часом робилося в формі якоїсь заміни, конверсії, і тоді не викликало таких різких нарікань з боку селян, хоч кінець кінцем дуже нарушало їх інтереси. Напр. в Теревовельщині староста Претвич в середині XVI в., збільшаючи

число фільварків, в кількох селах зменьшив селянам чинш на 12 до 18 гр., але за те окрім давніх робіт (вісім днів до року) обложив їх дводенною панщиною на тиждень „від сходу до заходу сонця“. Розуміть ся, се збільшення значило кілька раз більше, ніж те зменьшення чиншу на 12 чи 18 гр. : самі селяне, щоб відкупити ся від такої двохденної панщини, мусіли платити по 60 гр. Але все таки бодай якась тїнь заміни була. В иньших випадках панщину збільшали в заміну якихось спеціальних робіт (теж розуміть ся не на зменьшення, а на збільшення загальної суми праці) або за позволення користати з якихось вигод — лісів, пасовиск, що найчастійше були пред тим в безспорнім уживанню селян, і заборона їх уживання видавала ся власне як притока до заведення нових обовязків), і т. под. Напр. в с. Карачинові королівські ревізори в 1570 р. складають з селян старий обовязок стерегти королівські ліси (тоді вже й стерегти не було чого), звільняють від медової дани і чиншу (в сумі се дає теж небагато), а заводять двохденну панщину (перед тим панщини не було тут). Та мабуть ще частійше збільшення робіт і панщини робило ся без усяких форм заміни, як проста „новина“, що найбільше — оправдувана тим, що мовляв по иньших селах роблять більше, або що селянської роботи не вистачає на потреби фільваркового господарства.

Наведу кілька прикладів таких дрібних, льокальних переворотів — справжніх економічних революцій, невеликих розмірами, але що до своїх впливів на селянське жите — незвичайно гострих. Вони послужать нам ілюстрацією того, як нові напрями панського господарства ломили старі, утерті форми селянського жита.

В Перемищині, в околиці Медики була група сіл, що здавель давна, мобуть іще з староруських часів несли конюшу службу при королівських (давнійше — княжих) стадах : косили сіно для них, стерегли стада, виїзжали лопат. В середині XVI в. перемиські старости, завваживши дуже легкі, як на ті часи, обовязки тих конюших сіл, постановили перевести їх на панщину. Зпочатку намовляли їх, аби згодили ся добровільно робити на фільварку кілька днів до року, але селяне не згоджувались, покликуючись на стару практику. Тоді староста попросив короля вислати комісарів і ті казали поміряти ґрунти та обложили селян дводенною панщиною з лану, а король потвердив се рішення їх. В останній біді конюхи хопили ся випробуваного нераз способу :

вони сфальшували собі грамоту кн. Льва, яка признавала за ними обовязки тільки воєнної служби. Завдяки тому, що королівська канцелярія в дипломатиці взагалі, а руській спеціально не була сильна, се часто помагало, й дало можливість деяким колючим селам викрутити ся від панщини. Інші мусіли змінити свої легкі служебні обовязки на тяжку панщину¹⁾.

Село Добряни в Львівській королівщині довго сиділо за старим привилеем в німецького права (1439), що обовязув тутешніх селян давати з лану 24 грошей чиншу, півколади вівса й робити на рік вісім день. В 1530-х рр. старости задумали підвишити ці обовязки, головню панщину, бо через малу панщину добрянських селян до фільварку, заложенного тоді в Добрянах (окрім давнішого фільварку, що був у Щирці), приходило ся тягнути селян з иньших сіл добрянські. Але селяне поскаржили ся королеви, і той признав, що селяне мусять зістати ся при обовязках, виписаних в осадчій привилею (правительство не мало взагалі якоїсь одностайної політики в сій справі: раз тримало ся привилеїв, другим, разом уважало, що обовязки мусять держати ся сучасної норми, а не букви привилеїв). Староста взяв ся з иньшого боку: він помітив, що добрянські селяне мають далеко більше ґрунтів, ніж скільки за ними числить ся при відбуванню чиншів, даней і робіт, бо селяне розширили з часом давніші ґрунти, обробляючи різні неужитки, корчуючи ліси і т. п. Він спровадив собі королівських комисарів, і ті не тільки, що вимірили замість давніх 14 ланів цілих 36, але й постановили, против королівського рішення, що селяне мають робити з лану два дні на тиждень. Але селяне того не послушали, нової панщини робити не хотіли й усякі дані давали з давніх 14 ланів. Адміністрація не хотіла доводити до конфлікту й не силувала їх. Щоб забезпечити робітника фільваркови, староста присадив на різних кавалках ґрунтів кільканадцять малоземельних господарств з обовязком двохденної панщини; в 1565 р. було їх 17 на 4½ ланах, потім, в 1570 р. їх не бачимо — може селяне своїм бойкотом викурили їх. Самі одначе королівські ревизори признали таке становище за ненормальне й дорікали старості, що він не потягає селян старої осадки до вищої панщини; вони знов наказали селянам робити два дні на тиждень, а староста поспішив ся заявити, що

¹⁾ Сей епізод ширше виложений в моїй статі: Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва (Записки Наук. тов. ім. Шевченка т. XLV).

він при такій підвищці панщини потрафить заложити ще оден фільварок, і дійсно заложив третій фільварок в сусіднім селі Красові. Селяне, правда й сим разом спротивили ся, але нема сумніву, що кінець кінцем мусіли вони піддатись.

С. Гочів в Сяніччині до самої люстрації 1565 р. задержав свої давні обовязки (село сиділо на німецькім праві): селяне робили тільки девять день на рік і висилали певне число підвод. В 1570-х рр. старостинські урядники почали ламати сї старі порядки; селяне скаржили ся, що їх примушують робити що дня панщину: раз на фільварку старостинськім, другий раз на фільварку війтівськім, окрім того беруть з них різні неоправдані дані й кари. Король взяв селян в оборону що до сих поборів; заразом признав, що вони мають робити не більше двох днів з лану і то тільки на замковім фільварку. Хоч се рішення що до панщини мало характер оборони селян перед надужиттями державців, але воно супроти давніх привілеій і практика села само було такою різкою новиною, що селяне спротивились і не хотіли робити тої панщини, пробуючи відстояти стару практику. Та против сполученого натиску державців і королівської власти се була річ безнадійна.

Я умисно вибрав приклади, де ті „новини“ викликали більш або менш різку опозицію селян і вмішання королівської власти. Тим часом як піддані панські в Польщі вже з кінцем XV в. формально стратили всяке право скаржити ся на своїх панів і їх надужиття, а державна власть — мішати ся в відносини селян з своїми панами, селянам королівщин лишало ся се право, і в західно-українських королівщинах селяне пробували користати з сього права. З розростом панських новин, з збільшеннем панщини, почавши з Жигимонта-Августа поява кожного нового короля на польскім престолі служила гаслом до скарг селян на вимисли державців, і сї скарги стають особливо часті з кінцем XVI і в перших початках XVII в. Правительство, як ми бачили, не мало в тім твердих принципів і виступаючи против різких нарушень практики, загалом беручи йшло в хвості того панського походу до збільшення селянських і обовязків підганяло селян, коли тї хотіли зістати ся при обовязках, які здавали ся як на свій час занадто вже легкими правительству. Дарма що вони були освячені давністю й документами.

Але й там, де правительство уступало ся за селянами, його

рішення і накази державцям, навіть в західній Україні, ліпше організований, дуже часто не сповнялись державцями. Селянам приходило ся поновляти свої скарги, правительству вдруге і втретє видавати свої накази. Екзекутивної власти в тодішній Польщі майже не було, вона лежала в руках таких же старост — державців, і ми стрічаємо з боку державців і їх урядників навіть цинічно-глумливе зневажанне королівських листів. В лежайським старостві, коли селяне дістали від короля охоронні, так звані „зелізни“ листи против ріжних утисків урядників, сі урядники збиткують ся над селянами ще гірше: оден з них каже бити депутатів, що ходили до короля, і глузує: як би сьте не тільки зелізни листи, а зелізного короля сюди принесли, то вам нічого не поможе, бо я тут король і пан.“ Другий каже селянам принесені мандати королівські посолити й зісти. Иньший державець, коли возний (судовий пристав) доручив йому королівський мандат при селянах, — взяв і „кілька разів потер ним понизше спини“, як описує се потім в своїм справозданню возний.

Кінець кінцем ся безсильність королівської власти супроти державців — не кажучи за дідичів, не полишала ся без впливу й на селян. З початків XVII в. не рідкість стрінути й з боку селян зневжливі відзиви про королівські накази, коли вони були їм не на руку. Тим часом як одні громади далі штурмують королівську канцелярію своїми скаргами, депутаціями і т. и., в иньших селяне беруть ся супроти своїх панів на иньші способи: бойкотують, відмовляють послуху, зброять ся й страшать оружною силою. Прокидають ся й дрібні бунти — вістуні великих народніх розрухів в часах Хмельниччини.

Я представив сей соціально-економічний процес на підставі матеріалу з Західньої України, де він проявляв ся сильнійше, з більшим напруженнем. В дещо відмінних формах, але в тім же напрямі розвивав ся він і на Поділю, Волини та на Полісся — скрізь, де кольнїзація, а з нею і суспільно-економічні відносини були твердші. З деяким спізненнем против більш західніх земель і тут іде нормованне панщини, підтяганне її до певних норм — мінімум-ів, і неустанне накручуванне її до гори. В білоруських землях — Полоцькій, потім Витебській 1520—30-х рр. шляхта постановляє певні норми для своїх вимог від селян (між иньшим дводенна панщина для похожих людей — або четвертина урожаю й ріжні натуральні датки). В 1557 р.

правительство в. кн. Литовського видає одностайну устату для всіх державних земель, що відповідали королівщинам польських провінцій. Устава ся наказувала державцям можливо розширяти фільваркове господарство, призначаючи хліборобські продукти на заграничний вивіз; заводило помір селянських ґрунтів, при чім ліпші ґрунти мали відбирати ся на фільварки, а з селянських ґрунтів, зведених до певної одностайности, заводило ся одностайне оподаткованне й двоходенна панщина з ріжними спеціальними роботами; на дрібних кавалках ґрунтів мали осаджувати ся мало-земельні „огородники“, що мали робити оден день на тиждень, з деякими спеціальними роботами. Ся устава, що одним махом ломила, в інтересах фільваркового господарства, всі селянські права, всякі давністю освячені їх практики й земельне володінне, з українських земель захопила Берестейщину, Підляше, князівство Кобринське й Пинське, староство Кременецьке. В ліпше засиджених частях Волини в приватних маєтностях троходенна панщина стає звичайною нормою для середнього господарства, — на півволоці ґрунту (волока — 30 моргів, півтора лану) уже під кінець XVI в. Але стрічають ся й ще вищі обовязки. Напр. в маєтності Ружинській в Володимирському повіті вже на поч. XVII в. (1606) роблять з півлану чотири дні на тиждень, а при роботі пішій (без худоби) — пять, і то мусять „рано виходити“; окрім того мають пять толок на рік і підводи. Надужитя орендарів заходили далеко дальше. Напр. в однім документі (1630, з Луцького пов.) пан скаржить ся, що орендар обтяжає його селян понад умови контракту, селян волочних і півволочних цілий рік мало не що день примушує до роботи на фільварку, „а робечи ними (цікавий стиль — ніби справді про худобу) увесь тиждень потом въ суботу противо недели до торговъ околичних на подводу вигонять кажець“. Иньший пан скоржить ся на орендаря, що він не тільки каже робити селянам що дня, але змушує робити в неділі, сьвята, навіть на сам великодень, і т. и.

В останній чверти XVI і в першій XVII в. хліборобство на вивіз, фільваркове господарство в ширших розмірах, зі своїми приналежностями, опановує цілу Волинь і починає забирати також сусідні части Київщини. Не тільки в північно-західній часті Волини, близькій до Буга, а і в східній та полудневій ми стрічаємо ся з експортом збіжа. Так н. пр. в 1596 р. в однім процесі фігурує служебник кн. Острозького, що веде „до Буга“ підводи

з збіжем з Полонських маєностей—з київського погранича. Обов'язок селян ходити з підводами „до Буга“ стає звичайним явищем на Волині з кінцем XVI в. і звідти розширюєть ся й далі: в аренднім контракті Бердичівської маєности, в Житомирськім пов. 1611 р. селяне також обов'язують ся піти підводою з кожної півволоки раз на рік „до Буга або до Львова“. Волинські господарі та арендарі, навіть не великі, висилають транспорти збіжа: „комаги зі збіжем до Литви, а на шкутах до Прус і Гданська“. На скільки сї безпосередні транспорти були тут річею росповсюдженою та жизненною, показують н. пр. ухвали волинських соймаків, що домагають ся, аби громада м. Гданська не присвоювала собі права суда над шафарями й службою їх сплавів — панськими, волинськими підданими. Крім того розвій горілчаного промислу (горілку також вивозили, навіть до Гданська) і годівля худоби на експорт давали попит на збіже, й фільваркове господарство на Волині в першій половині XVII в. доходить значних розмірів, несучи за собою й свої атрибути: зріст панщини, роздробленне ґрунтів і т. и.

Сьому подвійному процесови пролетаризації: безземеленню й обтяженню панщиною селянина людність часами пробувала противити ся, а ще частійше — коли не могла помирити ся з ним, кидала свої оселі й мандрувала туди, де меньше нагнітав панщинний прес, де слабше або й зовсім не розвинене було фільваркове господарство. Лава осадників рухаєть ся на Подніпрове й Побоже а за нею — як ловецькі племена за звірем, що мандрує з старих осад, сунули ватаги панів, рухало ся панське господарство з фільварком і панщиною. Тільки утікачі-селяне ставили ширші кроки, ніж та важка артилерія великого панського господарства, й покоління минали, перше ніж „на нових землях“ виростав панський фільварок і в свої крипи брав селянина. Особливо в східно-полудневій Україні місцеві кольтонізаційні обставини ставили сильні перешкоди розвоєви фільварчаного господарства, хоч воно лежало в пляні кожної шляхетської займанщини, а експорт лісових товарів, що в першій половині XVII в. вів ся, як ми бачили, на широкі розміри майже з цілої української території, приготував дороги, способи й пляни для експорту збіжа.

Часті татарські напади, що не давали панському фільваркови розгосподарити ся, слабкість самої панської верстви, маса свобідних просторів в сусідстві, панські слободи, що переманювали се-

лянина одна від одної, обіцянки довгої волі від данин і панщини — все се змушувало тут панів до терпеливості, казало їм не спішити ся з якимись більшими вимогами від селян. Уже в східно-полудневім Поділю дають себе відчувати впливи сих обставин. Уже й тут села місяцями не можуть вийти з хронічного стану свободи: що трохи селяне осядуть і почне розводитись панське господарство, то Татари розполошуть осаду й треба на ново скликати осадників обіцянкою свободи. Дідичі ведуть фільваркове господарство в значній мірі наємною працею, та селянськими толоками півдобровільного характеру, а селяне, як каже люстрація 1565 р. про Хмельницьке староство на Побожу — нічого не дають з тої причини, що сидять при неприятельській границі, і дідичі мають їх просто за сусідів. Теж саме повторяеть ся в Браสลавщині, східно-полудневій Київщині, не кажучи про Задніпрове. Селяне не тільки не робили ніякої панщини, не давали ніяких чиншів, але й дуже підозрілим оком дивили ся на все, що натякало на заведенне панщинних порядків українського „старого світу“ — таких які були по ліпше засиджених західніх і північних українських околицях. При всякім таким натяку вони готові були кинути свої оселі і йти далі шукати нових слобід. Коли в 1590-х рр. Тишкевичі схотіли в своїй Слободищенській лятифундії (в Житомирським повіті) поміряти селянські ґрунти на волоки й списати селян в інвентар (се мало бути початком якогось „нормовання“ селянського життя й підданських обовязків), зібрані „на громаду“ селяне, чи як вони себе називали — „міщане“ Старого й Нового Слободища однодушно запротестували. „Вся громада крикнула: Боже того, борони, Боже того борони, або ми то мали вчинити — взяли свої ґрунти волоками, а свої сімі дали вписати в реєстр! То річ неможлива, щоб нас, людей свободних, наших дітей і наше майно мали списувати і заводити нас собі в неволю. Батьки наші мешкаючи тут постаріли ся, і того не тільки не бачили, а й гадки не мали, аби нас так штукаю переводили на волоки. Ми як люде вольні, зараз дамо нашому теперішньому панови по 20 грошей, вийдемо і підемо, куди схочемо, а тут сидіти не будемо, імен наших списувати не позволимо і будши людьми вільними, в неволі бути не хочемо.“ А коли пан пробував селян переконати, вони його не слухали, зачали бунтуватись, так що прийшлось відложити всяку гадку про помір ґрунтів і списанне інвентаря.

Як бачимо, обставини для розведення фільварковго господарства, панщинних обов'язків і взагалі інтензивної експлуатації підданської людности були в сій східно-полудневій часті України дуже неприхильні. Загалом беручи, хліборобство тут до самої Хмельнищини не вийшло за границі власного прожитку та того попиту, який давало йому варенне горілки й пива, та по часті, в деяких місцевостях — годівля худоби на вивіз. В цитованім вище контракті 1634 р. Каліновскі з своїх уманських маєтностей в уплату грошей обов'язують ся вислати поташ, мед, волів. Боплян, описуючи східню Україну 1630-х рр., в браку вивозу бачить головну причину слабого розвою хліборобства й навіть — лінivosti козаків (розуміти — взагалі місцевої людности). „Родючість ґрунту, пише він, дає збіже в такім боґацтві, що часто не знають, куди його подіти, тим більше, що не мають сплавних рік“. Одначе коли був можливий експорт попілу з Уманя й Лисянки, Гадяча й Миргорода, то й транспорт збіжа та иньших продуктів рільного господарства був, очевидно, тільки питанням часу: треба було тільки відповідно стверднути суспільно-економічним відносянам, настільки щоб можливою стала значна панщина — ся перша і одинока підстава панського рільного господарства. Але на значних просторах східньої України панство не встигло на стільки опанувати народне жите, й велика буря народня змела їх перше, ніж вони потрапили запрягти тутешню людність в ярмо панщини.

Криворівня, 8 (21). VIII.

ВАСИЛЬ МОВА (ЛИМАНСЬКИЙ).

СТАРЕ ГНІЗДО Й МОЛОДІ ПТАХИ.

ДРАМАТИЧНІ ОБРАЗИ *).

VIII.

Гостинна кімната в домі Загреби. На мягкій канапі за круглим столом сидить Диркаліха і ворожить на картах. З другого боку стола сидить Загреба і, розгорнувши новий № Черноморських Військових Відомостей, читає в голос.

Загреба. Черноморські Військовия Відомости! Іюня восьмого... нумер двадцять четвертий... Ну, це промину, бо тутечки кожен раз печатають якусь галаматію, а пошукаю краще де воно тут напечатано про ті проізводства в чини. Ага, осьдечки. Приказ по війську Черноморському... Ні, це не те. Ага, осьдечки!.. Проізводять ся по ваканції з ісавулів в військові старшини: Тихвил Трихвилов Жмирь... Тю-у-у! Чи чуєш, сестро? Жмирь у військові старшини виліз! Наш анахтемський сусіда — в військові старшини!

Диркаліха. Та не вже ж то? Чим же він заслужив того чина?

Загр. Та кажуж тобі — по ваканції... Ваканція иродовому сину підійшла!..

Дирк. Щастя йому каторжному! Та йому на всьому щастить. — І на хлібі, і на худобі, і на чинах! Тут достатками розміг ся, у найбільші богатири вийшов, а тут іще й військовий старшина!

Загр. Та ти бо тільки уздрінь собі в думці сього невмитопику та в рясних опалетах! Такий неотеса, такий хамлюга і в рясних опалетах! Чи йому ж оті опалети личять? Як корові сідло!

Дирк. Та вже ж брате, чи личять вони йому, чи ні, а! він їх допаяв ся то й носитиме. І куди не кинь, брате, а буде з його велика людина на Черноморії...

Загр. Бодай йому велика болячка нарядилась посеред лоба.

Дирк. Отже не клени його, брате, бо почім знати, може ще доля судила нам і поріднить ся з ним...

Загр. Тоб то як?

Дирк. А так, брате, як люде ріднять ся, видаючи дочок заміж... Бо як не розкидаю я думками про женихів для наших

*) Початок див. кн. IV, V, VI, VIII—IX.

дівчат, а кращого над його не прибереш. Та ось і на картах усе на його випадає. На кого б не заворожила, то все не виходе, а заворожеш на його, то як ув око вліпить...

Загр. Так це б то, щоб я віддав яку дочку свою за Жмиря? Та ні в світі сестро!

Дирк. Отже не поспішай ся, брате, відрікає, бо почім знати, як воно далі в нас буде?

Загр. Та він же жмикрут, та він же скнаря, та він же нечипура! Та міні гидко про його й здумать.

Дирк. Е, брате, він і міні не до душі, так же вабить мене його худоба, що така її сила! Як здумаю про його худобу, то в мене аж у п'ятках заболить...

Загр. Та годі, сестро, бо коли що, то я скорій віддав би свою дочку за першого проплящого панка, ніж за Жмиря. Трясця його матері, та й годі!

Микита (уступає в хату). Пане, там до вас якісь люде приїхали — одно старе, а друге молоденьке, та питають ся, чи можна до вас доступити?

Загр. Та чом же не можна? Коли приїхали, то нехай ідуть, (Микита зникає).

Дирк. Це чи не купці по вовну? До мене оце у середу приїздило аж три, так я не добила з ними торгу тай прогнала, а тепер боюсь, щоб не зостала ся моя вовна не проданою.

Загр. А я вже продав усю до останку — аби з рук звалити! (У хату уступають Кіндрат і Семен Шульпіки. Вони зупиняютьця біля порога і Кіндрат Шульпіка христитця до біжницьі).

Кіндрат Шульпіка. Доброго здоров'я господину полковникові!

Заг. (підводитця з місця і повертаєтця до дверей). Драстуйте...

Дир. (сама собі). Чи ти ба!.. Та це ж мій сусіда!..

Кінд. Шуль. (підступивши ближче). Чи не вже ж, господин полковник, ви мене не пізнали?..

Заг. (підходе до його і пильно придивляєтця). Он бач! Та це ти, Кіндрате?.. Здоров був, мій голубе сизий! (обіймає його). Гай, гай! Та як же давно я тебе, голубчику, бачив! І коли пак я тебе з очей спустив?.. Уже й не згадаю! А колись у купі по походах козакували, з одного казанка куліш сьорбали, на одній бурці, другою укрившись, спали! (відступає від його скільки

кроків і знов обглядає його). Та який же ти став старий та поганий! А чи давно ж був таким гарним та жвавим козарлюгою? Іще як під Абином воювали...

Кінд. Шульп. Так цеж було не як і недавно, господин полковник — уже двадцять шостий рік минає!..

Заг. Та хіба ж таки?.. А здаєтця, наче позаторік (знов розглядає Шульпіку). Та який же бо ти став миршавий! Та скорчивсь, та зморщивсь, та окощав; та наче аж мохом обріс!

Кінд. Шульп. Уремня, господин полковник, зімняло та зсушило, та таки й не без лиха було, міні на сьвітї! Та воно, бачу, і ви, господин полковник, так значно погідчали... чи тее пак! — зопсували ся... чи сказати б змарніли, чи що.

Заг. Та не бреши, будь ласка, бо я ще молодець хоч куди! Ну сїдай же, голубчику, та випемо по чарці, та побалакаємо гарненько.

Кінд. Шульп. Спасибі за ласку, госп. полковник!

Заг. (показуючи на Андрія Шульпіку). А це ж хто з тобою?

Кінд. Шульп. А це, господин полковник, мій син — урядникує поки що.

Загр. Гарний козак, гарний! (до Семена Шульп.). Сїдай, паничу, та будь як дома!

Дир. (з підтиха, до Загреби). Не дуже лиш пригощай! Навперед потилицю почухай, то може що згадаєш!

Заг. (недочуваючи слів Диркалихи). Та й спасибі ж тобі, друже, що ти оце до мене навідавсь! Казна як довго ми не бачились! І де ти в бісового батька запропастився, що таки нігде ж і ніколи тебе бачити не доводилось, а це враз, як із землі виникнув!

Конд. Шульп. Ге, моя гисторія, господин полковник, довга та тільки не весела. Як перейшов я у другий полк, то козакував іще двадцять літ та тільки на двадцять першому у поганенькі панки вийшов. А тоді з вояцької служби перейшов на внутренню — на соляних озерах назирателем служив. А хуторував спершу на Сонгилях, так же зовсім не пайдило міні ні на хлібі, ні на худобі, ні на дітях. Потім перебрався на Ясені, так же й там не попайдило, а оце вже другий рік, як оселився на Кирпинях, біля вашої таки сестри Тетяни Демидовни...

Заг. А ну ж, Кіндрате, випемо по чарці, та згадаємо старовину. Будьмо здорові! (пє).

Кінд. Шульп. На здоровля, господин полковник!

Заг. (подає чарку Шульпіці). Призволяй ся, голубчику!

Кінд. Шульп. (бере чарку). Пошли-ж вам, Господи, доброго здоровля, а у всякому ділі доброго почину і щасливого кінця!

Заг. Спасибі, друже! (до Диркалихи, що сидить, відокромившись). Сестро! Приставай до гурту!

Дир. Ні, брате, я така, що пю не на розпочині діла, а на прикінці його, й Кіндрат Охрімович приїхав, мабуть, за ділом та ще й не малим — не дарма ж і сина свого Андрія взяв...

Заг. (вхопившись за лоб, сам собі). Те-те-те!.. Он бач аж коли розтямкував! (зирнувши на Андрія, сам собі). Так оце той махамет, що до моєї дочки підсипаєтця та до неї через плоти у садок стрибає! (до Кіндрата Шульпіки, повним голосом). Чого ж оце ви, господин хорунжий, до нас приїхали? Хіба може діло яке є?

Кінд. Шульп. Та не знаю як вам і сказати, господин полковник. Бере хіть висловитись навпрямець, без ніяких сколясів, так же й боязко... аж язик до піднебення прилипає...

Заг. Чого-ж так?

Шульп. Та й сам не знаю, господин полковник. Як би знаття, бачте, що ваша ласка... що не візьмете в гнів...

Дир. Коли до пуття скажете, то чого б же полковникові й гніватись?

Шульп. Та вже коли така ваша ласка, господин полковник, що так мене приятненько привітали, то не здивуйте, бо казатиму навпрямець. Оце бачте, у мене син — Андрієм звуть... Не буду хвалити який він з себе, бо й сами здорові бачите, що козак як козак — не взяв його враг ні на вроду, ні на здоровля. Та таки не годитьця його вихваляти, бо хоч він і гарний з себе, так же на вдачу гульвіса здоровий і инколи напрокудити мистець. Тільки та міні й потіха, що хлопець він дуже кібітливий, на всяке діло — чи в господарстві, чи в письменстві — тямущий й гострий, як бритва, — усе в його аж горить. То думка в мене така, що коли господь пошле, йому на поміч тверду та дужу руку якого начальника, а може й тестя, то ще з його гарна людина вийде...

Дир. (на бік). Еге, на здоровля козі, що хвіст довгий!

Заг. А ну кажи-кажи далі!

Кінд. Шульп. Так оце, кажу, тільки міні й потіхи, бо дітей у мене більше не має — одинець він у мене зостав ся...

І хоча ми собі не багаті, та все ж таки і не в злиднях живемо: хвалити Бога свій плуг волів, і рогатої скотинки десятків зо два маємо, і овечат із сотку... то хоча б трапилась невістка з великопанського дому, то буде їй з чого і їсти й пити і хороше походити...

Дир. (на бік). Та де ж пак! Буде пані на всій шані — від робітниці не розпізнаєш!

Заг. Та кажи бо вже, кажи навпрямець!

Кінд. Шульп. Так хвалити Бога, кажу, і у нас є чим хорошу дитину до господи прийняти... І хоча б, може, я й не зважив ся до вашої милости, господин полковник, удатись, так же лихо міні з сином: зовсім залюбив ся він у вашу меньшу доньку, Килину Пилиповну, та так залюбив ся, що аж світом нудить...

Дир. (на бік). Побила б же тебе лиха година, як нам від тебе отакі речі чути!

Заг. (регочучи). Га-га-га! На силу-на силу Кіндрат до берега довеслував!

Кінд. Шульп. (підводитця з місця і уклоняєтця). Господин полковник. Покладіть вашу милость на мого сина молодого і на мене старенького, тружденного товариша вашого військового, непогребайте нами у такому пильному случаї, пошануйте нас своєю ласкою і віддайте нам вашу доньку милу, панночку Килю!...

Дир. (на бік). Ох, побачимо ж, що теперечки полковник скаже!

Заг. (регоче, а потім, відреготавшись). О, бодай тебе!... Оце так, що утяв Кіндрат орацію! От уже кумедіант! (до Шульпіки). Та чи ти бува, Кіндрате, не зпантеличивсь? Та хто ж тобі сказав, та який же бісів батько утовкмачив тобі в голову, що я віддам свою дочку за твого сина лайдака? Та ти б же таки подумав, старий нетямо, хто ти і хто я?

Дир. (до Загреби). Та ти ж бо, брате, не лай ся без пуття!

Кінд. Шульп. Господин полковник! Не сказав я вам нічого прикрого або незвичайного, а промовив тільки теє, що чесні люде чесним людам кажуть. За віщо ж ви мене лаєте та бентежите?..

Заг. Та ти бо, Кіндрате, не сердь ся, а розтямкуй таки сам: хто ти і хто я?

Кінд. Шульп. Нема в мене думки, господин полковник, рівнять ся з вами, та одначе ж хоч ви й полковник, то всячесько ж таки й я — хорунжий... все ж таки пан!

Заг. Та де в біса пан! Хіба ж такі пани бувають? Ти півпанок та ще й поганенький, а син твій прямо таки лайдак, харцизяка та й годі!

Кінд. Шульп. Господин полковник! І ми з вами були колись лайдаками — оттоді, як з одного казанка кулішець сьорбали та під однією буркою спали — а тепер все ж таки, хвалити бога, пани, а як ви, то ще й великий пан... То може ж і мого сина Господь до того доведе!

Заг. (регочучи). Та й химерний же ти, Кіндрате, нехай тобі грець! Голово дурна та лиса! Та ти б же таки поміркував хоч про те, що я ж таки хвалити Бога, богатирь — таки добрий та й добрий маєток маю — а ти ж хурбет, злиденник, то хіба ж таки личить нам своїх дітей парувати?

Кінд. Шульп. Господин полковник! Гірко міні слухати такі ганебні речі ваші, та нехай я уже перетерплю цю зневагу, бо я в чужий хаті, а в чужий хаті, кажуть і тріска бе. От же запитаю і я вас під свою чергу. Нехай я вам не рівня ні по панству, ні по заможности, так хіба ж про нас річ? Скажіть міні з ласки, чим не рівня мій син вашій дочці?

Заг. А тим не рівня, дурню ти божий, що вона дочка полковника та ще й багатого, а він син півпанка, або хоч і пана, та такого, що при місяцю воші бе!

Кінд. Шульп. Еге, коли так, господин полковник, то не здивуйте ж і на моім слові: та може-ж у півпанка та більше совісти і чести, як у великого пана? Та може ще наші злидні^о ваше багатство перебудуть!

Заг. Годі, Кіндрате! Годі, кажу тобі, бо далєбі розсержусь!

Кінд. Шульп. А коли годі, то й годі! Отак старому дурневі й треба, щоб не здавав ся на прізьби сина та не потикав носа до великих панів! (до Андрія). Ходім, сину до коней, бо сам бачеш, що тут нам ні кують, ні мелють!

Заг. Та потрівай бо, старий дурню! Якого бісового батька ремствуєш? Хіба ж я не по правді сказав? Ось сідай лишень гарненько, та випємо по чарці, та згадаємо про старовину... Хіба ж тільки й речі, що про сватання?

Кінд. Шульп. Ні вже, господин полковник, спасибі вам за хліб-за сіль і за ваші речі — пригощайте ними великих панів та богатирів. А що до вашої правди, то у вас правда така, як у цигана сорочка — і коротка і латана!

Заг. Е, біс твоему батькові! За такі речі я тебе й навспражки вилаю!

Дир. (підводитця і підступає близьче). А теперечки і я промовлю слівце (до Шульпіки). Ви не ображайте ся, Кіндрате Охрімовичу, що полковник відказав, вам може трохи жорсткими словами — така вже в його вдача козацька. А я вам скажу, що ми не даємо ганьби вашому синові і дякуємо вам за честь, та тільки й дитини своєї за його не віддамо, бо він їй зовсім не до парі!

Кінд. Шульп. (уклоняєтця їй). Спасибі вам, Тетяно Демидовно, і на цьому! Спасибі, що хоч за людей нас числите, та не лаєтесь! (до Андрія). А тепер, сину, ходімо!

Андрей Шульп. (до батька). Так потрівайте ж, батеньку! Ви ж хоч розпитайтесь, чого воно так?.. Хіба ж я сам до їх у зяті лізу? Адже Килина сама наказала, щоб сватав?..

Заг. Чи ти ба!

Дир. Оттакої ще не чули!

Кінд. Шульп. Ні вже, сину! Як погано орати, то краще випрягати! Які вже тут розпитки, коли нас за малим у потилицю не бють? Прийшли хоч і прохані, а підем не кохані!

Дир. Так ви таки й прохані?..

Заг. Так щож воно оце таке?.. Та й як же воно такечки склалось?..

Килля (уступає в хату, уклоняєть ся злегенька до гостей і обертаєтця до Загреби). Батеньку!.. Я сама сказала Андрію Кіндратовичу щоб сватав мене... Він мене любить, батеньку, і я його люблю...

Заг. Отака ловись!

Дир. (плеснувши в долоні). Та ненько ж моя рідна! Та ти ж нас усіх у сором увела!

Заг. Та як же ти зважилась до себе сватів справляти, не спитавшись батька?

Килля. Батеньку! Я хотіла загоді вам сказати... Я хотіла прохати вас... та що ж коли не вибралось способного часу...

Дир. Так ти спершу наказала до себе з сватами слатись, а потім хотіла з батьком перепитатись? Та хто ж у вас старше — чи батько над тобою, чи ти над батьком? Та коли ж так, то нехай же цей сором на тебе упаде, бо таки не по твоему ж буде, а по нашому — не віддамо тебе за Шульпіченка тай конт! І в головах собі не клади — отщо!

К и л я (підступає до батька ближче, крізь плач). Батеньку!.. віддайте мене за Андрія... не занапащайте моєї долі... не губить мого віку... бо однаково коли не віддасте за Андрія, то й ні за кого більше не піду!

З а г. Та брехня, дочко! Ти й сама не тямиш, що кажеш!

Д и р. Зацить, Килино! Зацить, кажу тобі, бо по твоєму не буде — на це вже я наполяжу! Цить, тай годі, не набирай ся сорому і нас у сором не вводь!

К и л я (стає перед батьком на коліна). Батеньку, батеньку! не губить мого віку молодого... не топить мене живцем... згляньтесь на мою долю, батеньку! (ридає).

З а г. (бетця об поли). Отце ж таки лихо!

Д и р. (до Загреби). А ти вже розмняк? Побачив дурні дівочькі сльози тай розмлявивсь? (до Килі). Геть звідці, триклята дитино! Яж таки тобі замість матери була, то заступлю матір і теперечки таки не дам тобі понижати себе й нас! (до Загреби). Бери її, брате, під руки, та введемо геть, щоб вона нас не страмила!

З а г. (хоче підвести Килю). Та годі бо, голубочко! Та годі бо, моя дитино. Ти ж таки сама розваж — хіба ж я не по правді роблю?..

К і н д. Шульп. (на бік). Бодай ти так по правді дихав!

К и л я. Не по правді, батеньку, далєбі не по правді! Та виж убете мене, ви мое щастя загубите на віки!

Д и р. (до Загреби). Та чого ти з нею розпатякуєш? Бери її мерщій під руки, та введемо геть!

З а г. Дочко моя! Дитино моя! Ходи звідці... Ходи у свою світлицю! (хоче підняти).

К и л я (підводить ся). Не ведіть мене, батеньку... не тягніть мене — я сама піду... Тільки все ж таки, батеньку, я ще надію ся, що ви роздумаєтесь... що ви пожалкуєте мене, нещасливу (виходе, ридаючи).

З а г. (беть ся знов об поли). Отце ж таки лихо! Отцього вже я не сподівав ся! Це вже таке, що я не знаю як його й бути (шмигляє по хаті).

К і н д. Шульп. Оце ж вам господин полковник, доказ, що не з дурного ума поткнув ся я до вас із сватаннем, що не дарма я послухав сина, бо він міні не збрехав! А що ви не вважаєте ні на наші прозьби ні на сльози рідної дитини, то не хай вам за це Господь на тім світі заплатить!

Дир. Так оце ви, Кіндрат Охрїмовичу, будете цією страмотою у вічі наші шпигати? (до Загреби) Та цеж зневага! Та це вже таке, що як на мене, то його й навспражки вилаяти б слід!

Кінд. Шульп. Нічого мене ляяти, Тетяно Демидовна, бо не ма за що. Який тут сором, що молоде дівча у молодого парубка закохалось? Це річ світова! Тут не дівочький сором, а тут ваша безпам'ятна панська пиха, та ваша нелюдськість у вічі шпигає отщо!

Дир. Та побий же тебе сила божа! Та як же ти зважився з нами перекорятись! (до Загреби) А ти, брате, оце слухаєш та й мовчиш? Коли не ма за що, то лаєш ся, а коли слід би вилаяти та попрохати на виступці, то тебе й немає?

Заг. (зупиняєтця перед Шульпікою). Та чи довго ти, махамете, мене дратуватимеш? Ходи геть ік бісовий матері!

Кінд. Шульп. Та й піду — хіба ж міні що? А тільки все ж таки не слід вам, господин полковник, зіпати на мене, як на драбанта! (до Андрія). Ходім, сину, нехай їм грець! (виступає).

Дир. (до Загреби). Так от же тобі честь, якої й не сподївав ся! Та чи ти чуєш? Іще й за дверима щось гукає, а вже не що як лайку!

Заг. Так я ж його, иродового сина, іще й не так пошаную! (виступає з хати, а за ним і Деркаліха. Незабаром уявляєтця Юрась і цупить за руку Андрія).

Юрась. Та йди, дурний, якого греця опинаєш ся!

Андрій. Та відчепись ік бісу!

Юрась. Та йди, не опинай ся, бо яж не знав, що така хаверя зніметця, та ваших коней порозкульбачував! Нехай там батенько та тітонька з твоїм батьком перекоряютьця, а ми поки що побалакаєм!

Андрій. Та чого я тут буду товктись? Хіба щоб твоїй батько у потилицю витурив?

Юрась. Та брідня! Вони тепер сами зчепили ся, з твоїм батьком на сварку, то й чорт їх не розборонить!

Андрій (боязко озираєтця навкруги). Ну та й дурний же та ще й триклятий у тебе батько, Юрку! Прямо таки ирод, бузувр, махамет! Лаєтця чорт батька зна й за що!

Юрась. А що, козаче, ухопив гарбузяку? (регоче) Гі, лихо їй же ти богу! Прямо ж таки сьміх та й годі! Та шкода, що я

не здогадав ся вашим коням хочь цурпалля замість гарбузів поначіплять!

Андрій. Нехай тобі грець із твоїми гарбузами та й з батьком твоїм триклятим! Бузувір, махамет, хам!

Юрась. Ну плюнь же ти на всю оцю галаматію, та скажи міні отщо: чи ти позавчора був у слободі?

Андрій. Був. А хіба що?

Юрась. І у Параньки був?

Андрій. Був.

Юрась. Чи правда ж, що їй хлопці витовкли усі вікна та й саму відчухрали та ще й дігтем її обялозили?

Андрій. Та то Хаврашенко такого накоїв. За щось розремствував ся на неї бесурів син та й зробив їй бешкет.

Юрась. Ото молодець, сучий син! Та й вигдав же гарно! Треба зїздить до його та похвалить.

Андрій. Хвали не хвали, а я йому щелепи наклевав добре — памятатиме до нової тіпаніни.

Юрась. Та за віщо ж, дурний?

Андрій. Як за віщо? Нехай не займа! Коли йому вона не мила, то може кому инчому й до душі.

Юрась. А слухай пак: як там собі Ганька? Чи вона й досі хвора?

Андрій. Кий біс! Здорова треклята — пе та гуляє так що ну! Там тепер що дня, що ночі товчетця Пустомолотенко. Роздобув десь чортову силу грошей та й гуляє в неї так, що аж курить. А я оце якось поткнув ся до неї у ночі, так іще й не пустила, треклята! От оцій би ушкварить бешкет, так добре було б!

Юрась. А давай ушкваремо справді! Хрест мене вбий! А як на те у мене тепер і грошей гибель. Давай лишень махнемо сієї ночі, підмогоричемо парубків та й напрокудемо!

Андрій. Та де ти в біса грошей береш? Не вже ж дає тобі дурний твій батько?

Юрась. Кий біс! А ми з Манджиком таку штукерію вигдали: якось іздох у табуні кінь, так ми зідрали з його шкуру та показали тоді батенькові, а тепер що тиждня продаємо по лошакові, та тією шкурою й виправляємось — то скажемо, що здох лошак, то вовки зарізали, то жеребці вбили, — та отаким чином грошики й маємо!

Андрій. Та й не хитрі ж сучі сини! Так ти справді приїзди цієї ночі, та погуляємо гарненько, тай ушкваремо дебош!

Киля (вбігає і кидається до Андрія). Андрусю!.. Серце мов!.. Не сердь ся на мене, голубчику, я не вспіла з батеньком переговорити...

Андрій. Еге-ж, спасибі тобі! Тепер ускочив у сором чорт його зна з якого й дива!

Киля. Не журись, Андрусю, може цей сором на щастя перемінетця. Це тільки тітонька нам на перешкоді стала, а батенько на мене зглянуть ся...

Андрій. Ні вже, Килю, навряд чи зглянетця... бо як би він був на те здібний, то чом же б йому і тепер не зглянутись? Адже він і речі твої чув і сльози твої бачив, а все таки вилаяв нас та й витурив з хати. А тепер іще як попсякуєтця з моїм батьком прилюдно, то більше і чути про мене не схоче.

Киля. А коли так, то я на їх не подивлюсь, Андрусю... Я їх не послухаю, і таки буду за тобою!

Юрась. Тю на тебе, дурна!

Андрій. Та як же це?

Киля. Коли справді вже батенько на мене не зглянутця... то їх не послухаю... Я хоч сама втечу з дому, а таки буду за тобою! Я за тобою хоч на край світа піду!

Юрась. Чи ти ба яка чустра! А як батенько нічого не дадуть вам?

Андрій. Еге... та мало того, що не дадуть...

Киля. Нехай не дають, міні нічого не треба? Міні аби ти, Андрусю!

Андрій (запинаючись). Так тобі кажеш, нічого й не треба? А як же будемо жити!

Киля. Житимемо як Бог дасть. Я буду робити, клопотатись... міні великого панства не треба.

Андрій (сердито). Еге, шкода, Килино! Як без нічого брать, то я може й кращу знайду... Хіба ж я дурний? Яка міні нужда тебе силоміць добиватись, по злодійському красти, коли до злиднів та й ще злиднів добавитця? Та ще як роздратуємо твого батька, то він мене зовсім зітре й зімне — прямо ув остріг завдасть, бо він чоловік дужий, а я людина дрібна...

Киля. Так ось воно як... Так ти, бачу, мене не любиш...

Андрій. Та вже чи любиш, чи не любиш, а нігде дітись... Бо сама ж таки розваж — яка ж нам буде користь?

К и л я (мов би сама собі). Так тобі користи треба... Так ти собі й кращу знайдеш... Так я ж не знала... Я на твої слова вповала...

А н д р і й. Та ти не сердь ся, Килю... Не сердь ся, моя квітчко дорога, бо хоч я й сказав яке прикре слово, то й мене ж образили... А коли справді батенько твій роздумається та й згодиться на наш шлюб, то я з дорогою душею...

К и л я. Ні вже, Андрію, тепер я й сама за тебе не хочу... Іди собі геть, шукай собі кращих.

А н д р і й. Килю, моє сердечко, прости мене!

К и л я. Ні вже, Андрію, годі! Іди собі геть! Тепер я бачу який ти... (затуляєтьця руками). Боже мій, Боже! Та яке ж міні горечко! Та який же сором, який брид! (Хилитьця на бік, хапаєть ся за стіл і опускаєтьця на дзиглик). Андрію, Андрію! Ти насміяв ся надо мною. Ти мене одним словом убив! (схилитьця знемігшись на стіл).

А н д р і й. Отце лихо! Треба тікати, або що, а то як заскоче старий... (до Юрка). Прощай, Юрку! (зникає).

Ю р а с ь (підступає до Килі). А що, дурна, доженихала ся з Андрієм? Отак тобі й треба! Ото не ходи крадькома на вулицю, не принаджуй у садок коханця, та слухай батенька та тітоньку! А що, тепер нудиш ся? (приглядаєтьця). Та чи вона зомліла, чи що? Килю! Килю! Що це ти?

К и л я (підводе голову від стола і протягає до Юрася руки). Нудно міні, Юрашку... серце моє вяне... підведи мене... відведи мене...

Ю р а с ь (підводе Килю). Еге, та вона справді зомліла! (бере її на руки і несе в другу хату). Палажко! Палажко! (зникає).

З а г. (вбігає). Еге, сучого сина робота — таки полаяв ся з Шульпикою навспражки! І отак міні хоч коли: устанеш з одра зовсім у доброму дусі, а до вечера, дивись, тричі полаєш ся, а инколи й побеш ся! Ні таки за цю оказію треба подякувати сестрі: як би вона мене не підцькувала, то я б тільки посміяв ся з дурня, та на тому б і кінець був, а то деж пак: і туди гав і сюди дзяв, та таки й під'їла, щоб зуб за зуб стяли ся (шмигляє по хаті). І чорти батька зна за що почав лаятись, а роздратував ся так, що хоч би й на кулаки — аж тіло тремтить!

М и к и т а (уступає в хату). Пане! Там іще щось до нас приїхало!

З а г. А кого там ище чорти принесли?

М и к и т а. Та здаецця отой московський панок, що на кумедіянта схожий — що в куцоу каптанку та в вузьких штанях.

З а г. Та це б то Прогульбицький? Скажи йому, що не велено пускати, та й відпровадь його ік бісовій матері!

М и к и т а. Та як же це?

З а г. Скажи йому навпрямець: не велено пускати, полковник не звелів!

М и к и т а. А чи так, той так! (виступає).

З а г. (сам собі). Отак відпроважу, то буде краще, а то як упустити його в хату, то під горячу руч колиб і до бійки не дійшло.

У л я (уступає гарно вбрана). Добридень, батеньку!

З а г. Он бач! Чого це ти так нарядила ся?

У л я. До нас, батеньку, гость приїхав...

З а г. Шкода, дівко! Перед цим гостем не дуже похворцюєш!

У л я. То-б то як, батеньку?

З а г. А так, що я його й через поріг не перепущу — не хочу його й бачить!

У л я (крізь плач). Батеньку!.. ріднесенький!..

Ю р а с ь (вбігає). Батеньку! Приїхав Прогульбицький нашу Улю сватати — чи віддасте?

З а г. А тобі — зась! Геть звідціля, лобуряко!

Ю р а с ь. Хрест мене вбий почеплю його коневі на шию замість гарбуза хоч важницю! (зникає).

(У сінях чутно човготню і тупотню і голос Гарася: Прощу пожаловать! Милости просим!).

П р о г у л ь б и ц ь к и й (вбігає). Здорові були, господин полковник!

З а г. (сам собі). Тай нахабний же, иродів син — таки протиснув ся в хату! (до Пригульбицького). А чого вам треба господин поручик?

П р о г. Вибачайте, що так зненацька потурбовав вас — пильне діло маю!

З а г. Он бач! То все їздили до нас бриндюки бити, а це вже й діло знайшлось? (до Улі). Ходи, Уляно, геть у свою кімнату! І ти, Гараську — геть! Без вас перебалакаємо що треба.

У л я. Батеньку! Та на віщо ж так?..

З а г. Кажу тобі геть, то й геть! Я хочу з господином поручиком на самоті перебалакати! (Уля і Гарась виступають,

а Загреба сідає до столу). Ну, коли вже так, то сідайте, господин поручик, та кажіть, яке ваше діло та ще й пильне?

Пр о г у л ь б. (сідає). Діло моє, господин полковник, такий справді пильне! Прошу вас, пошануйте мене своєю ласкою, та вислухайте мене добре, до кінця. Ви знаєте мою прихильність, знаєте, що я шаную і поважаю вас від щирого серця і ніколи не зважився сказати вам ні одного прикрого слова, то й тепер не зважусь. Маю надію, що й ви, господин полковник, розмовлятимете зо мною хоч трошки ласково — хоч не ремствуючи і не лаючись.

З а г. Та добре все, добре! Нехай уже буду кріпитись, щоб у лайку не зайти, тільки мерщій кажіть, яке ваше діло.

Пр о г. (зітхнувши). Господин полковник! З того часу, як спізнав ся я з вашою дочкою Уляною Пилиповною, вона запала міні в душу й не винуватий же я, що полюбив, покохав її з усього серця свого, як ніколи і нікого на світі не кохав іще...

З а г. Ну й добре! Покохали ви і хочете, щоб я віддав її за вас заміж?

Пр о г. Господин полковник! Пожалійте нас обох, бо не тільки я люблю Уляну Пилиповну а й вона мене любить. Щастя наше у вашій жмені: коли віддасте її за мене, то ми будемо щасливі, а не віддасте, то ми будем безщасні...

З а г. Так виж бо, господин поручик, кажіть уже ладом, чого ви від мене вимагаєте — чи тільки саму дочку, чи може й грошей яку тисячу?

Пр о г. (замнявпись). Гроші... це вже зовсім друга річ, господин полковник, а я прошу у вас руку Уляни Пилиповни.

З а г. Ну й гаразд! Так беріть її за себе, та й нехай уже будете щасливими, тільки знайте, що ні грошей, а ні худоби за нею не буде аніже! Беріть її з самим плахиттям, яке в неї є, а на більше і не зазіхайте, бо не дам. Таки зовсім таки нічого-сінько не дам! Чи ви в згоді на це?

Пр о г. (замнявшись). Чого ж так, господин полковник?... Хіба ж вона не дочка вам?.. Хіба ж ви її не любите?.. А нам же треба жити...

З а г. А коли вам ні з чого буде жити, то й женитись не треба.

Пр о г. То-б то як?.. А проте ви не думайте, що я справді нічого не маю, що в мене зовсім таки ні з чого жити... У ме-

не в Миргородщині свій маєток є, а коли завів я річ про те, чом ви нічого не хочете дати нам, то тільки через те, що мене здивувало... Ну та не хай буде й по вашому! Я візьму її й без нічого... Так я в згоді, господин полковник!

За г. Гм. А я не в згоді, господин поручик.

Прог. То-б то як?..

За г. А так, що я не віддам вам її ні з грошима, ні без грошей!

Прог. Та нуте бо годі! Ви жартуєте, господин полковник!

За г. Ні, господин поручик, я кажу не в жарти!

Прог. Та ви ж пристали на згоду... ви дали своє слово... ви сказали: беріть її, тільки без грошей!

За г. А то я пожартував.

Прог. Так ви кепкуєте з мене, господин полковник?

За г. А ви тепер тільки розтямкували, що то було кепство?

Прог. Господин полковник! Ви мене зневажаєте!..

За г. Та як же вас не зневажати, коли ви без путя мене турбуєте!

Прог. Так хоч скажіть же міні з ласки, чом ви не хочете віддати за мене Уляни Пилиповни?

За г. А це вже моя річ! Та коли хочете, то й скажу, щоб знали. Міні треба такого зятя, щоб був заможний і в чинах.

Прог. Щоб був заможний і в чинах?

За г. Еге! Щоб він був чоловік дужий, щоб ніхто не зміг його зневажити чи скривдити як хоча. А ви що? Ви чоловік дрібний чином та ще й вбогий — а що ви вбогий, то це я добре знаю. Окрім охвицерської амуніції та гармейської амбіції у вас нічогісінько не має. Ви чоловік кволий: ви сьогодні животієте, а завтра хто дужчий притисне вас нігтем, як гниду, то тільки луснете та й конт!

Прог. (гнівно). Господин полковник! Ви заносетесь через лад! Ви мене понижаєте, ви мене зневажаєте найгіршим робом, ви рівняєте мене до гниди!

За г. Та не в тім сила! А коли захотіли знати, чом не віддаю за вас дочки, то дослухайте до кінця!

Прог. Ну кажіть уже, господин полковник, та не забувайте, що я охвицер!

За г. Скажемо так: нехай би я віддав за вас дочку, а за нею звичайно і грошей кілька тисяч. То хіба б з того було пут-

тя? І хіба б ви тими грошима ошастили ся? Хто з роду сам грошей не дбав, той і шанувати їх не вміє. Хіба я не знаю, які ви, гармейці! Бенкетування та гайнування, гультайство та кар'ярство — ото ваші звичаї! Інчий і багатий, як магнат — свої ґрунти величезні має, своїх крепаків тисячами лічить — і той через кілька років, дивись, уже усе пустив по вітру, усе розхвіяв, як порох, і уже він яко наг, яко благ, яко нема а ні бісового батька! А про гармейську дрібноту уже й казати нічого. То так і ви. Гроші процвіндрили б миттю — треба ж і самому похизуватись, і жінці дурній дати побундючитись — та через рік — через два і звелись би на пшик. Ні, господин поручик, я такого хука не дам, і щоб я віддав за вас дочку, то цього ви в голові собі не покладайте! А щоб не було в нас більше клопоту та баламуцтва, то прошу вас честю: і до двору мого більше не потикайтесь!

Пр о г. (зриваєтця і гордо випрямляєтця). Так оце ви, господин полковник, зважились отак ганьбувать мене, охвицера!

З а г. (підводитця з місця). Чи ти ба яка грізна парсуна! Ось не дуже лиш бришкай!

Пр о г. А чи не завгодно вам, господин полковник, попрохати в мене вибачення?

З а г. А чи не завгодно вам, господин поручик, з мого дому на виступці?

Пр о г. Та ні, це бридня, а я не виступлю з дому поки не дасте міні удовлєтвorenня.

З а г. Так якого ж тобі, махамете, удовлєтвorenня — чи ляца по пиці, а чи штуханя у потилицю?

Пр о г. (кидаєтця до Загреби і хапає його за груди). Так отже тобі, хама!

З а г. (однією рукою боронитця, а другою лагодитця вдарити супротивника). Та ні, це бридня, бо я з тебе й кишки вимотаю!

Пр о г. (припірає Загребу до стіни і хапає за горло). Задушу хама!

З а г. Ка-ла-ву-у-у-р!

Пр о г. (пустивши горло). А тепер до зобачення — ми поквитувались! (вибігає).

З а г. (відсапуючись). Ху-у-ух! Еге! Трохи не задушив, харцизяка! (обзираєтця на вкруги). Та не маж тобі ні пістоля, ні кінджала, ні ножа на похваті! Ху-у-ух! Еге, сучий син! Не дав

і кулака розвихнуть — вхопив за горло тай припер до стіни! Ху-у-ух! Ні таки старий я став, занепав на силі! Ху-у-ух! Та якого ж я бісового батька дяюсь? Та я розіпну його посеред двору, та малахаями! (підбігає до вікна). Лови! Держи! (вибігає з хаті. За лаштунками чутно: А гей, козаки! А гей, Очхунь, Манджик. Кудлай, Барбос! Ловіть його! Держіть його!).

Д и р. (вбігає). Свят, свят! Чого це така буча збилась? Та нікого й роспитати!

Ю р а с ь (вбігає). А де мій кінджал? А де пістолі? (мотається, озирається і вискакує у другу хату).

З а г. (вернувшись). Мерщій, мерщій, мерщій! От же втече, иродів син! Гей, утече, махамет! (до вікна). Мерщій, Манджику, Мерщій, Кудлаю!

Ю р а с ь (вбігає несучи жужмом усю зброю, оперезує пояс з кінджалом, стромляє за пояс пістолі). Ге, тай чкурну ж я добре!

З а г. Мерщій, синку, а то втече!

Ю р а с ь. Чортового батька втече! Я як сяду на свого Кібця, то не дам йому і до Вервихвоста доскочить! Та як на теж і усі мої кімлики в зборі!

З а г. Та гляди ж, синку, пошануй його добре — аби дух у тілі вдержавсь!

Ю р а с ь. Ні вже, навряд чи вдержитця! Мабуть так, що повечеряють ним вовки у плавні, або ж у багнюці раки ним по-снідають!

З а г. Е ні, синку, на смерть не забивай — боронь тебе боже!

Ю р а с ь. Зовсім! О тепер, гайда! (вибігає).

Д и р. Та що тут, брате, скоїлось?.. Нічогоісінько не втямлю зовсім рахубу загубила!

З а г. Та тепер, сестро, і без твоєї рахуби якомсь обійдемося!

Д и р. Чи ти ба!

Г а й д а б у р а (уступає з карбачем у руці). А здорові були!

З а г. Здоров, Семене!

Д и р. Драстуйте, Семене Прокоповичу!

Г а й д. А що тут таке у вас трапилось, що Юрко чкурнув кудись верхи на всі заводи, а за ним вся кімлишня поперла, мов скажена?

З а г. Ге, тут братіку, таке трапилось, що бридко й сказати — отой плюгавий Прогульбицький та трохи мене не задушив!

Гайд. То б то як?

Дир. Ненько ж моя рідна!

Заг. Приїхав, бач, сватати в мене дочку, та й дійшло в нас до лайки, а далі вже таке склалось, що хоч і битись. Не вспів же я й кулака розвернуть, як він ухопив мене за горлянку та й припер до стіни!

Дир. Ото триклятий душолюб!

Гайд. Еге, бесурський москаль! Так не даром же я його й карбачем телехнув!

Заг. Та хіба ж таки?

Гайд. Та яж тобі кажу! Ото бач виїхав я сюди на кряж, колиж дивлюсь — щось летить, мов несамовите, та прямож на мене. Придивився — аж воно москаль, бісова душа! Так я не втерпів та як оперезав його по спині карбачем, так аж сиртучина на йому репнула!

Заг. Оце так! Оце як раз до речі! Та й спасибі ж тобі, друже!

Дир. А він же що?

Гайд. А він нічогосінько. Тільки як оперіщив його, то він аж вигнув ся і зуби витріщив, наче осміхнув ся, та не зупиняючись і попер далі.

Заг. Оце ж ти, братіку, за мене йому віддячив! Сідай же, дружку, та випемо по чарці (сідають за стіл і Загреба наливає чарку). Будьмо здорові, Семене!

Гайд. На здоровля, Пилипе!

Завіса.

ІХ.

Альтана в саду Загреби, в альтані стіл і оддалік кілька дзигликів та окашниць, на стої, „справа“, а край стола сидить Загреба і смочке довгий чубук люльки.

Заг. От лихо міні та й годі з дочками! Упорав ся я з їх женихами, а тепер треба мізкувати, ким би цих поганців перемінити? Бо куди не кинь, а приспів час дівчат заміж видавати, а годливих женихів на прикметі немає...

Тарас (уступає). Пане! Приїхав до вас із слободи отаман з депутатами. Зводять на нас пеню...

Заг. То-б то як?

Тарас. Та кажуть, буцім то наші кімлики ще зранку по-

розбігались безвісти, а табун кинули на призволящу, так він пішов самопаски та зійшов на обчеську царину і побив чимало хліба...

Заг. Еге, сучого сина робота! Та чи правду-ж вони кажуть, чи може брешуть!

Тарас. Та більш того, що правду кажуть, бо наш табун і тепер ходє безпаш біля Маруженої могили, а ні одного кімлика біля його не видко.

Заг. Еге, біс його матері! А показателі-ж у обчества є?

Тарас. Та кажуть, буцім то бачили кімлики пана Жмиря Мухрай та Джулей, котрі-б то й вигнали наш табун з хліба.

Заг. Та й тільки два кімлики? Які-ж вони показателі? Хіба-ж кімлики люди? Та може-ж вони сами й зігнали табун на обчеську царину?

Тарас. Та буває й так.

Заг. А поклич сюди отамана та депутатів!

Тарас. Зараз, пане! (виходить).

Заг. (сам собі). Отака пеня! Тут і так клопіт-клопіт, так от іще доведеться мабуть і в судову тяганину зайти.

Дир. (уступає). А що це, брате, пеня на тебе, чи що?

Заг. Та пеня, сестро! Оце хочу покликати отамана з депутатами та розпитатись до ладу.

Дир. (сідає). Добре, послухаю й я. Тільки ти, брате, не дуже бідкайсь перед ними. Держись грізно, як слід полковникові, а про те й не лай ся без нужди та без пуття.

(Уступають слобідський отаман урядник Невкипілий, козаки—депутати Невшупа, Помагайба і Товстодум і писарь урядник Скоробрешко. Вони стають оддалік півкрузалом і уклоняються, а Невкипілий стає на чолі.)

Невкип. Доброго здоровля бажаємо господину полковнику!

Заг. Здорові, хлопці! А що скажете гарного?

Невкип. Та раді-б, пане, сказати гарне, так же привезли собі на лихо саме погане.

Заг. То-б то як?

Невкип. А так, пане, що ваш табун та зробив нам велику шкоду — побив хліба на два гони уздовш і на півтора гона вшир.

Заг. Та не вже-ж таки?

Невкип. Справді, пане! От хоч у депутатів спитайте!

Невш. | Справді, пане!

Помаг. | Сами шкоду обглядали, пане!

Товет. | Побито, пане, на два гони у здовш!

Скор. Іменно так, госп. полковник!

Заг. А хто-ж теж бачив, що ваш хліб та побив мій табун?

Невкип. Кімлики бачили, пане. Кімлики Військового Старшини Жмиря Мухрай та Джулей.

Заг. Та й тільки?

Невкипілий. Та й інші бачили. Ось наш таки козак Демко Венгер бачив, як кімлики гнали ваш табун з хліба.

Заг. А чи не бачив, бува, хто, як ті ж таки кімлики та наганяли табун на ваш хліб?

Невкипілий. Та який же резон їх винуватити, коли вони чужий табун вигнали з хліба?

Заг. А хібаж не можна перше крадькома нагнати, а потім прилюдно вигнати?

Невкипілий. Та чи можна, пане, чи не можна, а ваш табун ходив безпаш і теж бачив таки наш же козак Данило Стромовус. А коли ваш табун ходив безпаш і він же побив хліб, то просимо вашої ласки і за шкоду заплатити!

Заг. Як? Так оце ти вже й рішениць поклав, щоб я платив за шкоду?

Невкипілий. Не рішениць я поклав, пане, а виказав тільки присьбу, треб за шкоду заплатити.

Заг. Та хто-ж тебе, махамете, обібрав за других гроші правити?

Невкипілий. Не в гнів вашій ласці, пане, на те я й отаман, щоб у всякій справі заступати собою обчество, а коли треба, то замість його з кого слід і гроші правити. Та й приїхав же я не сам — один — ось й обчеські довірені, присяжні депутати.

Заг. Та нахарькать міні на твоє обчество і на твоїх депутатів! Затямив обчество, обчество, а не тямить, що воно таке обчеська справа. Хіба-ж той хліб сіяло обчество, а не одрізні козаки?

Невкипілий. Та нехай і одрізні козаки, а всячесько-ж треба їм за шкоду заплатити.

Заг. Та як же ти, бузувіре, насмілився самоправно з мене гроші правити за якусь то і чиюсь то шкоду?

Невкипілий. Не самоправно, пане, а по закону, бо так закон велить (до Скоробрешки). Адже так, Грицьку? (Скоробрешко мнетця і кахикає).

Заг. Та брешеш ти, старий собако! Бо такого закону нема, щоб кожний мучарський отаман, коли трапила ся кому шкода, мав право наступати панові на горлянку та вимагати пошкодованому грошей. (Скоробрешко смикає Невкипілого за рукав і щось тупотить йому).

Невкипілий. Не наступати на горлянку і не вимагати грошей ми приїхали, пане, а просити вашої ласки. А коли вам не завгодно буде здовольнити покривджених козаків, то подамо у суд прошеніє.

Заг. Так оце ти, старий собако, іще й судом міні нагрожаш? Та хтож тебе обібрав, хто-ж тебе уповноважив кожного козака у суді заступати? Та коли-ж так, то я тобі... та я тебе прямо таки ззім.

Невкип. Ні, пане, мене не вгризете — бо старий дуже... та ще й невкипілий.

Заг. Чи ти ба!.. Іще він, махамет, і в жарти зо мною заходе! Та як ти насмілився міні перечити? Та чи ти знаєш хто я?

Невкип. Знаю, пане — ви господин полковник Загреба. А всячесько-ж таки гроші за шкоду повинні козакам заплатити.

Заг. Гі, іродового батька сину! Так оце ти прийшов мене дратувати? Та я тебе, хама, звелю у потилицю з двору витурить!

Дир. Та потривай бо, брате! Який бо ти палкий та нетерплячий — як спалахнеш, то й себе не тямиш. Ти таки зваж, що цей отаман, — чоловік темний, він сам не знає, що натякає. А справа така, що треба распитатись до ладу, обрахувати з усіх боків та нарадитись гарненько, то воно може й на добре зведетця. (до Невкипілого). Ось сідай лиш, Денисе Григоровичу!.. Сідайте й ви, люде добрі, та побалакаємо лагідненько!

Невкип. (уклоняючись). Дякуємо, шановна пані, за ласку, та тільки ми й постоїмо.

Заг. Та сідай же, махамете, коли припрошують, а то звелю у потилицю витурить! (Невкипілий і депутати сідають).

Дир. Палажко! Піднеси лишень людям по чарці!

Невкп. Не турбуйте ся, пані, ми й без чарки побалакаємо!

Дир. Яке вже там балакання на сухе горло! Ось не мнись, Григоровичу, та випий чарку!

Невкп. (бере чарку і підводитця). Пошли-ж, Боже, вам, пане, і вам, пані, доброго здоровля.

Дир. Спасибі, Григоровичу! Пий на здоровля! (Палажка обносить всіх козаків).

Невкп. (утершись полою). Ге, як би ви знали, пані, яких оце клопіт наробив нам полковницький табун! Там люде ревом ревають, що без хліба зостануть ся!

Дир. Та скажи міні, будь ласка, чий же то саме хліб побито?

Невкп. Та от у писаря записано.

Скор. Побито хліба шістьох козаків: одну ниву гарновки Панька Шевеля, пів ниви жита Пилипа Геваля, та четвертину ниви Харька Чучвіра, та третину ниви проса Панаса Лихобаби, та ріжок ячменю Олекси Злогодуха, та ріжок льону Вакули Самосвата.

Дир. Он бачте бо: там тії шкоди нічого й бачити! Хоч і багато господарів пошкоджено, а кожному у-порізь шкода невеличка.

Невкп. Та воно вам, пані, здаєтця, невеличка, а як простому козакові, то пів ниви— велика річ!

Дир. Та нехай хоч і велика, то хтож тобі, Григоровичу, надав право за кожного козака з панів гроші правити? От і старий ти, а розуму до отамування й досі не набрав ся. Бо тебе настановлено заступати обчество у обчеських справах, а не кожного козака порізь у власній його справі. Твоє діло написати отой триклятий протокол про шкоду та й годі, а ти самоправно обібрав ся за Шевелів та за Гевалів з полковника гроші правити! От хоч у писаря спитай, чи правда моя, чи ні?

Скор. Ваша правда, пані! Та ми й приїхали не гроші правити, а тільки явити панові на очі протокол за сю шкоду. А це отаман коли й завів річ про гроші, то задля того, чи не буде панова ласка, щоб козаків задовольнити любомирно...

Заг. Ось я вам, махамети, дам любомирного! Та як ви зважились?..

Дир. Та не лютуй бо, брате! Дай міні розпитати ся до ладу. Палажко! Піднеси людям іще по чарці! (Палажка обносить

горілкою). Так бачите, люде добрі, що нікому з вас ніякої шкоди не зроблено, а инчим хоч і трапилась шкода, то зовсім не велика, та ще хто його знає, хто й винуватий! А ти, Григоровичу, кругом винуватий: самоправно обібрався старателем за Чучвірів та Самосватів і насмілився з полковника гроші правити! Та за таке зухвальство тебе не то з двору витурити, а й під суд завдати можна-б? От же ми подаруємо тобі цю провинність— нехай уже тобі так минетця — та тільки вже, щоб ніякого протоколу зовсім не було!

Невкп. Ні, пані! Хоч може я через свою темноту і сказав недоладу яке слово, то прошю пана міні те подарувати, а все-ж таки і бідних козаків кривдити не слід. Треба-ж їм свого права доходити, то треба-ж і протоколу!

Заг. Ось я тобі, махамете, завдам протоколу! Будеш ти памятати лиш, старий собако!

Дир. Та й чудний же ти, Григоровичу, як я бачу! Чудний та ще й химерний! Та ти-ж своїм протоколом полковника не завинуватиш, бо ніхто-ж не бачив, чи табун сам зійшов на хліб, чи його Жмиреві кімлики зігнали. Стало быть ти собі і в голові не клади, щоб оті пошкодовані козаки та відсудили з полковника гроші. Навіщо ж ти писатимеш протокол? Хіба на те тільки, щоб полковника розгнівити та на свою голову халепи заробити? (до децутатів): А ви, люде добрі, не робіть полковникові такої капости, то ми вам за те на могорич дамо! Таки зараз оце й подаруємо вам на відро горілки! (депутати й писарь переглядають і потихеньку перепитують). Так що-ж, люде добрі, чи згода чи ні?

Невшуп. Та хто його знає, пані... Нехай буде так, як отаман та писар скажуть.

Дир. (до Невшупи). Та ти тільки помізкуй, козаче: адже тобі ніякої шкоди не зроблено?

Невш. Та міні, Бог милував, ніякої...

Дир. (до Помагайби). І тобі ніякої?

Помаг. Та й міні шкоди нікотої...

Дир. (до Товстодума). І тобі ніякої?

Товст. Та поки що Бог милував...

Дир. Так чого-ж ви ханьки мнете! Приставайте на згоду! Бо сами-ж таки розважте: хоч і трапила ся шкода, то не вам же, а другим, та ще й винуватого не видно. А вам даруємо на відро горілки!

Скор. (чухаючи потилицю). Та воно, пані, як би значитця, тее... щоб таки справді тее... то можна-б і протокол задля хворми написати і пеню від полковника відвести геть на бік...

Дир. То-б то як, голубчику?

Скор. Та це вже, пані, наша річ... це вже ми змудруємо, аби-б, значитця, тее...

Дир. Та скажи-ж бо, хоч як воно буде?

Скор. Та воно, бачте, можна-б усю пеню звернути на Жмиревих кімликів...

Дир. Ага-га, розтямкувала! (до Загреби). А яка, брате, буде твоя рада?

Заг. Оце так! Оце до-діла! На це й моя згода. (до Скобрешка): Так отак же й напиши, що, мов, у неділю в ранці рано...

Скор. У понеділок, пане.

Заг. Ну пиши у понеділок... Так у понеділок у ранці табун полковника Загреби ходив безпаш біля Маруженої могили; а кімлики військового старшини Жмиря Мухрай та Джулей — та ще додай: з направи самого Жмиря — захопили той табун та й поперли на обчеський хліб. А що, мов, табун Загреби та ходив безпаш, то тее бачив козак Данило Стромовус, а що на обчеській царині з табуном були кімлики Мухрай та Джулей, то тее бачив козак Демко Венгер, а що, мов, тая капость не инако сталась, як з направи самого Жмиря — Невмитопики, то на тому запевняє сам полковник Загреба! Отак і постав! А за такий протокол окрім відра горілки, що віджалувала сестра, я вам іще й десять карбованців подарую!

Дир. От, бачте, яка у полковника добрість! Приставайте-ж на згоду — та й ділові конт! (депутати переглядають між собою і з писарем і шупотять).

Скор. Господин полковник! Коли вже так, то покладіть уже свою ласку, нехай уже буде п'ятнадцять карбованців...

Заг. Та враг тебе бери, нехай уже буде й п'ятнадцять!

Дир. (до депутатів). Так щож, люде добрі, чи згода, чи ні?

Невш. Та чи так, то й так!

Помаг. Та нехай буде хоч і так!

Товст. А коли інші згодились, то й я за ними!

Дир. (до Невкипілого). А ти-ж, Григоровичу, як?

Невкп. (здихнувши й махнувши рукою): Та нехай буде хоч і по вашому, коли депутати тее... Та однаково отим пошко-

дованим козакам не відсудити своєї шкоди ні у полковника, ні у Жмиря... Правду кажуть, що з дужими не борись, а з богатим не судись, а особливо з великим паном!

За г. От за це хвалю! Молодець!

Дир. Оттепер і я випю з вами, бо з добрими людьми і випетця залюбки. Будьмо же здорові! Спасибі Богові, що ми оце діло по людському зробили! (пе й подає Загребі).

За г. (бере чарку): Поздоров же, Боже, Мухрая та Джулея, що вони міні супроти Жмиря у пригоді стали! (пе). Нехай тепер виправляється триклятий жмикрут та доведе, що він тут нічим і нікому не завинив. А як дізнається, звідкіля йому таку пинхву під ніс дано, то в його аж у печінках заболить.

Дир. (до Невкипілого). Підступай, Григоровичу, та випий з моєї власної руки!

Невк. п. (бере чарку): Пошли-ж, Господе, доброго здоровля вам, пане, і вам, пані, та тільки щоб і нас, бідних козаків не забиждали (пе, а Диркаліха обчастовує инчих).

За г. Який там бісів батько хоче вас зобиждати. Хоч може й зроблю я вам инколи своєю худобою яку шкоду, то не зумисне, а хіба трапля, а от ви, слобожане, так зовсім таки впекли ся міні за остатні роки. То сінокоси мої навмисне витолочете, то пасовиська позаорюете.

Невк. п. Ге, пане! Щож нам робити, коли ви усі найкращі степи позаймали, що вже скоро нігде нам буде ні сіна накосити, ані хліба посіяти.

За г. Та не бреши, старий прохірнику, бо коли зрівняти мене з инчими панами або й простими козаками, що в багатство вбились, то я ще не як і багато засяг степів. А хоч у гурті воно й багатенько здається, так міні-ж багато й треба, бо в мене сила худоби. А ви, слободжане, тільки з заздрости претесь на мої займища. У инчого тільки тієї й худоби, що пара волів та корова з телям, а він гукає, що йому нігде ні орати, ні косити. Чотирі ниви на пяти верствах розкине, двацять копиць йому сіна треба, а він хоче захопити степу скільки оком заздрить. Сказано-ж як той собака, що лежить на сінові та ні сам не їсть, ні худобі не дає.

Невк. п. Та чи так, чи ні, а час нам і до дому. Прощайте, пане, та вибачайте, що ми вас потурбовали.

За г. Прощайте, хлопці!

Дир. Прощай, Григоровичу! Прощайте, люде добрі! (отаман з козаками виступають).

Заг. А це добре, що так воно минулось — без клопотів. Спасибі тобі, сестро, що ти підмогла міні на згоду з ними зійти.

Дир. Та воно, брате, хоч і на добре вийшло, та не зовсім.

Заг. Тоб то як?

Дир. Та не гарно трохи, що ти до винуватців і самого Жмиря втиснув.

Заг. А хіба що?

Дир. Та не знаю, брате, як тобі й сказати. Наклюнулась, бач, у мене, така думка, що не вік же тобі з ним ворогувати, може-б час уже й замиритьи...

Заг. А що, чи не маєш сестро, думки за його заміж піти?

Дир. Облиш, брате, з блазенськими жартами та згадай, що в тебе-ж дочки є!

Заг. Он бач, куди в неї думка закандзюбилась! Шкода, сестро! То я радше віддам дочку за першого траплящого цигана, як за такого бузувіра, як оцей Жмирь!

Дир. Ну нехай же ми про це побалакаємо колись инчим разом, а тепер ходімо чаю пити.

Заг. То й ходім! (виступають).

З а в і с а.

(Далі буде).

ІВАН КРЕВЕЦЬКИЙ.

ПЯТНАЦЯТЬ ЛІТ ІСТНОВАННЯ
„ЗАПИСОК Наукового Товариства ім. ШЕВЧЕНКА“
 (1892—1906).

Потреба наукового органу, коло якого могла би концентрувати ся українська наукова робота і в якому можна було б розроблювати систематично всі питання з обсягу українознавства, виринула в українських кругах вже досить давно й була реалізована в протязу XIX ст. декілька разів з більшим або меншим успіхом.

Перші проби такого органу можна бачити в звіснім місячнику „Українській Вѣстникъ“, видаванім кружком харківських університетських професорів і під фірмою університету в 1816—до 1819 р. і потім у харківськім же „Українськім Журналі“ (1824—1825 рр.), Максимовичевих збірниках „Кіевлянини“ (1840, 1841, 1850), „Українці“ (1859—1864 рр.). З початком 1860-тих років у Петербурзі заходами Куліша і Білозерського повстає там у 1861 р. науковий місячник „Основа“, що сконцентрував коло себе майже всі визначніші українські наукові сили того часу. Одначе й він не оминув долі своїх попередників і в 1862 р. його видаванне мусіло зупинити ся. Знов наступає довгий 20-літній антракт, поки в 1882 р. не став виходити новий науковий журнал „Кіевская Старина“. Він в третє згуртував коло себе всіх визначніших дослідників української історії і письменства і здобувши певніший ґрунт під ногами, проістнував нових 25 років (1882—1906).

І в Галичині були проби видавати періодичний науковий орган. Найстаршими такими виданнями треба вважати „Науковий Сборникъ“ (1865—1868 рр.) і „Литературный Сборникъ“ (1869—1887 рр.), які видавала „Галицько-руська Матиця“ у Львові і в яких друкували ся наукові розвідки з обсягу української історії, історії літератури, а навіть природних наук.

Всі ті видання одначе не відповідали вповні інтересам української науки. Одні — в Росії — хоч своїм змістом і зачіпали живі й інтересні питання з обсягу українознавства й інших по-

мічних дисциплін, то завдяки своїй ненаціональній, російській зверхній формі належать радше до культурного білянсу наших сусідів, чим до української наукової літератури; з тої причини не мали вони ніякої майже атракційної сили для українських земель поза російськими кордонами. Інші знов — у Галичині — хоч своєю зверхньою формою нагадують дещо більше свою приналежність до національної української наукової літератури, однак своїм вузко провінціальним характером з одного боку, й малою серйозністю в прикладанню до наукових праць наукових методів з другого не могли здобути собі й не здобули ніколи ширшого розголосу й поважнішої репутації в науковому світі не тільки за кордоном, але і в самій Галичині. Наукового органу, який попри свою національну українську форму відповідав би також всім вимогам, які треба ставити до поважного репрезентанта української наукової думки, не було довгий час по сьому боці кордону, в Галичині, нема його ще й досі на російській Україні,

Перелом у сій справі зробило львівське „Наукове Товариство ім. Шевченка“, а спеціальніше його науковий керманіч проф. М. Грушевський.

Коли в марті 1892 р. „Товариство ім. Шевченка“, що існувало у Львові від 1873 р., зреформовано за ініціативку деяких членів Київської української громади в наукову інституцію, показала ся потреба зорганізувати власний науковий орган, який би репрезентував „Наукове Товариство“ перед науковим сьвітом і ширшим загалом. Такий орган появил ся справді при кінці 1892 р. в формі „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ за матеріальною й науковою підмогою з закордонної України.

Історія „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ — се в значній мірі історія самого „Наукового Товариства“ зараз від першої хвилі по його реорганізації; так тісно звязаний сей орган з внутрішнім житем нашої наукової інституції, так паралельний його розвій з її розвоєм.

Ініціатива до реформи „Наукового Товариства ім. Шевченка“ вийшла, як ми згадали вище, з поза кордону, з російської України; ті одиниці — Галичани, що на зборах Товариства предклали проекти такої реформи, були тільки речниками бажань закордонних діячів і учених. І у марті 1892 р., по деякій опозиції галицьких членів, котрі вказували на те, що „наукову

роботу можна розвивати в Товаристві і в тісних рамках давнішого статута, та що сама зміна роботи сеї не сотворить“,¹⁾ — загальні збори прийняли новий реорганізаційний статут й Товариство зреформовано в наукову інституцію.²⁾

„Сама зміна роботи не сотворить“, — закинула галицька опозиція вже на перших реорганізаційних зборах Товариства. І справді, ціла ся реорганізація Товариства, хоч і вийшла з ініціятиви Київських українських кругів, фактично мусіла оперти ся з konieczности на самих тільки галицьких силах, між якими як на те не було тоді ні одного майже чоловіка, що мав би ініціативу, енергію й знане, потрібні для переведення тої реформи в жите³⁾. Розуміли се добре українські діячі в Галичині, показало се наглядно також жите самої інституції; Наукове Товариство в перших двох роках по реорганізації (1892—1894) не багато ріжнило ся від давнішого, що мало більше літературний характер. Науковий характер Товариства маркували одні тільки „Записки“, що в 1892—93 рр. виходили в обемі одної книжки на рік, в 1894 р. в обемі двох книжок⁴⁾, і були заповнювані переважно працями закордонних авторів⁵⁾. І хто знає, яким шляхом була би

1) Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка, ч. 1, ст. 8.

2) Для організації наукової роботи утворено в Товаристві на взір Академії Наук три секції: історично-філософічну, філософсько-логічну й математично-природописно-лікарську.

3) Одинокого з Галичан, найбільш компетентного тоді до наукового проводу в Науковому Товаристві, д-ра Івана Франка тодішні галицькі патріоти не хотіли прийняти навіть в члени згаданого Товариства! Коли на загальних зборах дн. 13 марта 1892 р. тодішній заступник голови д. В. Шухевич піддав під голосоване лісту осіб, що бажали вступити в члени Товариства (В. Тисовський, о. Е. Гузар, О. Олеськів, О. Кулачковський, І. Верхратський й Ів. Франко), показало ся, що на 22 голоси перші п'ять кандидати були вибрані членами Товариства одногосно, один тільки д-р. Ів. Франко, нинішній почесний член „Наукового Товариства ім. Шевченка“ дістав 5 голосів і... перепав! (Пор. протоколи загальних зборів Наукового Товариства ім. Шевченка з 1892 р.). Таке саме відношення тодішніх керманічів Товариства було й до пок. Мих. Драгоманова.

4) Редактором 1-шої книжки підписано тодішнього президента Товариства д-ра Ю. Целевича, редактором кн. II—IV д. Ол. Барвінського.

5) На 19 наукових праць, поміщених в чотирьох перших томах „Записок“, до закордонних авторів належить 12, до Галичан тільки 7.

пішла ціла справа дальше, коли-б в 1894 р. австрійське міністерство осьвіти, роблячи концесію Русинам, не було заснувало на львівському університеті нову катедру української історії з українською викладовою мовою й не покликало на неї молодого київського ученого професора Михайла Грушевського.

Прийшовши до Львова проф. Грушевський звернув тепер всю свою увагу на зреорганізоване „Наукове Товариство ім. Шевченка“, яким інтересував ся живо ще на київському ґрунті, належачи до невеликого кружка Українців (проф. Антонович, Ол. Кониський і ще деякі), що дав ініціативу до наукової реформи Товариства і засновання при нїм наукової роботи; крім власних праць, якими він від початку засиляв Записки (І книжка їх розпочала ся його розвідкою), організував різні колективні роботи й пильнував притягнути наукові сили до видань Товариства. Він стає найперше президентом його історично-філософичної секції, дальше редактором „Записок“, президентом археографічної комісії, а з початком в 1897 р. президентом цілого „Наукового Товариства“. За його заходом організують ся в нутрі Товариства побіч давніших трьох секцій ще декілька спеціальних наукових комісій (крім згаданої археографічної ще етнографічна, правнична, язикова й ин.), організують ся також нові періодичні наукові публікації. Його заходом „Записки“ починають прискорювати своє темпо і розширяти свою програму: в 1894 р. виходить їх два томи замість одного і появляеть ся критично-бібліографічний відділ, зладжений під його проводом київським кружком молодих приятелів науки; в 1895 р. Записки стають трохмісячником, від 1596 — двомісячником з строго переведеним характером наукової часописи, з багатими оглядами часописей і літератури по українознавству. З того ж року починають виходити організовані ним „Жерела до історії України - Руси „Етнографічний збірник“, далі „Памятки українсько-руської мови і літератури“, „Матеріяли до українсько-руської етнології“, „Збірник історично-філософичної секції“ й ин.); „Наукове Товариство ім. Шевченка“ прибирає чим раз серйознійший академічний характер, коло якого зачинають гуртувати ся найвизначнійші репрезентанти української наукової думки.

Одначе проф. Грушевський не обмежив ся на зорганізованню наукового руху в одних тільки секціях і наукових комісіях „Наукового Товариства ім. Шевченка“; Не менш бачну увагу

звернув він також на зорганізованне наукової роботи на університетському ґрунті, коло своєї офіційної катедри всесвітньої, гесте української історії. Його щотижневий історичний семінар, т. зв. (офіційно) „історичні вправи“, став незабаром формальною історичною школою, в якій виховав ся й виховуєть ся цілий ряд молодих людей, що своїми науковими працями заінаугурували в історії української історіографії новий період, т. зв. історичну школу проф. М. Грушевського.

Оба сі чинники — наукова робота в організаціях „Наукового Товариства ім. Шевченка“ з одного боку й зорганізованне наукової школи на львівському університеті з другого мали великий вплив на внутрішній розвій наших „Записок“. Побіч тривалого забезпечення для журналу наукових статей і матеріалів, побіч спромоги плянового й систематичного розроблювання поодиноких питань з обсягу українознавства своїми силами, велике значінне згаданих двох чинників у розвою „Записок“ замітне ще з иньшого боку — морального. „Записки“ — головний орган одинокої найвищої української наукової інституції „Наукового Товариства ім. Шевченка“, набирають тим більшого значіння й поваги, що стали органом зорганізованого гурта найкращої частини української інтелігенції по обох боках кордону, що поставили собі високу ціль — розвинути свою, українську науку. Крім того вони стали головним органом нової школи в новочасній українській історіографії, яка в купі з науковими історичними методами, прийнятими найкращими репрезентантами новочасної, західно-європейської історичної науки злучила також глибоку свідомість що до індивідуальности української нації.

Ми вже згадували вище, що перша книжка „Записок“ вийшла 1892 р. під формальною редакцією д-ра Ю. Целевича; три дальші томи вийшли під редакцією д. Ол. Барвінського. З разу виходили вони один раз на рік (т. I-ший в 1892 р., т. II-гий в 1893 р.), пізнійше два рази (т. III і IV-ий в 1894 р.). Від хвилі, коли редакцію їх обняв уже позверх проф. М. Грушевський (в 1895 р. від т. V-ого), стали вони виходити з разу чотири рази на рік (тт. V — VIII в 1895 р.), а незабаром потім шість разів (від 1896 р.). Також і в угрупованю поодиноких наукових відділів у журналі зайшла від хвилі переходу його в руки проф. Грушевського корисна зміна. Проф. Грушевський поділив „Записки“ на взір иньших наукових журналів на 4 відділи: 1) відділ

статий, де поміщують ся більшi науковi розвiдки й матерiали; 2) *Miscellanea*, де поміщують ся дрiбнiйшi замiтки й документи; 3) *Наукова Хронiка*, де поміщують ся суцiльнi критичнi огляди новiйшoї наукової лiтератури по певним питанням, огляди захiдно-европейських й славянських перiодичних наукових видань, вкiнцi рiчнi огляди українських журналiв i часописий; 4) *Бiблiографiя*, де подаєть ся фаховi рецензiї й справоздання з новiйших появ у захiдно-европейських, славянськiй й українськiй науковiй лiтературi, а передовсiм iз сього, що своїм змiстом як небудь дотикає українськoї iсторiї, iсторiї лiтератури, фiльольогiї, етнографiї й ин. Крім сього до часу, поки „Наукове Товариство ім. Шевченка“ не стало в 1900 р. видавати окремi справоздання з адмiнiстрацiйного й наукового руху в Товариствi п. з. „Хронiка“ (також окреме видання для захiдної Европи — по нiмецьки), додавано в „Записках“ ще 5-ий вiддiл п. з. „Справоздання з дiяльностi вiдiлу й Секцiї Наукового товариства ім. Шевченка“.

Що тикаєть ся характеру наукових статей, поміщуваних в „Записках“, то друкували ся там з початку науковi розвiдки з усiх галузей наук, репрезентованих секцiями „Наукового Товариства“; тiльки одно право мало вiд початку свiй осiбний орган в „Правничий часописi“. Тому побiч статей з поля iсторiї, iсторiї лiтератури, фiльольогiї й етнографiї подибуємо в перших п'ятьох рiчниках згаданого журналу також статi з обсягу математичних, природничих i медичних наук. Тiльки з заснованнем у 1897 р. окремої публiкацiї для математично-природописно-лiкарськoї секцiї („Збiрник математично-природописно-лiкарськoї секцiї“ — одна серiя для математично-природничих наук, друга для лiкарських) „Записки“ стали органом iсторично-фiлософiчної й фiльольогiчної секцiї, присвяченим головно українськiй археольогiї, iсторiї, iсторiї лiтератури, фiльольогiї й етнографiї. Так виходили вони в формi книжок 12 аркушiв друку через протяг 14-тьох лiт, аж до кiнця 1905 р. З початком 1906 р. наступила пiд тим оглядом деяка змiна: редакцiя сповнила давнiй дезидерат поодиноких секцiй „Наукового Товариства“ й розширила обем „Записок“ з 12 аркушiв друку на 15; також надала самому журналовi показнiйшу зверхню форму. До початку 1907 р. вийшло всiх томiв LXXIV.

Що-ж принесли „Записки Наукового Товариства ім Шевченка“ для українськoї науки за цiлий час свого 15-лiтнього iстновання?

Половину відповіді подамо на се питання тим, коли назвемо поіменно тих людей, що помістили в них свої наукові праці. Крім самого редактора їх проф. М. Грушевського співробітниками „Записок“ були або й тепер зістають ся такі наукові сили: д-р. Ів. Франко, проф. О. Маркевич, проф. А. Кримський, проф. В. Перетц, В. Гнатюк, проф. К. Студинський, проф. Ол. Колесса, П. Житецький, проф. Хв. Вовк, проф. Ів. Верхратський, Ол. Кониський, проф. Ол. Грушевський, др. Ст. Томашівський, проф. Ів. Пулюй, др. В. Щурат, др. Ст. Рудницький, М. Зубрицький, І. Каманин, В. Ястребов, др. В. Охримович, др. З. Кузеля, др. Ол. Сушко, др. М. Кордуба, В. Доманицький, Ів. Стешенко, др. О. Маковей, др. Іл. Свенціцький, Ів. Ом. Левицький, й ин.; з наймолодших співробітників брали участь Ів. Джиджора, Ф. Голійчук, Ів. Крипякевич, низшепідписаний і ин.

Всіх більших статей, поміщених у 74-ох книжках „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“, є кругло 200; з того з рамени історично-філософічної секції — 116, фільольогічної — 75, математично-природописно-лікарської — 9¹). Без знання всього того, що подали „Записки“ за час свого 15-літнього існування, нині не обійдеться вже ні один серйозний учений, що береть ся писати що небудь з обсягу українознавства, чи иньших, помічних йому дісціплін.

Низше подаємо систематичний перегляд упорядкованих по групам наукових розвідок і матеріялів, які появили ся в 74-ох томах „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ і дотикають своїм змістом української археології, історії, історії літератури, фільольогії, етнографії, етнології й ин. Ітак:

по археології звернемо увагу на статю проф. Хв. Вовка п. з. Магдаленське майстерство на Україні (т. XLVI) й ряд статей проф. М. Грушевського про різні археологічні розкопки і знахідки: Бронзові мечі з турецького повіту (в Галичині) (т. XXXIII), Похоронне поле в с. Чехах Брідського повіту

¹) Детальний показчик до перших 20 томів „Записок“ (роки I—VI) вийшов в 1898 р. окремо (Показчик до Записок Наукового Товариства імени Шевченка. Т. I—XX. Роки I—VI. У Львові, 1898. Ст. 66, 8⁰); дальші показчики до кожного річника з окрема, а також німецькі змісти всіх томів „Записок“ від першого до останнього подавано при кінці кожної 1-шої книжки в році. Найповнійший німецький зміст всіх томів від 1-шого до LXXIV-того поданий при кінці 1-шої книжки за 1907 р.

(т. XXXI—II),¹⁾ Звенигород галицький, історично-археологічна розвідка (т. XXXI—II), Молотівське срібло (т. XXV), Ковтки „Київського типа“ у сучасних Кавказців (т. XXXVII), Печатки з оконниць Галича (т. XXXIII), Печатка м. Константина з Звенигорода (т. XXII), Печатка з Ступниці (т. XXXI—II); крім того згадаємо дві статі проф. М. Грушевського, що дотикають староруської штуки: Київські мініатюри при Трирській псалтири (т. XLIX) й праці Н. Кондакова з історії староруської штуки (т. XL) й інтересну статтю Марії Грушевської п. з. Причинки до історії руської штуки в давній Польщі (етнографічній) (т. LI);

Старий період української й славянської історії: Паначовного п. з. Стародавні грецькі кольонії боспорські в межах теперішньої Кубанської області та суміжних з нею місць (т. II), проф. М. Грушевського п. з. Анти (Avixi Antes) (т. XXI), д-ра М. Кордуби п. з. Перша славянська держава (т. XIII), д-ра Гр. Величка п. з. Політичні й торговельні взаємини Руси й Візантії в X і XI ст. (т. VI), д-ра М. Кордуби п. з. Суспільні верстви та політичні партії в Галицьким князівстві до половини XIII ст. (т. XXXI—XXXII), проф. М. Грушевського п. з. Галицьке боярство XII—XIII в. (т. XX) й друга п. з. Громадський рух на Україні—Руси в XIII в. (т. I), Б. Барвінського п. з. Прешбурський зїзд в справі спадщини по Бабенбергах (т. LII), проф. М. Грушевського п. з. Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва? (т. XLV), його-ж п. з. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи (т. XLI), Примітки до тексту Галицько-волинської літописи (т. VIII), До справи хронологічної звязи в Галицько-волинській літописи (т. LII), І. Іванова п. з. Карта з історії Волині на початку XIV в. (т. II), О. Терлецького п. з. Політичні події на Галицькій Руси в р. 1340, по смерті Болеслава-Юрія II (т. II). Для історії суспільних відносин XIV—XVII ст.: проф. М. Грушевський: Лист Володимирської громади з 1324 р. (т. LXXII) Кілька грамот Володислава Опольського (т. LI), його-ж п. з. До

¹⁾ Подвійний том „Записок“ XXX—II заповнений цілими статтями й рефератами по археології, історії й етнографії, приладженими членами Наукового Товариства ім. Шевченка для Київського XI-ого археологічного зїзду в 1899 р. які однак не були прочитані з причини звісної заборони української мови на згаданому зїзді. Томи XXXV—VI присвячені таким самим статтям і рефератам по історії літератури й фільології.

питання про правно-державне становище київських князів XV в. (т. XXXI—XXXII), його Кілька київських документів XV—XVI в. (т. XI), Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин західної України. (т. LXIII—IV, LXIX), його Опись подільських замків 1494 р. (т. IX), його Опись львівського замку з р. 1495 (т. XII), його Описи перемишльського староства 1494—1497 р. (т. XIX), його Описи ратенського староства 1500—1512 р. (т. XXVI), його Два селянські контракти купна-продажі з початку XVI в. (т. L), д-ра Ст. Рудницького п. з. Руські землі Польської корони при кінці XV в. — ворожі напади й організація пограничної оборони (т. XXXI—XXXII). Ів. Крипкевича п. з. Матеріяли до історії торгівлі Львова (т. LXV), його Кілька документів з життя Забужської Русі (т. XXVIII), його Два документи до внутрішньої історії в. кн. Литовського в XVI в. (т. XIII), й ин.; сфери культурних, релігійних і побутових відносин XIV—XVII ст. дотикають статі: Ол. Лотоцького п. з. Соборні крилоси на Україні й Білій Русі в XV—XVI в. (т. IX), проф. М. Грушевського п. з. До історії „руського обряду“ в давній Польщі (т. XXVII), дра Прохаски (відповідь на статю проф. М. Грушевського з т. XXVII-ого—під таким самим заголовком) (т. XXX), дра Ол. Сушка п. з. Предтеча унії (т. LIII, LV, LXI), його Впроваджене Єзуїтів до Польщі (т. LVII—LVIII), проф. М. Грушевського п. з. Коли сфабрикована грамота Любарта луцькій катедрі? (т. LXX), його До біографії митрополита Онисифора Дівочки (т. LXXIV), А. Крижановського п. з. Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом Яном Прохніцким зі вступною статєю проф. М. Грушевського (т. XLVIII), проф. М. Грушевського Метрика самбірська, подробиці з відносин релігійних (т. VIII), його Сторінка з історії сільського духовенства (т. XXXIV), М. Зубрицького п. з. Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в. (т. LI) й ин.

Дуже багато дають „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка“ для історії української козаччини; важніші статі такі: проф. М. Грушевського п. з. Примітки до історії козаччини (т. XXII), його Козаки в 1470 рр. (т. LVI), його, Гетьман Богданко (т. XVI), дра Е. Барвінського п. з. Набіг козаків на Очаків 1545 р. (т. XVIII), його Причинки до історії зносин цісаря Рудольфа II і папи Климентія VIII з козаками рр. 1593 і 1594 (т. X), проф. Грушевського п. з. Матеріяли до історії козацьких

рухів 1590—X рр. (т. XXXI-II); В. Доманицького п. з. Козаччина на переломі XVI—XVII вв. (т. LX—LXIV), його Причинок до історії повстання Наливайка (т. XL), дра Ст. Рудницького п. з. Козацько-польська війна 1625 р. (т. XVII), його Українські козаки в 1625—1630 рр. (т. XXXI — XXXII), О. Целевича п. з. Участь козаків в Смоленській війні 1633 — 1634 рр. (т. XXVIII), проф. М. Грушевського п. з. Хмельницький і Хмельнищина (т. XXIII-IV), дра Ст. Томашівського п. з. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. (т. XXIII—IV), дра Ів. Франка п. з. Хмельнищина 1648—1649 у сучасних віршах (т. XXIII-IV), дра Ст. Рудницького п. з. Нове жерело до історії Хмельниччини (т. XXIII-IV), дра Ст. Томашівського п. з. Самуїл Кушевич, райця львівський і його записна книга (т. XV), Ом. Терлецького п. з. Козаки на Білій Русі в 1654—1656 рр. (т. XIV), Ол. Целевича п. з. Причинки до зносин Петра Дорошенка з Польщею в 1670—1672 рр. (т. XXV), Л. Ч. п. з. Україна після 1654 р. (т. XXIX—XXX), В. Гарасимчука п. з. Виговський і Юрій Хмельницький (т. LIX—LX), Е. Радакової п. з. Українські козаки на Ладозьким каналі (т. XII), Івана Джиджори п. з. Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в рр. 1726—1737 (т. LXI), його, Україна в першій половині 1738 р. (т. LXIX), дра Ів. Франка п. з. Матеріали до історії Коліївщини (т. LXII), А. Крижановського п. з. Василянські записки й листи про Коліївщину (т. LVI), проф. Ол. Маркевича п. з. До біографії гайдамаків Зелізняка й Чорняя (т. XLV), дра О. Макарушки п. з. *Suprlika Successorów Gonty u Żelezniaka* (т. VI), Сим. Петлюри п. з. Причинок до історії переселення „турецьких Запорожців“ на Кубань (т. LXV) і ин.

Національно-культурних, релігійних і суспільно - політичних відносин у Галичині й на Україні XVIII й першої половини XIX ст. дотикають статі: д-ра Ів. Франка п. з. Причинки до історії Галичини в XVIII в. (т. XXVII), Ів. Ем. Левицького п. з. Галицько-руська бібліографія за роки 1772—1800 (т. LII), М. Галущинського п. з. Меморіал в обороні прав православних і диссидентів з часів чотиролітнього сойму (т. LI), О. Лотоцького п. з. Суспільне становище білого (світського) духовенства на Україні і в Росії в XVIII в. (т. XXI), М. Зубрицького п. з. Причинки до історії рекрутчини в Галичині при кінці XVIII і до пол. XIX ст. (т. XLII), його Тісні роки (т. XXVI), його Село Мшанець ста-

росамбірського повіта. Матеріяли до історії галицького села (т. LXX—LXXI, LXXIII—LXXIV), дра Ів. Франка п. з. Лукіян Кобилиця, епізод із історії Гуцульщини в 1-шій пол. XIX в. (т. XLIX), Ю. Левицького п. з. 1 і 2 падолиста 1848 р. у Львові (т. XXV), Ю. Кміта п. з. 1848 р. Львівська духовна семінарія (т. XL), його 3 сільських відносин у Галичині в середині XIX в. (т. LIV), А. Крушельницького п. з. 3 дневника гр. кат. пороха 1848—1850 рр. (т. LII), Ів. Кривецького п. з. Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограничу 1848—49 рр. (т. LXIII—LXIV), його 3 виборчого руху в східній Галичині 1848 р. (т. LXX), його До історії організованя національних гвардій в 1848 р. (т. LXXIII), Ів. Созанського п. з. До історії участі галицьких Русинів на славянському конгресі в Празі в 1848 р. (т. LXXII), Ів. Крипякевича п. з. Автобіографія холмського сьвященника з першої половини XIX віка (т. LXXIII), проф. Ол. Грушевського п. з. 3 Українського культурного й наукового руху в середні XIX в. (т. LXXIV).

Не менш цінні розвідки містять у собі „Записки“ також по історії українського письменства. В круг звязків з західно-європейською літературою вводять українське письменство праці д-ра Івана Франка; передовсім згадаємо тут статю п. з. Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія (т. VIII, X, XVIII, XX), дальше, Псевдо-Матвієве евангеліє про уродженне й дїтство Марії та його слїди в українсько-руській літературі (т. XXXV—VI), і найновішу п. з. Сьвятий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди (тт. XLVI, XLVIII, LVI, LIX, LX, LXVI, LXVIII), замітки проф. М. Грушевського п. з. Іще до „Чуда сьв. Климента папи римського“ (т. LXVI). Загальний погляд на студії над українським письменством подає статя проф. Ол. Колесси п. з. Погляд на сучасний стан історичних розслїдів українсько-руської літератури. Найдавніший період (т. XXXIX). Дальше староруського письменства дотикають: статя д-ра В. Щурата п. з. Слово Данила Заточника, памятка староруської літератури з кінця середніх віків (т. IX), д-ра Ів. Франка п. з. Слово о Лазаревѣ воскресеніи, староруська поема на апокрифічні теми (т. XXXV—VI), і його, Пяницьке чудо в Корсуні, причинок до староруської легендарної літератури (т. XLVI) і ще один варіант (т. LII); для XV—XVI ст. — статя проф. М. Грушевського п. з. Похвала в. кн. Витов-

ту, кілька уваг про склад найдавнішої русько-литовської літописи (т. VI) і його, „Статут друкований“ (т. VI), дальше для полемічної літератури XVI—XVII ст. — д-ра Ів. Франка п. з. Новий причинок до студій над Іваном Вишенським (т. XXXV-VI), проф. К. Студинського п. з. Хто був автором Antirrhesis'a p. 1599 (т. XXXV—VI), д-ра Ол. Сушка п. з. Причинки до студії над текстом Палінодії (т. LIV); для української поетичної і драматичної літератури XVII ст. — М. Павлика п. з. Якуб Гаватович (Гават) автор перших руських інтермедій з 1619 р, (т. XXXV-VI), д-ра Ів. Франка п. з. До історії українського вертепа XVIII в. (т. LXXI—III), П. Житецького п. з. Острозька трагедія (т. LI), д-ра Ів. Франка п. з. Забутий український віршописець XVII ст. (т. XXII), його; Вірша еп. Шумлянського про події 1683—6 рр. (т. XXXIX), проф. К. Студинського п. з. Три панегірики XVII в. (т. XII), його Панегірик 'Еуφοіа веселобрмячая (т. VIII), д-ра Ол. Сушка п. з. Микита Мелешко, незвісний панегірист XVII в. (т. L).

До історії західньо-українського (галицького й угорсько-руського) письменства XVII — XVIII ст. належить: стаття д-ра Ів. Франка п. з. Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв. (т. XXXVII—VIII), його Студії на полі Карпаторуського письменства XVII—XVIII в. (т. XLI), В. Гнатюка п. з. Інтересний збірник з с. Хитаря (т. X), д-ра В. Охримовича п. з. Рукописні церковні книги в с. Волосянці (т. XIX), д-ра Ів. Франка п. з. Довжанське четвероевангеліє (т. XXXVII), В. Гнатюка п. з. Легенди з хитарського збірника (т. XVI), проф. М. Грушевського п. з. Сьпіваник з початку XVIII в. (т. XV, XVII), його Кілька духовних віршів з Галичини (т. XIV), д-ра Ів. Франка п. з. До історії вірші на Україні (т. XXXIV), його Нові причинки до історії вірші на Україні (т. XLI), В. Гнатюка п. з. Угроруські духовні вірші (т. XLVI—VII, XLIX), його Причинок до літератури нашого віршотворства (т. XXI) й ин.

Історії української літератури XIX ст. дотикають: стаття д-ра Ів. Франка п. з. Писання І. П. Котляревського в Галичині (т. XXVI), його Галицький „Москаль Чарівник“ (т. XXVII), Ол. Кониського п. з. Дитинний вік Т. Г. Шевченка, критично-біографічний нарис (т. I), його Парубочий вік Т. Г. Шевченка до викупу з крѣпацтва (1829—1838) (т. IV), його Тарас Шевченко в арешті (т. V), його Тарас Шевченко на першому заслання (1847—1850) (т. XI), його Тарас Шевченко на другому заслан-

ню (1850—1857) (т. XIII), його Тарас Шевченко під час перебування його в Петербурзі (1858—1859) (т. XIV), його Тарас Шевченко під час останньої його подорожі на Україну (3/15 червня — 7/19 вересня 1859 р.) (т. XV), його Тарас Шевченко в останні часи свого життя (1859—1861) (т. XVI), його, Проба улаштування хронології до творів Т. Шевченка (т. VIII, XIX), його Варіанти на декотрі Шевченкові твори (т. XXXIII, XXXIX), його Недруковані поезії Т. Шевченка (т. XXXIX), д-ра Ів. Франка п. з. „Наймичка“ Т. Шевченка (т. VI), проф. Ол. Колесси п. з. Шевченко і Міцкевич. Про значінне впливу Міцкевича в розвою поетичної творчости та в генезі поодиноких поем Шевченка (т. III), д-ра В. Коцовського п. з. Памяти Маркіяна Шашкевича (т. III), М. Тершаківця п. з. Причинки до житєпису Маркіяна Шашкевича та дещо із його письменської спадщини (т. LVIII), його Короледворська рукопись в перекладі Маркіяна Шашкевича (т. LXVIII), Ів. Созанського п. з. З літературної спадщини Василя Ільницького (т. LXVI), Ів. Стешенка п. з. Проби біографії й оцінки діяльности П. Куліша (т. XLIV), його Ол. П. Стороженко. Причинки до характеристики його творів (т. XLIII), І. Колорудза п. з. Професор др. Омелян Огоновський, огляд його життя і наукової та літературної діяльности (т. V), д-ра Ів. Франка п. з. Др. Остап Терлецький, спомини й матеріали (т. L) й ин.

З української фільольогії зазначимо: статю проф. Ол. Колесси п. з. Лаврівські пергаменові листки з XII—XIII в. (т. LIV), проф. К. Студинського п. з. „Адельфотес“, граматика видана у Львові 1591 р. (т. VII), проф. В. Перетца п. з. Матеріали до історії української літературної мови (т. LXVII), д-ра О. Маковея п. з. З історії нашої фільольогії. — Три галицькі граматики (т. LI, LIV), д-ра В. Охримовича п. з. Про наголос в українсько-руській мові (т. XXXIII), Ів. Верхратського п. з. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів (т. XXVII, XL, XLIV—V), його Про до говор долівський (т. XXXV—VI), його Говор Замішанців (т. III), В. Гнатюка п. з. Русини пряшівської епархії і їх говори (т. XXXV—VI), його Словаки чи Русини (т. XLII), його До бойківського говору (т. XLVIII), Б. Грінченка п. з. Огляд української лексикографії (т. LXVI) й ин.

Української етнографії дотикають статі: В. Гнатюка п. з. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесности

(т. L, LII), його Словацький опришок Яношік в народній словесности (т. XXXI-II), д-ра Ів. Франка п. з. Козак Плахта, українська народня пісня, друкована в польській брошурі з р. 1625 (т. XLVII), В. Доманицького п. з. Піонер української етнографії (Зоріан Доленга - Ходаковський) (т. LXV), проф. О. Колесси п. з. Українські народні пісні в поезіях Б. Залеського (т. I), Ф. Колесси п. з. Ритміка українських народніх пісень (т. LXIX, LXVI-IV — ще не скінчена), д-ра З. Кузелі п. з. Угорський король Матвій Корвін в славянській усній словесности, розбір мотивів звязаних з його іменем (т. LXVII—LXX), д-ра Ів. Франка п. з. Пісня про Правду і Неправду, історично-літературна розвідка (т. LXX), д-ра В. Охримовича п. з. Останки комуністичного устрою у галицьких Бойків—Верховинців (т. XXXI II), М. Зубрицького п. з. Велика родина в Мшанци Старосамбірського повіту (т. LXXIII), В. Щербаківського п. з. Деревляні церкви на Україні й їх типи (т. LXXIV), д-ра Ст. Томашівського п. з. Угорські Русини в світлі малярської урядової статистики (LVI), його Причинки до пізнання етнографічної території угорської Руси, тепер і давнійше (т. LXII) й ин.

Стільки що наважнішого матеріялу по українознавству подають 74томи „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“; не згадуємо тут про окремих, систематично ведений відділ „Наукову хроніку“; не згадуємо про цілий ряд дрібніших заміток, нотаток і матеріялів, розкинутих по „Miscellanea-x“, не згадуємо в кінці про 1,800 рецензій і справоздань у відділі „Бібліографія“ з тих появ наукової літератури, що саяк чи так достикають української археології, історії, історії літератури, фільольогії, етнографії, етнології, географії й ин.¹⁾ Сей останній, рецензійний відділ „Записок“ виробив собі вже в широких кругах славянського наукового світа своєю серйозністю й солідністю методи похвальну репутацію поважного „revue critique“ і став правдивою окрасою згаданого журналу.

Ми вже згадували вище, що „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка“ стали головним органом новітнього українського наукового руху в Галичині і на російській Україні. Головно в Галичині значінне їх в розвою сього руху дуже велике. Поминувши те, що вони були першим і одиноким виключно науковим

¹⁾ В кожній книжці „Записок“ обговорюють ся у Бібліографії кругло 25 наукових видань, окрім періодик, що оглядають ся в Н. хроніці.

українським органом для обговорювання й розроблювання різних питань з обсягу українознавства, головна їх вага лежить в тому згрупуванні коло себе всіх визначніших українських наукових сил у Галичині, які до сього часу тиняли ся по різних польських, російських і німецьких виданнях, збільшуючи через те чужий культурний доробок. Скільки то талановитих одиниць з поміж галицьких Українців, які могли би були принести велику користь для свого народа, перейшли в ряди наших сусідів тільки тому, що в себе в дома не мали де примістити ся, що не знаходили між своїми тої атмосфери й інтересу, якими живе інтелект. Перелом у сих відносинах на користь українства зробило тільки „Наукове Товариство ім. Шевченка“, а передовсім його головний орган „Записки“. Нині імя галицького Українця в чужому, неукраїнському науковому виданню можна зустрінути тільки хиба виїмково, що попало туди тільки з надзвичайних мотивів, як се практикуєть ся зрештою в цілім культурнім сьвіті. Про правильне комірництво галицьких Українців по чужих хатах не може нині вже бути ніякої мови; на се не дозволяє їм вироблене українське національне самоповажання, з сим не може вже згодити ся розбуджена українська національна совість.

Також мусимо зазначити педагогічно-виховуючу роль сього наукового органу. Під його безпосереднім впливом стоїть цілий ряд молодших наукових сил у Галичині, під його патронатом виховують ся й розвивають ся нові, наймолодші адепти української науки по сьому боці кордону.

Найважнійше одначе значінне „Записок“ в історії розвою української історіографії взагалі, й галицько-української спеціально. Про всю дотеперешню українську історіографію треба сказати, що в ній все була замітна одна негативна прикмета: непевність і нерішучість в розумінню української національно-культурної індивідуальности; не згадуємо вже зовсім про національну зверхню форму історіографії українофільського періоду. Нічого подібного не зустрічаємо у проф. М. Грушевського й громади його учеників, що ґрупуєть ся коло „Записок“. У них національне самоозначенне таке ясне й рішуче, що не може навіть виступати в формі якогось „питання“; се вже вповні ein überwundener Standpunkt.

Для Галичини одначе наукова діяльність проф. М. Грушевського й саме істнованне згаданого органу під його редакцією було важним ще з иньшого боку, з практичного. В проф. М.

Грушевським і в його численних наукових працях, розкинутих також по всіх майже томах „Зиписок“ в формі статей, наукових оглядів, дрібних заміток і бібліографії,“ дістала українська університетська молодіж у Галичині знаменитого практичного інструктора по методології, на яку давнійша галицько-українська історіографія не звертала майже ніякої уваги. Історичні статі проф. М. Грушевського, друквані в „Записках“, а в останніх часах такіж-ж статі його старших учеників були тими підручниками, з яких молодша генерація українських істориків у Галичині присвоювала собі практичним способом наукові методи автора Історії України-Руси й його історіософічні погляди, які не лишали ся по заду від найкращих взірців найновішої історіографії Європи.

З виходом LXXV-ого тому (1-шої кн. за 1907) вступили „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка“ в шіснацятий рік свого існування. Через перше п'ятнадцятиліте стояли вони на важному пості самі одинокі. Цензурні умови замкнули їм були вступ у границі російської імперії, утруднювали їм доступ навіть до офіціальних наукових інституцій; були навіть випадки, що в науковій статі цензор не позволяв покликувати ся на праці, поміщені в „Записках“. Про появу анальогічного органу на російській Україні не можна було й подумати.

Нині відносини змінили ся. Шіснацятий рік свого життя почали „Записки“ під гороскопом культурного зеднання Галичини з Україною, — не тільки в теорії, але також у практичній роботі. Першим кроком до сього повинен бути інтерес українського громадянства російського України до результатів тої культурної, наукової роботи, яка йде від п'ятнадцяти років у найвищій українській науковій організації — „Науковому Товаристві ім. Шевченка“ у Львові. Інтерес сей не повинен зовсім ослабнути з хвилею засновання на російській Україні анальогічної наукової інституції до львівського „Наукового Товариства“; навпаки, в свідомости того, що для української наукової думки не може бути ніяких адміністраційних кордонів, робота обох інституцій повинна взаємно себе доповнювати, а „Наукове Товариство ім. Шевченка“ у Львові й його „Записки“ повинні бути взірцем для закордонної України в організації її наукових сил і розвою наукової діяльності.

ІВАН ФРАНКО.

СЕРЕДНІ ВІКИ і їх поет.

IV. Божественна комедія*).

Деякі європейські критики і перекладачі Дантової поеми, як Англичанин Карляйль, Німці Бергер, Похгаммер та К. Федерн уважають другу часть Божественної комедії, „Чистилище“ — найкращою їх частиною. „Дантова поема, се великий церковний триптих, — пише Похгаммер, — а його середня картина найкраща“. Пекло певно драматичніше і зложене з різнороднішого матеріалу та тим самим більше зрозуміле для публики; „Рай“ уносить ся в найвисших сферах людської віри й чутевої екстази; „Чистилище“ — найбільше людська, особиста частина поеми, інтимна й щира сповідь душі поета. Тут він не стільки живописець нечуваних чудес і незглибимих тайників; тут він сам головний герой поеми, малює своє етичне „я“ у всіх фазах його розвою, його збочень і провин і його ступневе змагання до духової регенерації, до осягнення тої житевої висоти, до якої тільки здібна людська душа. Все постороннє, що стрічаєть ся Дантови на сьому шляху, хоч само собою інтересне й характеристичне, має одначе головною метою його автохарактеристику.

Перша пісня „Чистилища“ починаєть ся високо поетичним образом човна, що покинувши страшне, бурливе море випливає на красні, спокійніші води.

На краці води виплить напинає
Нові вітрила човник мого духа,
Покинувши оте жерстоке море.

Співатиму про се другеє царство,
Де очищаєть ся душа людська
І гідною стає вийти до неба.

Та щоб мертва моя воскресла пісня,
Святії Музи — бож я ваш вповні —
Нехай міні явить ся Калліопа

*) Див. кн. III—IX Л. Н. Вістника.

І супроводить піснь мою тим тоном,
 Якого міць нещаснії сороки
 Почули так, що тратили й надію ¹⁾.

Солодка барва східного сапфіра
 Розлита скрізь в погіднім видокрузї
 Пречистого повітря в першій сфері ²⁾

Дала моїм очам ізнов ту роскіш,
 Коли я виринув з мертвого духа,
 Що доси засмучав мій зір і груди.

Планета гарна, що любов скріплює ³⁾,
 Весь схід мов усміх любий розяснила,
 Закривши Риби, що плили за нею.

І я звернувся на право й духом линув
 На другий полюс, бачив штири зорі,
 Яких ніхто не бачив крім Адама ⁴⁾.

Здавалось — небо тїшить ся їх блиском.
 О, північна ти стороно сирітська,
 Не маєш змоги подивлять ті зорі!

А скоро я з їх видом попрощав ся
 Звернувшись троха на північний полюс,
 З якого Віз уже був в низ скотив ся, —

Побачив я вблизу старця самого,
 Що своїм видом збуджував пошану,
 Яку лиш може мати син до батька.

Довжезна борода, де-де білява,
 Такаж, як і на голові волосе,
 З якого два косми на грудь звисали.

Промінне тих чотирох зір святих
 Весь вид його так обливало блиском,
 Що бачилось -- він дивить ся на сонце.

1) Натяк на грецький міт про двадцять сестер Піерід, що ви-
 кликали Муз на супірництво в співі і за се були переменені в сорбк.

2) В оригіналі: aer purg infino al primo giro — чисте повітре
 аж до першого пояса, тоб то до сфери місяця. ³⁾ Венера.

4) Натяк на південне сузірє Хреста, невидне для жильців
 південної півкулі земної. Адам бачив його в раю. Данте був одним
 з немногих Европейців у ту пору, що знав про се сузірє.

„Хто ви, що напротив ріки сліпої
Втікаєте із вічної вязниці?“
Рік він їй хитнув чесною бородою.

„Хто ваш проводир і яке світило
Вас вивело з глибокої темноти,
Що в вік чорнить підземною безодню?

„Чи вже закон безодні так змінив ся,
Чи в небі видано нові порядки,
Що йдуть прокляті аж в мою яскиню?“

Проводир мій обняв мене поспішно,
Словами і руками і кивками
Велів йому поклоном честь віддати.

А сам сказав: „Не сам собою йду я,
Жона зступила з неба, по їй просьбі
Отському був я проводом в дорозі.

„Та як ти рад довідати ся більше
Про наші наміри по щирій правді,
То вже не я тобі відмовить можу.

„Отсей не бачив ще остатній вечір¹⁾,
Та близько нього був своїм безумством,
І мало що на віки не схитнув ся.

„Та, як кажу, я посланий до нього,
Спасать його, і не було нам шляху
Окрім сего, яким я тут прихожу.

„Я показав йому весь люд гріховний
І ще хочу вказати всі ті душі,
Що чистять ся ось тут під твоїм берлом.

„Богато б говорить, як я його провадив;
З висот та сила, що мене скріплює
Й вела — тебе побачить і послухать.

„Тиж зволь його прихід сей одобрити;
Свободи він шука, так дорогого скарбу,
Як знає той, хто дав жите за нього.

1) Значить, ще не вмер, живий доси земним життям.

„Тиж знаєш, не була тобі гіркою
Смерть в Утиці, де ти відкинув шату,
Що заясніє у великий день ¹⁾).

„Ми не нарушили законів вічних,
Бо він живий, мене не держить Мінос,
Живу в тім крузі, де нескверні очи

„Твої Марції тебе благають зором,
Щоб ти, свята душе, вважав її своєю.
Так будь же ласкав нам задля її любови!

„Позволь пройти нам всіх твої сім царств;
Я їй перекажу твою подяку,
Коли про себе там згадять дозволиш“.

По тих чисто римських компліментах Віргіль узискує дозвіл острого Катона, який стоїчним зворотом відхиляє від себе ті компліменти:

„Щож, як вас шле й веде жона небесна,
Як ти сказав, то що мене так хвалиш?
Досить, що попросив її імям.

Він велить Дантови оперезати ся тростиною і обмити собі лице, щоб змити з нього увесь бруд, і показує на островець покритий тростиною:

Не може жадна там рости ростина,
Що гильки має й деревіє в зрості,
Тай не податлива на хвиль удари.

Потім велить їм звернути з сеї дороги і йти за сонцем та підіймати ся на гору найвигіднішою дорогою. З тим він і щезає, а Данте й Віргіль ідуть назад у низ.

Перемагає сумерк тьму досвітню,
Що втіче перед ним, так що я вже здалека
Пізнав тріпотанне морської хвилі.

І ми пішли по рівнині безлюдній,
Як той, що завернув з хибного шляху
Пізнавши, що йти далі ним безплотно.

¹⁾ Мова тут про римського сенатора Катона, що в Утиці в північній Африці відібрав собі жите наслідком Цезарової побіди.

Дійшовши в місце, де роса із сонцем
У спорі, і що місце те тїнисте.
То й та роса лиш мало ще просохла, —

Мій майстер розпростер обі долонї
Й поклав їх на шовковую травицю,
А я, його вже зміркувавши намір,
Йому лице наставив слїзми вмите;
І він відмив на мнї усю ту барву,
Яку було притуманило пекло.

Потім прийшли ми над безлюдний беріг,
Що не видав ніхто гребця ні човна,
Який бажав би тут назад вернуть ся, —

Тут він опоясав мене, як хтїв Катон.
О чудо! Де він ту хитку рослину
Добрав собі і вирвав, моментально

Вона від корня відросла на ново.

Так виглядає з невеличким скороченем перша пісня „Чисти-лица“; вона дає добрий зразок того погідного тону, повного життєвої радості й ніжності, яким визначаєть ся ціла друга часть поеми — повний контраст до різких, пристрасних та сердитих тонів, які переважали в Пеклі. Друга пісня починаєть ся описом ранку: Аврора запалює схід неба своїм білочервоним лицем, що звільна набирає золотого блиску.

Ми все ще йшли здовж берега морського,
Як люди, що обдумують свій шлях,
Серцями йдуть, а тілом ще стоять, —

Аж глянь, немов при близькому свитаню
На заходї над самим рівнем моря
Марс рожевіє в випарах густих,

Менї здалось — о, щоб ще раз се бачить! —
Що понад морем світло так летїло,
Що жаден лет тїй скорости не рівен.

І поки я на хвильку відвернув
Від нього зір мій, щоб спитати майстра,
Побачив світло се ще більше й блискучійше.

З усіх боків являли ся на ньому
Якісь біляві проблиски, а в низ
Помалу плив із нього инший відблиск.

Мій майстер ще не мовив ані слова,
Аж перше біле розвернуло крила,
При чім пізнав він зараз стерника,

І крикнув: „Живо клякни на коліна!
Сеж ангел божий! І стули долоні!
Таких послів ще часто меш видати.

„Глянь, людські способи він згордував,
Весел ані вітрил він не вживає,
Лиш крил своїх, у далечинь пливучи.

„Глянь, як він їх до неба обертає,
І бе повітре своїм вічним пірям,
Що не лине, як земна матер'я“.

Чим більше божеський посол крилатий
Збикавсь до нас, тим він ставав світліший,
Аж зір мій не стерпів його близу.

Я зажмуривсь. Той берега досяг вже
Човном таким прудким і так легеньким,
Що не лишав сліду свого на водах.

Пловець надземний при стерні стояв,
Блаженство на чолі його ясніло,
В човні ж сиділо більш як сто духів.

„In exitu Israel de Aegypto“
Всі в один голос почали співати
Все до кінця, що в тім псалмі стоїть.

Тут він знаком хреста їх оснів,
І враз вони всі кинулись на беріг,
А він відплив так швидко, як приплив.

Се душі, які ангел привіз до чистилища. Полишені самі на
березі вони не знають, куди повернути ся, а похваливши Віргі-
ля й Данта обертають ся до них з просьбою показати їм дорогу.
Віргіль відповів, що й вони оба не тутешні та дістали ся на се
місце такою важкою дорогою, що тепер знайти вхід на гору
покаяня їм видаєть ся чистою іграшкою. Побачивши, що оди ніз

Їх розмівників живий, бо дихає, душі здивували ся і поблідли та цікаво заглядали в його лице, а одна протисла ся до нього і обняла його; він мав охоту обняти ту душу, та тричі налпав лиш саме повітре. Тінь усміхнула ся на сей вид; се був знайомий Дантів і співак Казелля, що уложив музику до деяких Дантових пісень. Він оповідає Дантови про свою смерть у однім монастирі при устю Тибру, а Данте просить його :

„Коли тобі яка нова заповідь
Не відняла і тямки й тону співів,
Ти що нераз втишав мою всю тугу,

„Будь ласкав і порадуї своїм співом
Мою натовлену душу, що сюди
Зайшла із тілом і сумує важко“.

„Любов, що в душі промовля до мене“—¹⁾
Почав він тут так солодко співати,
Що й доси серце чує солодощі.

Мій майстер, як і я і всі ті душі,
Що з ним стояли, так були проняті,
Мов нам про инше щось анї не снилось.

Ми слухали загарливо й уважно
Його співання, та шановний старець²⁾
Гукнув: „А що се, ви лїнівї духи?“

„Що за недбальство? Що тут поставали?
Біжіть на гору і кору скидайте,
Що ще вам Бога оглядать мішає“.

Як голуби зібравши ся на полі
Не врукають по своєму звичаю,
А стиха дзьобають зерна чи хопту,

А втім щось явить ся, що їх злякає,
В одній хвилині страву покидають,
Бо гонить їх важнійшая тривога, —

1) Amor, che nella mente me radiona — перший рядок одно Дантової любовної пісні.

2) Очевидно той же строгий Катон.

Отак і ся свіжоприбула ровта
 Годї спів слухать, рушила під гору,
 Як той, що йде, хоч сам мети не знає.

І ми не менше швидко йти пустились.

Пісні 3—8 „чистилища“ оповідають події першого дня мандрівки поета на високу гору покаяння, що на відворотній стороні земної кулі по географічному погляду Данта відповідає положеню Єрусалима й гори Сіонській на нашій півкулі. При початку ходу Данте осяяний сходячим сонцем добачує, що тільки його тіло кидає тїнь, а постать Віргіля не кидає. Віргіль пояснює йому се не дуже ясною для нас теорією, яка видно й його самого не вдоволяла, бо при кінці викладу „він похилив чоло не мовив більш нічого й верив ся сумом“.

Та ось приспіли ми до стіп гори,
 Й застали тут такі стрімкі скелі,
 Що й найпрудкіші ноги там нінащо.

Найдикша та, найсамітніша стежка
 Між Лерічі й Турбією, се сходи
 Ще превигідні против сеї збочі.

„Хтож скаже нам, де збіч ся так пошила —
 Сказав мій майстер, хід свій зупинивши,—
 Де-б міг полізти той, хто крил не має?“

І поки він схиливши вид до долу
 Про недоступність збочі міркував,
 Я роззирав ся до гори по скелях;

І ось лїворуч бачу купу душ,
 Що порушали ся немов до нас,
 Хоч і незначно, бо йшли дуже звільна.

„О майстре, — рік я,—підведи свій зір!
 Он там ідуть такі, що нам порадять,
 Коли ти сам знайти не можеш стежки!“

І він зирнув на мене й з вольним видом
 Казав. „Ходім до них! Ідуть помалу.
 Кріпись в своїй надїї, любий сину!“

Уйшовши з тисяч кроків ми дігнали
 Юрбу на стілько, що від нас до неї
 Силач міг камінь дошпурнуть рукою.

Вони всі тислись до скали твердої
Крутої збочі міцно й нерухомо,
Як хтось глядить у сумніві важкому.

До них сказав Віргіль: „О душі влучні
І вибрані, на мир той, що, міркую,
Ви всі ждете його, скажіть нам,

„Де збіч гори отсеї так похила,
Що можна вийти на її верхівя?
Бо хто більш знає, більш не любить гайки“.

Як із кошари вівці йдуть у струнку
По дві, по три, а інші боязливо
Стоять, схиливши писка й зір до долу;

Що перша робить, теж і інші роблять,
До неї тиснуть ся, як вона стане
Глупо-лагідно, а чому—не знають,—

Так провідник блаженної черідки
Йшов проти нас наперед, все наперед,
Немов застиданий, честивою ходою.

Коли передні вбачили ту тїнь,
Що в праву руку падала від мене
На землю і стелила ся по скелі,

То кождий з них зацукавсь і спиняв ся,
А інші всі, що тюпали за ними,
Собі-ж спинялись, хоч не знали, по що.

Віргіль пояснює їм, що Данте ще живий чоловік і тому сонце кидає від нього тїнь. У тій купці душ пізнає Данте короля Манфреда, що в битві одержавши дві смертельні рани вмер і по смерті мусить блукати довкола сеї гори трицять разів так довго, як тривало його непокаянне жите. В четвертій пісні нові трудности дороги, Данте тратить силу, та Віргіль укріплює його своїми упізнаннями і лекцією астрономії. Її перериває малюнок інтересної фігури одного фльорентійського промисловця на імя Белякка, який лїниво вилежуєть ся на скелі і не поспішає на гору, а на Дантове питання відповідає:

„Що, братчику, pomoже поспішати?
Придверник божий стереже там входу
І не пуска мене в огонь чистильний,

„Аж доки тут мене окружить небо,
Ще стільки раз, як за життя робило,
Бо до кінця я відкладав покуту.“

В п'ятій пісні знов стрічають ся Дантови тіни, що вказують на нього пальцями і взирають в нього зачудувані зори за те, що він кидає тінь. Данте змішаний озираєть ся на них, та Віргіль уминає його славними віршами:

„І що се так турбує твого духа,
Що раз у раз ти хід свій зупиняєш?
І що тобі за діло до їх шептів?
Ходи за мною, хай людиці ті плещуть!“

Знов здибаєть ся цілий хор душ, що пруть ся в гору співаючи *Miserere*, і знову ті співаки побачивши тінь Данта „вривали спів свій довгим, хриплим: Йой!“ Вони висилають навіть депутацію з двох до Віргіля з запитанем, що вони за люди. Віргіль пояснює їм, що Данте живий і велить пошанувати його, бо він вернувши на світ може ще бути для них корисний. Дальше оповідане Данта про наслідки сеї відповіді блищить тонким гумором:

Я ще не бачив стільки мряк огнистих,
Що під ніч неба синяву вкривали,
Ані серпневих хмар під захід сонця,
Як душ тих, що, що духу в гору бігли,
А потім з иншими назад до нас
Як табуни без пуглів і оброті.

Кожний просить Данта поглянути на нього, може він знав його за життя; кожний має якусь просьбу та долегливість: один просить переказати його рідному місточку Фано в Романїї, щоб усі молили ся для влекшеня його мук; другий жалуєть ся, що його жінка Йоанна забула про нього і він тут серед покутників мусить стидати ся за неї; третій відкриває Дантови секрет, як по його смерті демон спричинив повінь і заніс його на дно моря; инший зачинає ще щось говорити, та його перебиває якась Пія:

„Згадай про мене! Я зову ся Пія,
Сіена дала, Маремма узяла
Мені жите; мій муж се ліпше знає.“

Пізнійші дослідники дійшли, що ся Пія походила з благородного дому Тольомеї в Сієні і що її муж Пелльо деля Петра, підозріваючи її невірність, завіз її до замку над Мареммою і велів утопити її там.

Перлиною шостої пісні Чистилища є друга її половина (рядки 76—151), славна Дантова сатира чи радше інвектива на Італію. Здаєть ся, що се якийсь окремих твір, написаний незалежно від Божественної комедії і нічим крім римів і одної вставленої строфи не звязаний з нею. Вона перериває епізод стрічі Данта й Віргіля з мантуанським трубадуром Сорделльо. Побачивши задуманого і мовчущого Сорделля Віргілій запитує його про дорогу на гору, але той мовчить. Віргілій закидає одно слово „Мантуа“ і тут Сорделль немов прокинувся зо сну і промовив: „Я Сорделльо, о Мантуанче, з твого міста“ — і оба обняли ся¹. І тут починаєть ся згадана інвектива.

Італіє, рабине, доме болю,
Судно без стерника в великій бурі,
Не владарко країн, а люпанару!

Як сквапно, бач, душа ся благородна
На сам солодкий звук рідного міста
Тут земляка свого привитала!

А нині в тобі хто живе без бою?
Хто жив у тобі, всі гризуть друг друга,
Хоч один мур і вал їх обіймає.

Шукай, нещасна, скрізь над берегами
Твого моря, глянь у власне лоно,
Чи хоч часть в тобі тішить ся спокоем?

Що з того, що Юстініян уздею
Тебе оховстав¹), а сідло порожне;
Не будь законів, був би менший сором.

Народе мій, тобі-б слід бути смирним,
Лишити Цезаря в його сідлі,
Як би гаразд ти знав Господню волю²).

¹) Цісар Юстініян „оховстав Італію поводами“, тобто написав для неї книгу законів, *Corpus juris civilis*, та що з того — каже Данте, коли сідло порожне, тобто нема кому виконувати тих законів.

²) Натяк на євангельські слова: Дайте Кесареви, що Кесарево.

Глянь, як зовсім ти диким звірем стала,
Острогами його не покорявши,
Коли рукою за вудила бралась.

Альбрехте Німче¹⁾, чом ти так покинув
Отсю звірюку дику і уперту,
А мав ти на хребті їй остро сісти.

Нехай же правий суд із зір упаде
На кров твою, нечуваний і явний,
Щоб твій наступник ще його лякав ся!

Бо ти і батько твій стерпіли тебе,
Заняті властолюбством там у себе,
Що був спустошений сад всього царства²⁾.

Прийди, побач Монтеккіх, Капелеттіх³⁾,
Мональдих, Філіпескіх⁴⁾, о безжурний!
Сі вбиті сумом, другі підозрінем.

Прийди, жорстокий, глянь на гніт, що терплять
Твої шляхетні, вилічи їх болість,
Побачиш, як той Сантафйор⁵⁾ безпечний!

Прийди, і глянь, як Рим твій лементує,
Вдова опущена, кричить що ночі:
„Мій Цезарю, ах чом ти не зо мною?“

Прийди і глянь, як люд твій себе любить,
І як тебе не зрушить жаль над ними,
Хоч засоромиш ся своєї слави.

Коли-б я смів спитать, о Христе Спасе⁶⁾,
Що хрест за нас приняв на сій землі:
Кудиж звертаєш ти свій зір правдивий?

¹⁾ Альбрехт I, німецький цісар, син Рудольфа Габсбурського не захотів піти до Італії і коронувати ся в Римі. Його наступником був Генріх VII Люксембурський.

²⁾ Садам римського царства звали в середніх віках Італію.

³⁾ Монтеккі і Капелетті, дві гібелінські, а проте посварені між собою патріційські фамілії в Вероні, відомі з Шекспірової трагедії „Ромео і Юлія“.

⁴⁾ Мональді і Філіпескі, аналогічні дві ворожі собі, хоч також до гібелінського стороництва належні фамілії в Орвієті.

⁵⁾ Santapiove, графство в околиці Сієни, що тоді дуже терпіло від пановання гвельфів.

⁶⁾ В оригіналі: о sommo Giove.

Чи ти готуєш ся у незглубимих
Своїх совітах нам добро зробити
Зовсім для наших догадів закрите?

Бо вся земля Італії тиранів
Повнісінька; Марцелем робить ся¹⁾
Падлюка, що прихвостнів знайде.

Моя Флоренціє, ти рада будь
Сій речі, що до тебе не торкаєсь
Завдяки твому розсудливому люду.

У многих правда в серці, та не поспіх,
Щоб не впаде до лука не хапуть ся,—
Та в люду твого він на кінчику язика.

Сей-той не рад тягар громадський двигать,
Та люд твій резолютно заявляє,
Без крику, твердо: „Се берем на себе“.

Так радує ся-ж, бо маєш повне право,
Богата, мирна і розумна ти!
Чи правду мовлю, се з діл твоїх видно.

Атени й Спарта, що в старовину
Закони ставили й обичаї справляли,
Зробили менш для доброго життя,

Як ти, що заходи так тонкі робиш,
Щоб те, що в жовтні ти в закон напярля,
Вже в пів падолиста не мало сили²⁾.

Скільки разів за нашої вже тямки
Зміняла ти закон, монету, звичай
І уряди й скидала членів ради!

Згадай се, і як тобі у лобі світло стане,
Побачиш, що ти наче той недужий,
Що не знайшовши в своїх перинах супокою

Вертить ся з боку на бік в своїм болю.

¹⁾ Марцель, про якого тут мова, був римський конзуль, завзятий противник Цезаря.

²⁾ Похвала очевидно іронічна, якою поет картає змінчивість і капризність флорентійського люду.

По привітанню з мандрівцями Сорделльо питає їх: хто ви?
І дізнавши ся, що перед ним Віргіль, він з пошаною обіймає
його коліна і мовить:

О славо латинян, яким язик наш
Вказав, що в ньому за могутня сила;
О вічний блиску моєї родини,

Якаж заслуга чи яка ласка
Вдостоює мене тебе побачить?
Коли я гідний твій одвіт почути,

Скажи, чи з пекла йдеш? З якого круга?"

Віргіль оповідає йому, що перейшов усі круги з божої волі
і запитує, куди вхід на гору чистилища. Сорделльо звертає його
увагу на те, що нічна пітьма робить неможливим знайти ту до-
рогу, та вказує їм роскошну долину, де можуть підночувати
в товаристві душ, із якими варто поговорити. І з горбика він
показує їм ті душі, що сидять у низу співаючи *Salve Regina*.

Той, що сидить найвисше й має вид,
Як би якийсь свій довг забув великий,
І з иншими до співу не мішаєсь,

Се цісар Рудольф, що влічити міг був
Ті рани, від яких Італія вмерла,
Що аж тепер її хто инший гб'ють.

А другий той, чий вид його бадьорить,
Се пан країни, де ріка береть ся
Зразу Молдава, в море йде як Лаба.

Се Оттокар; ще навіть в пеленках
Він краший був, як бородатий син
Його Вацлав, лїнивець і розкішник.

Сей славний уступ про Рудольфа Габсбурьського й чеського
короля Оттокара свідчить про ширину погляду Данта і про його
знання людей і відносин у різних краях. В долині появляють
ся два ангели, щоб у ночі хоронити душі від наїзду первовічної
гадюки, і Данте розмовляє з різними душами, особливо з Конра-
дом Маляспіною, якому хвалить горячо його рід.

„О — мовив я до нього, — в вашім краю
Я не бував, та деж у всій Європі
Знайти таких, щоб Маляспін не знали?

Та слава й честь, якими дім ваш славний,
Підносить і панів і всю їх волость,
І знають їх і ті, що там не були.

Кленусь тобі, як справді йду ось в гору,
Що рід ваш чесний доси тої слави
Своєї щедрости й меча не позбуваєсь.

І привичка й природа вже дає
Йому ту вдачу, що хоч світ весь криво
Блука, вони самі йдуть просто й чесно.

В подяку за сю похвалу його роду Конрад обіцяє Дантови,
що й він сам у своїм близькім вигнанню зазнає протекції й щедрости
Маляспін.

(Далі буде).

А. НИКОЛАЇВ.

Я був колись хворий, здавалось мені,
Що смерть вже лічила останні дні;
Одужав — і радости мало було —
В душі моїй горі глибоко жило,
І серце ще дужче моє нудьгувало
І плакало гірко воно і стогнало; —
Хотілось забути, що знов я живу,
Хотілось лягати живим у труну.

Я був у острожі, — так довго мені
Тяглись самотні, довгі дні...
Хотілось на волю, хотілось ходити
По білому світу, — з людьми говорити.
На волю я вийшов — не дуже радів,
Не дуже на волі з людьми говорив, —
Бо волі святої, як перш, не було...
І горі ще глибше у думку лягло...

Я був за кордоном — там весело жити:
Там можна все бачити, усе говорити,
Там все так цікаво, усе до пуття,
І от, надивившись на теє життя,
Мене на Україну ще дужч потягло,
А горі ще глибше у душу лягло:
За що ж тільки ми тут не маємо долі,
Не маємо хліба, не маємо волі?!...

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

ДВА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІ РОБІТНИЦЬКІ КОНГРЕСИ.

(Штутгарт і Амстердам)

I.

Ідея інтернаціональної організації робітників повстала при кінці 30-их років минулого століття у Франції. Ми могли би вказати на цілий ряд проб у тім напрямі, спершу з боку радикальної демократії, яка тоді не була ще ясно відмежована від робітницької кляси, а далі з боку соціялістів. З початком 60-их років французькі робітники мали нагоду зійти ся ближше з англійськими і тоді серед них виринула думка заложити інтернаціональну робітницьку організацію. Ся думка виявила ся зовсім ясно під час відвідин французькими робітниками всесвітньої вистави в Лондоні 1862 р. і була висловлена робітниками обох країн, а далі почато її здійснювати. Заложене Інтернаціонального Товариства Робітників на історичних зборах в St. Martins-Hall в Лондоні 1864 р., при чім таку визначну ролю відіграв Карль Маркс, було таким чином тільки довершенем діла, початого самими робітниками.

Се Товариство, звісне під назвою першого Інтернаціонала, існувало 8 літ (1864—1872), устроївши за той час 5 конгресів: в Женеві (1866 р.), в Льозанні (1867 р.), в Брукселі (1868 р.), в Базелі (1869 р.) і в Газі (1872 р.).

Від самих початків існування першого Інтернаціонала зазначили ся в нім два напрями: один, під проводом Маркса й Енгельса, представляв державний соціялізм і стояв за централізм в організаційнім питаню; другий під проводом Бакуніна представляв соціялізм антидержавний і в організаційнім питаню стояв за повну автономію груп і федеративні звязки поміж ними. Чим далі, тим завзятійша боротьба вела ся між сими напрямими, аж в кінці прихильники Маркса, видячи, що не вдержать організації в своїх руках, рішили ся привести її до упадку. Се й зроблено на конгресі в Газі. Вибравши на конгрес навмисно таке місце, куди ані Бакунін ані значна часть його прихильників, особливо з Італії та Еспанії, не могли прибути, генеральна рада Товариства, що спочивала в руках Маркса, одержала таким чином на

конгресі більшість; з сього скористала вона так, що прихильників Бакуніна з Товариства виключено, а генеральну раду Товариства перенесено до Нью-Йорку, де вона незабаром зовсім завмерла, — так що конгрес в Газі був останнім актом першого Інтернаціонала. Продовжуючи його традиції, прихильники Бакуніна, анархісти, збирали ся на інтернаціональні конгреси аж до початку 80-их років.

Упадок першого Інтернаціонала не був очевидно; ані упадком робітницького руху, ані репрезентованих в Інтернаціоналі обох напрямів сього руху. Ідея інтернаціонального єднання робітницької класи міцніла, потреба дати якийсь реальний вислов сьому єднанню відчувала ся що-раз загальнійше.

І ось в 1889 р., в соті роковини великої французької революції, сходиться ся в Парижі знов інтернаціональний соціалістичний конгрес. Як організатори сього конгресу, так і велика більшість учасників його належали до напряму, який у першій Інтернаціоналі був репрезентований Марксом, до напряму соціально-демократичного, але й деякі анархістичні групи взяли внім участь. Одначе маючи перевагу, соціальні демократи старали ся зовсім позбути ся з конгресу анархістичних елементів; се „чищене“ продовжало ся ще на інтернаціональній конгресі в Брукселі (1891 р.), в Ціріху (1893 р.) і в Лондоні (1896 р.) В кінці на Лондонській конгресі вдало ся соціальним демократам зовсім усунути анархістів і рівночасно забезпечити ся раз на все від їх присутности на будучих конгресах затвердженням ухваленої вже на Ціріхській конгресі резолюції, по якій в інтернаціональних соціалістичних конгресах мають право брати участь: „1) представники всіх груп, які стремлять до переміни капіталістичного устрою власности і продукції на соціалістичний устрій власности і продукції і вважають участь у законодавстві і парламентарну діяльність конечним способом до досягнення сеї цілі; 2) всі професіональні організації, котрі хоч як такі не беруть участи в політичній боротьбі, все таки признають конечність політичної і парламентарної діяльности. Тим самим анархісти виключені“. Дальші конгреси: в Парижі 1900 р., в Амстердамі 1904 р.¹⁾ і сьогорічний у Штутгарті відбували ся вже без участи анархістів.

¹⁾ Про сей конгрес помістив я в свій час в „Літ.-Наук. Вістнику“ (1904, кн. XI) окрему статю п. н. „Міжнародний соціалістичний конгрес в Амстердамі“.

Таким чином новий Інтернаціонал, який починається паризьким конгресом 1899 р. і якого постійним представником являється інтернаціональне соціалістичне бюро з осідком у Брукселі, заложене 1900 р., має виключний соціально-демократичний характер.

Тимчасом анархісти, бачучи неможливість спільної роботи на соціалістичних конгресах, почали думати про організацію своїх власних конгресів. Се очевидно було для них получене з великими перешкодами з огляду на те, як дивляться всі правительства на анархістичний рух. Перший інтернаціональний анархістичний конгрес мав зійти ся в серпні 1900 р. в Парижі підчас всесвітньої вистави. На сей конгрес приготовлено значне число рефератів, а також зіхало ся для участі в нім багато представників різних професіональних союзів та анархістичних груп, але французьке правительство користуючи ся виїмковими законами проти анархістів виданими 1894 р., конгрес заборонило, а всім тим, що винайняли на наради свої залі, загрозило, що й їх судитимуть, коли вони дозволять у своїх залах анархістичні наради. Наслідком того конгрес не міг відбутися (були тільки три тайні збори); за те реферати призначені на конгрес видано окремою книжкою в французській, а також і в інших мовах ¹⁾. Другою пробою інтернаціонального анархістичного конгресу був спеціальний інтернаціональний антімілітаристичний конгрес в Амстердамі 1904 р. ²⁾, в яким взяли участь майже виключно анархісти. В кінці сього року анархістам таки вдало ся устроїти свій інтернаціональний конгрес в Амстердамі, на яким між иншим заложене постійне інтернаціональне анархістичне бюро з осідком в Лондоні.

Таким чином побіч соціально-демократичного Інтернаціонала повстає також Інтернаціонал анархістичний. Оба головні напрями в сучаснім робітницькім руху, боротьба між якими виповняла майже весь зміст життя старого Інтернаціонала, закладають в наших часах свої окремі інтернаціональні організації.

¹⁾ Між иншим деякі важніші реферати вийшли також у російській мові п. н.: Доклади международному революціонному рабочему конгрессу 1900 го года. Лондонъ 1902. Стор. 119.

²⁾ Про сей конгрес помістив я також в тім-же „Літ.-Наук. Вістнику“ (1904, кн. XI) окрему статю п. н. „Міжнародний антімілітаристичний конгрес в Амстердамі“.

II.

Сьогорічний інтернаціональний соціально - демократичний конгрес у Штутгарті, се перший такий конгрес в німецькій державі. Доси німецька соціальна демократія не мала відваги запропонувати на місце такого конгресу якусь місцевість у Німеччині, боячи ся, що німецька „свобода“ стане на перешкоді нарадам, а може й самому устроєню конгресу. Аж на конгресі в Амстердамі, після сьвітлої виборчої побіди в 1903 р. зважила ся вона на се. Одначе від часу Амстердамського конгресу реакція в Німеччині значно зроста, а останні вибори до загально - державного парламенту з початком сього року зменшили соціально - демократичну фракцію до половини. Все те причинило ся до того, що на місце конгресу не вибрано Берлін, тільки Штутгарт, столицю королівства Віртембергії, яке має зі всіх союзних держав Німеччини найліберальнішу конституцію і яке мало спеціальні причини бути толерантним супроти соціально - демократичного конгресу, бо недавно перед конгресом соціально - демократичні послы в віртембергськїм соймі голосували за буржетом.

Одначе все те таки не охоронило конгрес від скандалу: англійського делегата Quelch-а віртемберське правительство видалило з границь королівства за те, що він у своїй промові на конгресі назвав мирову конференцію в Газі „вечірнім товариством злодіїв“ („a thief's supper“), чим на думку правительства образив представників держав, які брали участь у конференції.

Конгрес тривав від 17 — 24 серпня (н. с.) і мав 884 учасників; крім властивого конгресу відбули ся ще: міжпарламентарна соціалістична конференція, перша інтернаціональна соціалістична жіноча конференція та інтернаціональні конгреси ріжних професіональних союзів; в кінці 18 серпня після обіду були величезні демонстраційні збори на площі над Некаром, де з шістьох трибун промовляв цілий ряд найліпших бесідників соціально - демократичного сьвіта.

В міжпарламентарній конференції взяло участь коло 150 соціально - демократичних послів до ріжних парламентів. Довша дискусія була тільки над двома справами, а саме: над внесенем Англійців в справі охоронного робітницького законодавства і над внесенем Голяндця Трельстри в справі соціалістичної політики.

Англійці в своїм внесеню домагали ся, 1) щоб видати огляд, як стоїть охоронне робітницьке законодавство в найпоступовій-

шій країні, і поручити окремим парламентарним фракціям агітувати за тим, щоб у всіх краях промислове законодавство було поліпшене по взірцям тої найпоступовійшої країни; 2) щоб окремі фракції внесли в один час ві всіх парламентах однакові проекти в справі охоронного робітницького законодавства. — В дискусії більша часть бесідників звернула ся проти такого „уніформованя“ без огляду на місцеві відносини; в кінці прийнято резолюцію, яка обов'язує кожду фракцію відсилати весь соціально-політичний матеріал своєї держави міжпарламентарному соціалістичному бюро в Брукселі, яке знов буде давати бажані інформації кожній фракції.

Дуже важну справу порушив Трельстра, а саме „чи не було-б на часі зайняти ся виробленем власної соціалістичної політичної системи. Що тепер робить ся в парламентах, — виводив він, — се в сути річи буржуазна політика, в найліпшій разі державний соціалізм. Вся суперечка між реформізмом і радикалізмом іде з того, що соціална демократія не має власної політичної системи і примушена працювати політичними засобами буржуазної суспільности. Коли в Франції існує сильно анархістичний, а бодай антімілітаристичний напрям, який знаходить прихильників також у Німеччині, то се також наслідок недостачі власної соціалістичної політичної системи, і то не для будущности, але вже для теперішности. Трельстра вносить, щоб назначити малу комісію для студіюваня сього питання. — В дискусії всі признали велику вагу сьому питаню, але рівночасно зазначили свою безсильність супроти нього і... відложили його до другої конференції.

На жіночій конференції крім справоздань про соціалістичний жіночий рух в різних краях була на деннім порядку справа утвореня інтернаціональної організації соціалістичних жінок і справа виборчого права для жінок.

Що до організації, то порішено утворити інтернаціональний центр, куди організації окремих країв посилали-б як що-річні справозданя про рух, так і біжучі звістки про найважніші справи з руху. Таким центром вибрано редакцію німецької соц.-дем. газети для жінок: „Die Gleichheit“.

Нарада про виборче право для жінок мала підготувити субстрат до дискусії про сю справу на конгресі; про сю справу й ми поговоримо в звязку з рефератом про наради конгресу.

Справу голосованя на конгресі, яка на амстердамськiм конгресі викликала багато непорозумiнь, уладило мiжнародне соціалістичне бюро так, що признало означену скiлькисть голосiв органiзаціям окремих держав або національностям, які змагають до державної незалежности, а кожда така державна чи національна секція ділила сама голоси мiж окремі органiзації зі свого краю. Так признано Німеччині, Австрії, Франції, Великій Британії і Росії по 20 голосiв, Італії 15, Злученим Державам Північної Америки 14, Бельгії, 12, Данії, Польщі і Швайцарії по 10, Австралії, Фінляндії, Голяндії і Швеції по 8, Еспанії, Угорщині і Норвегії по 6, Південній Африці, Аргентині, Болгарії, Японії, Руминії і Сербії по 4, Люксембургiви 2. — Як бачимо, з національностей, позбавлених деякої незалежности, окрему секцію творила тільки Польща. Українські соціалні демократи могли-б були також дістати право утворити окрему секцію, коли-б були заявили в інтернаціональнiм бюрі, що їх метою є національно-політична незалежність України. Але такої заяви через недостачу порозуміння мiж австрійською і російською групою українських соціалних демократів не зроблено, і через те українським делегатам не лишило ся нічого иншого, як розмістити ся в секціях держав, до яких належить українська територія. Австрійська секція признала українським соціалним демократам два голоси зі своїх 20-и; російська секція з огляду на те, що тамошня українська соціална демократія не стоїть в ніякім органiзаційнiм звязку з російською соціалною демократією, признала українському делегатови тільки дорадний голос. Таким чином українські соціалні демократи самі прогавили справу свого самостійного представництва на інтернаціональнiм конгресі.

Програма конгресу обіймала отсі справи: кольоніальне питанє, виборче право для жінок, відносини мiж політичною партією і професіональними спілками, іміграція і еміграція, мілітаризм та інтернаціональні конфлікти. Для кождої з сих справ вибрано комісію, яка виступала перед конгресом вже з готовими резолюціями.

Кольоніальне питанє було вже предметом нарад на інтернаціональних конгресах париськiм та амстердамськiм, і коли його знов треба було піднести на штутгартськiм конгресі, то се значить, що соціална демократія не могла доси знайти для нього підхожої розвязки. Не знайшов її і штутгартськiй кон-

грес. Що теперішню кольоніяльну політику треба всіми способами поборювати, що до сього панує серед соціальної демократії повна згода; так само, що беручи участь у законодавній роботі сучасної держави треба вживати свого впливу в парламенті на те, щоб поліпшити долю народів у кольоніях.

Але як поставити ся до кольоніяльної політики взагалі? На се принципіальне питанє відповіла більшість комісії ухваленєм резолюції Голяндця Ван-Коля, яка на самім початку констатує ось-що: „Конгрес констатує, що користь чи потреба кольоній взагалі, особливо-ж для робітницької кляси, сильно пересолені. Але він не відкидає принципіально і на всі часи такої кольоніяльної політики, яка під соціалістичним режимом могли-ме мати цивілізаційний вплив“. Як бачимо, в основу сеї резолюції лягла думка, що кольонії й тепер потрібні й корисні, а тим більше не можна зрікати ся кольоніяльної політики на будуче, бо в руках соціалістичного режиму вона може сповняти цивілізаційну місію. Думка ся зовсім нова, діаметрально противна дотеперішнім соціально-демократичним поглядам у сій справі. В обороні старих поглядів виступила меншість комісії під проводом Німця Ледебура, пропонуючи замість висше наведеного уступу резолюції ось-що: „Комісія думає, що капіталістична кольоніяльна політика по своїй найглибшій сути мусить вести до поневолення, примусових робіт або винищення корінної людности кольоній. Цивілізаційна місія, на яку покликаеть ся капіталістичний устрій, служить йому тільки покришкою для підбою і жадоби визиску. Аж соціалістичний устрій дасть усім народам змогу розвинути ся до повної культури“. Отся резолюція всяку капіталістичну кольоніяльну політику відкидає і тим ріжнить ся принципіально від резолюції Ван-Коля; про кольоніяльну політику в соціалістичнім устрою вона не згадує, але все таки — на нашу думку — робить на неї неясний натяк, не відкидаючи всякої кольоніяльної політики, а тільки капіталістичну, і говорячи в звязку з „цивілізаційною місією“ капіталістичної кольоніяльної політики про цивілізаційну місію соціалізму. За сей неясний натяк вхопила ся німецька делегація і підчас дискусії на самім конгресі запропонувала замінити обі резолюції (Ван-Коля і Ледебура) такою: „З огляду на те, що соціалізм хоче розвинути продуктивні сили цілої землі і повести всі народи до найвисшої культури, конгрес не відкидає принципіально всякої кольоніяльної політики, бо вона

під соціалістичним режимом може дати цивілізаційний вплив".
 Ся резолюція, на яку згодився й Ван-Коль відступаючи від своєї, відкидає признання потреби і користи теперішньої колоніальної політики, висловлене в резолюції Ван-Коля, але за те замість неясних натяків Ледебур приймає виразно зазначене признання того-ж Ван-Коля для колоніальної політики під соціалістичним режимом.

В дискусії Ледебур і прихильники його становища підносили, що найважніша задача для соціальної демократії виступати проти всякої колоніальної політики теперішніх правительств, що зовсім не перешкоджає брати корінну людність в існуючих уже колоніях в оборону перед теперішнім колоніальним режимом. Відповідаючи їм Ван-Коль і товариші доводили, що й колонії мусять перейти фазу капіталістичного розвитку, отже замість чисто негативного відкидування всякої колоніальної політики треба звернути головну увагу на позитивну роботу, з метою добути для колоній конечні для дальшого їх розвитку реформи, аналогічно до таких-же змагань на основі мінімальної програми в матірних краях, — одним словом, що капіталістичній колоніальній політиці треба протиставити колоніальну політику соціалістичну.

В голосованю конгрес відкинув резолюцію німецької делегації, яка була модифікацією резолюції Ван-Коля, і прийняв резолюцію Ледебур, більшість конгресу стала на боці меншости комісії. Се значить, що соціальна демократія буде й на далі виступати проти всякої колоніальної політики теперішніх правительств. Але коли візьмемо під увагу, що за резолюцією Ледебур голосували австрійські Італійці й Українці, Австралія, Аргентина, Болгарія, Еспанія, Північна Америка, Фінляндія, Угорщина, Японія, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Норвегія, 11 голосів Італії, 10 Франції і 6 Англії, отже майже виключно соціальні демократи держав і народностей, які не ведуть колоніальної політики, а за те за резолюцією німецької делегації голосували делегації держав, які ведуть колоніальну політику: Німеччина, Голяндія, 12 голосів Франції, 14 голосів Англії, Бельгія, Данія, Австрія, 4 голоси Італії, Швеція і Полуднева Африка, — то побачимо, що соціальна демократія держав, які ведуть колоніальну політику, показує сильну тенденцію покинути теперішнє становище принципіального відкидування колоніальної політики і на

будуче виступати не проти кольоніальної політики, себто не проти підбою „диких“ народів „культурними“, тільки проти теперішнього режиму в кольоніях. Чи ту тенденцію здержить ухвала конгресу, накинена проти волі делегацій названих країв, сумніваємо ся. На сей сумнів наводить нас між иншим і становище Кавтського, який виступаючи проти резолюції німецької делегації говорив: „Прошу вас не приймати тепер резолюції, яка так нова і так дуже противить ся нашому цілому соціалістичному і демократичному думаню. Мусите нам бодай дати час основно її передискутувати і добре обдумати. Вона мусить бути основно передискутована в партійній пресі, в наукових органах і на зборах“. Тепер голоси товаришів з країв не заінтересованих у кольоніальній політиці поратували Кавтського, але чи так воно остане й пізніше?

Виборче право для жінок не підлягає для соціальної демократії ніяким сумнівам. І як на першій інтернаціональній соціалістичній жіночій конференції, так і на конгресі поставлено сю справу не стільки задля вияснення її, скільки для того, щоб зложити принципіальну заяву. На жіночій конференції прийнято довгу резолюцію з теоретичним умотивованем виборчого права для жінок; на конгресі прийнято ту саму резолюцію в перерібі комісії, себто з пропущенням теоретичної частини та з додатком про тактику в боротьбі за виборче право. Резолюція домагається від соціалістичних партій, щоб вони в боротьбі за демократизацію виборчого права взагалі бороли ся й за виборче право для жінок, а де демократизація виборчого права поступила значно наперед або вже й довершена, там вели боротьбу спеціально за виборче право для жінок; далі поручає жіночим соціалістичним організаціям брати участь у тій загальній боротьбі за демократизацію виборчого права, підносячи при тім і свої домагання; в кінці полишає тактику в сій боротьбі рішенню краєвих організацій, домагаючи ся тільки, щоб кожда боротьба за виборче право була за те право для мушчин і жінок.

Що те виборче право для жінок має бути основане виключно на демократичній чотириохчленній виборчій формулі, се зазначено з натиском у резолюції жіночої конференції, в згаданій теоретичній частині. Проти обмеженого виборчого права для жінок, привязаного до якого-будь ценза і в тій резолюції і в дискусії виступлено з великою рішучістю.

В справі відносин між політичною партією і професіональними союзами зайняв конгрес таке становище: „Для повного визволення пролетаріята з духової, політичної й економічної неволі однаково потрібна політична й економічна боротьба робітницької кляси. Як задача соціалістичних партійних організацій лежить переважно на полі політичної боротьби пролетаріята, так задача професіональних організацій лежить переважно на полі економічної боротьби робітництва. Партія і професіональні союзи мають сповнити в визвольній боротьбі пролетаріята рівновартні задачі. Кожда з сих двох організацій має власне, своїм характером означене поле, на яким вона повинна зовсім самостійно рішати про свою діяльність. Але попри те зростає поле пролетарської клясової боротьби, на яким можна добити ся успіхів тільки при згідній, спільній діяльності комісії партії і професіональних союзів. Через те боротьба пролетаріята ставати-ме тим успішнішою й вигіднішою, чим ближші будуть відносини між професіональними союзами і партійними організаціями, при чім треба мати на увазі суцільність організації професіональних союзів. Конгрес заявляє, що робітництво мусить дійти до того, щоб ві всіх краях завести і на все вдержати близькі відносини між партією і професіональними союзами. Партія і професіональні союзи повинні в своїх виступах піддержувати себе морально і вживати в боротьбі тільки засобів корисних для визвольної боротьби пролетаріята. Обі організації повинні спільно порозуміти ся, коли ріжняться в поглядах на відповідність даної методи. Професіональні організації тільки тоді зможуть сповнити свій обовязок у визвольній боротьбі пролетаріята, коли їх діяльність буде пронята соціалістичним духом. Партія має обовязок підпомагати професіональні союзи в змаганю до піднесеня й поліпшеня соціального положеня робітників. Конгрес заявляє, що поступ капіталістичного способу продукції, зріст концентрації продукційних сил, зріст єднаня підприємців, зріст залежності окремих підприємств від цілої буржуазної суспільности мусіли-б засудити діяльність професіональних союзів на безсилність, коли-б вони були побудовані виключно задля заходів коло інтересів окремих професій на основі цехового егоїзму і теорії про гармонію інтересів між капіталом і працею. Конгрес думає, що професіональні союзи тим успішніше могли-муть вести боротьбу проти визиску й поневолення, чим одноцільніша їх організація, чим більші їх фонди, конче потрібні в про-

фесіональній боротьбі, чим глибше розуміє звязку умов економічного життя в їх членів і чим висша їх жертволюбність та одушевлене, які найсильніше виростають із соціалістичного ідеалу“¹⁾).

В отсих словах становище соціальної демократії до професіональних організацій представлене зовсім ясно. Соціальна демократія хоче, аби професіональні організації, задержуючи автономію в своїх справах, були проняті соціально-демократичним духом і в кожній важнійшій справі виступали солідарно з соціально-демократичною партією. „Найліпшим способом до такого порозуміння — говорив автор прийнятої конгресом резолюції — вважаємо персональну унію. Організатори професіональних союзів сидять у партійнім заряді, а звісні партійні товариші сидять у професіональних союзах“.

Але крім професіональних союзів, що стоять менше більше під впливом соціальної демократії, є ще й інші професіональні союзи: одні з них дивлять ся ворожо на соціалізм (християнські або „жовті“), інші стоять на нейтральному ґрунті (англійські Trade-Unions і подібні організації в Америці), інші знов стоять під впливом анархізму (пр. французькі робітницькі синдикати). До всіх тих професіональних організацій соціальна демократія зі зрозумілих причин ставить ся ворожо.

З сього приводу вибухло непорозумінє між загалом конгресу і французькою делегацією. У Франції професіональних організацій, які стояли би під впливом соціальної демократії, зовсім нема. За те в останні часи вдало ся довести до „завішення оружя“ між французькою соц.-дем. партією і професіональною організацією „Confédération général du travail“, яка стоїть під впливом анархістів. Старати ся здійснити резолюцію конгресу у Франції значило-б зачати на ново боротьбу, до якої французька соціальна демократія не має охоти. І тому останній конгрес французької соціальної демократії в Нансі прийняв резолюцію, в якій признає повну самостійність професіонального руху і його останній спосіб у боротьбі: генеральний страйк. З тих самих причин французька делегація зложила заяву, що „у Франції розвиток відносин між професіональними організаціями і політичною партією пішов у спеціальнім напрямі і що взаїмна незалежність і автономія соц.-дем. партії і „Confédération général du travail“ є коначною умовою до дальшого розвитку тих відносин і до кінцевої

¹⁾ Отсе — теоретична часть резолюції австрійського Німця Бера, яку прийняв конгрес.

можности добровільного зближення". Сеї заяви конгрес не прийняв до відомости, зазначаючи тим, що не годить ся зі становищем французької соц.-дем. партії.

Важним і при тім важким до рішення соціяльним проблемом являється імміграція і еміграція робітників. В краях з високо розвиненим промислом і з добре організованою робітницькою клясою кляса капіталістів проявляє постійну тенденцію понижувати зарібну плату через уживане робітників незорганізованих, з меншими вимогами, спроваджених з економічно відсталих країв; з другого-ж боку в краях економічно відсталих людність наслідком економічної нужди проявляє постійну тенденцію шукати заробітків в економічно розвинених краях. В тім процесі інтереси робітницької кляси економічно розвинених країв (країв імміграції) попадають в конфлікт з інтересами робітницької кляси країв економічно відсталих (країв еміграції): в інтересі перших лежить здержати еміграцію, яка дає капіталістам оруже проти них; в інтересі других лежить, щоб перед ними не замикали краю, де вони знаходять ліпші заробітки, ніж дома, щоб їх не замикали дома на дальшу нужду. А з огляду на те, що найменше вимагаючи, отже для інтересів робітників в краях імміграції найбільше шкідливі є робітники жовтої раси (Китайці і Японці), се питане в Америці й Австралії набирає форм расового питання.

Партії, яка хоче заступати інтереси всіх пролетаріїв, не можна стати ані на точці інтересів робітників краю імміграції, значить, домагати ся обмеження або й повної заборони імміграції чужих робітників, ані на точці інтересів робітників краю еміграції, значить, дозволити, щоб робітники країв економічно відсталих, шукаючи ліпших заробітків, помагали капіталістам країв економічно розвинених викидати робітників тих країв на брук. Спроваджуючи робітників країв економічно відсталих і даючи їм ліпший заробіток, як вони мали-б у себе дома, капіталісти країв економічно розвинених не роблять сього з любви до тих робітників, тільки для власного зиску: вони все таки платять тим робітникам менше, як мусіли би заплатити своїм. Отже змагане капіталістів у сій справі: збільшити свої доходи. Як-раз противне повинно бути змагане робітників: бороти ся за такі умови, щоб капіталіст не міг збільшати своїх доходів при помочи гірше платних робітників, а рівночасно, щоб ті умови виходили також на користь робітників, що приходять з країв економічно відсталих. Щоб се ссягнути, на се треба не заборони чи обме-

ження іміграції, але таких умов праці і плати, які робили-б неможливим визиск робітників-імігрантів.

На тій самій становищі станув і штутгартський конгрес, хоч відзивалися на ньому й голоси за обмеження іміграції жовтих рас. В ухваленій конгресом резолюції виступлено проти всяких таких обмежень, а ухвалено домагатися такого охоронного робітницького законодавства, яке унеможливило-б визискувати спроваджених робітників гірше, ніж своїх, далі домагатися такого управління транспорту, щоб капіталістам не було так вигідно, як тепер, спроваджувати чужих робітників, в кінці через агітацію й організацію в краях еміграції впливати на робітників в тім напрямі, щоб вони не давали уживати себе за оруже проти своїх братів. Природна річ, що коли би все те досягнуто, коли при помочи спроваджених робітників капіталіст не міг би набивати свою кишеню більше, ніж при помочи своїх, тоді він не мав би ніякого інтересу спроваджувати чужих робітників у більшім числі, як сього вимагає справжня недостача робучих рук у краю, а так справжні робітники знайшли би справді ліпший заробіток.

В резолюції конгресу можна-б зачепити тільки одну точку: домагане „заборони вивозу і привозу робітників, що заключили контракт, який відбирає їм свободне розпоряджуване своєю робучою силою і своєю платою“. Против сеї точки виступив також делегат української соціальної демократії з Галичини д. Вітик. Зі становища інтересів робітника краю еміграції йому багато вигіднійше їхати з готовим контрактом на певну роботу, як пускати ся в чужий край на непевне шукане роботи, а зі становища інтересів робітника краю іміграції контракт не грає такої великої ролі, бо по-перше конкуренцію може йому робити й робітник незаконтракований, а по-друге контракт не вічний і заходячий робітник по впливі контрактного часу мати-ме вже свободну волю в розпоряджуваню своєю особою.

Не привязуючи ніякої ваги до успіхів у сій справі на полі законодавства, бо тут можна буде досягнути тільки те, що буде корисне або бодай не шкідливе для капіталістів, ми думаємо, що тільки освідомлюване робучих мас зможе довести до того, що робітники краю еміграції й іміграції, зрозумівши свої взаємні інтереси, не будуть стояти проти себе як два ворожі табори. Тільки таке становище відповідає справді ідеї інтернаціонального братерства пролетаріята.

(Конець буде).

ПАВЛО ГРАБ.

ПЕРЕСПІВИ ІЗ ФРАНЦУЗЬКИХ ПОЕТІВ.

З Андрія Теріє.

Змордований горем я довго хворав,
 Без волі, без долі з одчаю вмирав,
 Потративши віру в любов і добро,
 І кидав від себе безсиле перо.
 Світ божий здавав ся темніш як тюрма,
 Надії всі згасли і сліду нема.
 Душа заніміла з важкої журби,
 Усюди ввижались мерці та гроби.
 Але надімною тут грім прокотивсь,
 Немов з пересердя, що я засмутивсь,
 І голос почув ся могучий: „Вставай!“
 Як поклик до бою за рідний свій край.
 Я разом прокинувсь, опала з очей
 Полуда чорнійша від чорних ночей,
 Душа обновилась, душа віджила,
 Святі ідеали всі знов приняла.
 Огнем освітілась моя голова,
 І знов зрозумів я забуті слова,
 А серце як здавна туди все тягло,
 Де простір і воля, блакить і тепло.

З Тардьє.

Я ненавиджу ніч, я ненавиджу тьму,
 Проклинаю тих лютих катів,
 Що і думку і честь, все замкнули в тюрму,
 Поробивши з людей наймитів.
 Нема сонця давно, білий день не сьвіта,
 Чорна хмара над ними звиса...
 Було зірка блисне, так сховалась і та,
 І остання надія згаса.
 Що казати? Я більш не вбачаю шляху,
 А бриду без прямої мети.
 О, колиж я збору сю годину лиху,
 Що вперед не дає мені йти?
 Ворушіть ся співці, уставайте скоріш
 Проти темряви ночі сеї!
 Треба взятись усім, треба битись сьміліш,
 Бо добром не прогнати її.

НОВИНИ НАШОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

ЖИТТЄВА ДІЗГАРМОНІЯ Й ГАРМОНІЯ.

Дізгармонія — драматичні картини на 4 дії, отсе один із найновіших творів В. Винниченка, твір до тої міри інтересний, що заслугує на точнійший, ніж пересічні писання, огляд. Не маючи на думці вичерпати всесторонно матеріалу, особливо полишаючи осторонь становище згаданого твору в українській драмі, а також у драматичних писаннях, що зачерпнули свою основу з подій російської революції, я обмежу ся тільки на вислов деяких своїх думок про Дізгармонію, як про твір штуки.

Тло сього твору, як я згадав уже, бурливий період російського, скажім ближше: українського громадянства в самий момент проголошення конституції. Автор розвиває свою драму в двох діях: один перед, а один у день оголошення конституційного маніфеста — і на сьому тлі кидає скільки ярих картин із життя одного гурта українських соціяльних демократів, не лишаючи себе приємности кинути сніп світла й на інші групи громадянства на Україні, особливо на групу хуліганів, що приготовляють ся до погрому.

Але велику помилку зробив би той, хто, причарований легкою розвязкою квестії, хотів би приглянути ся до твору д. Винниченка як до твору політичної натури, та шукати у ньому вже не мовлю характеристики, але хоч би тільки драматичного узла основаного на життю згаданих політичних партій. Д. Винниченко, хоч очевидно всею душею спочуває сторонництву соціяльних демократів, занадто великий мистець, щоби вдивлений в ідею, до якої стремить партія, стати як той богомазник малювати бездушний, цинічно камяний ідеал партизанта чи партизантів. Винниченко як артист ніяким робом не хоче стати літературним ремісником соц. демократичного сторонництва, тільки держить у своїх руках і підносить високо ідеал людства, яке не дасть ся зачинити ні в яку політичну чи яку там партію.

Погляньмо, як на приклад, на тло твору д. Винниченка і усі поступові партії лагодять ся у переддень оголошення конституції на загальний мітинг, а чорносотенці готують погром.

В день проголошення конституції бачимо одно й друге, дарма, що провідники поступових партій знаючи про уплянований погром, засліплені оголошенням конституції не вірять у можливість такого цинізму з боку правительства.

На такому тлі автор висуває групу людей із української соціальної демократії, а розкриваючи до дна душу поодиноких її представників, розмальовує сьвіжу, повну життєвої правди артистичну картину.

Малюнок д. Винниченка далекий від того, щоб своєю базарною красою бити в очи всякому дядькови! Краски, що ними малював артист, позливали ся у цілу низку дрібніших малюнків, і тільки бистре око, що розглянувши ся в поодиноких дрібничках зможе зложити їх в одну велику картину, оцінить як слід красу малюнка.

Ось так загостривши своє око треба приглянути ся до тих груп людей, як Ольга й Грицько, Лія й Мазун, Мартин і Петрусь, до людей, які для загорілого соціально-демократичного партизанта можуть бути нікчемні за для своїх хиб, якими чи вони чи автор дискредитують партію, але для чоловіка, а ще більше для дослідника людства у людині, вони тим саме гарні, тим саме сильні, що сьвідомі своїх хиб, що борють ся з ними і рішають ся радше на „підлість“ по словам філістрів, коли не можуть пірвати кайданів брехливого життя, ніж двигати сьвідомо кайдани обману, облуди, брехні, та ще й прикривати їх фразою „почуття обовязку“. А коли таким оком глянемо на твір д. Винниченка, зрозуміємо, чому автор переніс саме у сферу соціальної демократії свої типи для прослідження на них тої дізгармонії у їх життю, їх словах і ділах, у сферу партії, яка особливо на українському ґрунті враз із скількома іншими близькими до неї ідеями, держить найвисше прапор політичного, економічного, суспільного і т. д. визволу. Вказувати представникам такої ідеальної групи людей на те, що неважаючи на їх програми, доведені до вершин сучасного ідеалу, їх жде найважча праця: пізнати дізгармонію в своїй все таки людській істоті, і зводити в душі боротьбу, доки не осягнуть ся повної гармонії, вказувати на велику недоскональність людської природи, — отсе значить берегти підставний, всесвітній принцип: безупинної переміни матерії, безнастанного удоскональнювання всього єства. Се значить далі станути рішучо на дорозі тому загально-людсько-

му нахилови поклоняти ся золотому телцеви, будь він у сьому, будь він у тому виді.

Суть драми — розстрій, подекуди навіть трагічний, у душах скількох гуртів людей. На чільне місце вибиваєть ся гурток із трьох осіб: Ольги, Грицька й Мартина. Ми знайомимо ся з ними в хвилі, коли трагедія в їх душах уже зачала ся. Ся трагедія, се жорстока боротьба розуму й чуття із людською їх природою, із силою, яка, не вважаючи на їх набуті культурою міркування, пре їх у перед і зводить їх житте до можливо не бажаних ними вислідів.

У їх житті являєть ся момент рішучий для дальших їх учинків. Се момент випуску Грицька із тюрми. Яке було їх житте до тюрми, не знаємо, ані не маємо змоги дізнати ся. За час побуту Грицька в тюрмі обое вони, Ольга й її муж Грицько зазнають дивної переміни. Їй здаєть ся, що до випуску Грицька вона пливе як до берега, пливе із напруженнем сил, сподіючи ся від сього випуску відповіді на ріжні квестії, що турбують її за весь час побуту його в тюрмі. Се по більшій части квестії фізіологічної натури. А у Грицька вироблюють ся в часі побуту в тюрмі завязки пізнійшого його душевного роздору, саме: він виідеалізовує собі людей на самоті, та ще й під впливом недуги, запалюєть ся до них страшенною любовю; а коли вийшов із тюрми, вони всі здають ся йому такими, як якому небудь художникови поганенькі картини. „Всяка рисочка знайома, і скучно через те дивитись на їх. І все - таки він більш усього любить ці картини“. Тільки що витворений у душі ідеал остаєть ся все ідеалом, а почутте недосяжимости ідеалу у людей стає завязкою душевної боротьби Грицька. Стільки про його відносини до людей - товаришів. З другого знов боку те саме пристосоване до Ольги, його жінки, стає завязкою його трагедії.

У письменській творчости д. Винниченка ми стрічаємо тип, який, звісно з деякими змінами, нагадує дуже Ольгу із „Дізгармонії“ — маю на думці Мотрю із оповідання „Краса і сила“. Ся Мотря, що вагаєть ся поміж двома любовниками, поміж Ільком, перед якого красою вона клонить ся, але й рівночасно гудить його за те, що він неспроможний захистити її від Андрія, який приковує її до себе своєю силою,—отсе прототип Ольги.

Замужна за Грицьком, Ольга за той час, як Грицько сидить у тюрмі, підпадає під вплив дужого, під кождим оглядом,

сильного Мартина, а завваживши свою хвиливу слабість, вона з тим більшою нетерплячкою дождаєть ся випуска Грицька. Але той вижиданий його поворот стає зворотною точкою в її життю: Грицько, що вернув сухітником, стає їй гидкий як мущина, а всякі фізіологічні зносини між ними просто немислимі. І тут зарисовуєть ся розлад. Свою ролю в подружньому пожитті з Грицьком ідеалізує до найвисших вершин любови, яка може основувати ся тільки на дружбі духів, із поминеннем скотських тілесних зносин, недостойних розумних істот. Але рівночасно вона цілком несвідомо підпадає ще сильнійше під вплив Мартина, не в силі боронити ся його обіймам і поцілункам, нарешті проголошуючи культ ідеальної любови з мужем, віддаєть ся тілом дужому Мартинови.

А понад усею тою атмосферою уносить ся „обовязок“. Почуваючи своє відчуженне від Грицька, вона не сьміє признати ся до сього, не може рішити ся розійтись із ним, тільки вмовляє в себе обовязок жити з ним тому, що жила вже чотири роки, що душу його вивчила, як свою і т. и. Та боротьба поміж розумом, що проголошує устами „обовязок“, а чуттем, яке не вважаючи на обовязок-любов клонить ся проти волі Ольги в сторону Мартина, отсе суть трагедії трьох душ.

Звісно, найблизше стоїть до Ольги Грицько і він відчуває вповні ту цілу брехню її життя. Він бачить її нехить до себе від першої хвилі, як увійшовши в кімнату, в кутках її губ і очий побачив щось чуже, нехороше, холодне... Він розуміє подавляючу вагу її „обовязку“, а що „обовязки давлоть його душу, і він згине від них, що всякий обовязок є щось насильне, щось сторонне йому“, він намагаєть ся пірвати і той обовязок жінки. Грицько відчуває в свойому житті страпну дізгармонію, а скріпляє його зневіру ще й дізгармонія, що на кождому кроці пробиваєть ся крізь діла найблизших його, товаришів, приятелів, людей, що взяли на свої плечі справу введення гармонії у життє людства, гармонії життя широкого, повного, великого.

„Розум, — мовить він, — повинен бути в гармонії з кровю, з нервами, з тілом. А у нас нема. Ми дуже добре розумом розуміємо, що роспуство гидке, що несправедливість — зло, ми розумом цілком щиро будемо до сліз, навіть до смерти боронити свої прінципи, а тим часом коли прийдесть ся говорити нашій птиці, себто нашим нервам, крові, темпераменту, ми робимо роспуства, несправедливости, гидоти“.

Брехню й дізгармонію він відчуває на кожному кроці нашого життя, в життю й діяльності найчільніших провідників ідейних напрямків, у своїй душі та в душі своєї дружини і тому він хоче зачати раз жити по правді. Відчуваючи те, що дружина гидить ся ним, як мужчиною, допускаєть ся діла, яке мусить раз на все порвати між ними всі звязки, розбити як милянну баньку ті псевдо-ідейні обовязки, а радше той німб брехні й самообману, — а то: кидаєть ся тілом в обійми проститутки, щоб звільнити Ольгу від самодуру („любови“) в області душі.

До вершин доводить свою душевну дізгармонію, щоб на її повалених основах завести повну гармонію життя.

„Я-вже не муж твій... Не треба обовязків... Ми розійдемось... Ти не маєш сили быть правдивою“...

Грицько ламає пута брехні й обовязку саме в найвладивійшій хвилі, а то в хвилі, коли брехня Ольги дійшла до вершка. „Я люблю його (Грицька), я не маю права кидати його, він хворий, він один, він любить мене, він... Ох, мерзавка я, мерзавка!.. Що-ж я йому скажу? Що стала вашою любовницею, мерзавкою?“ — чуємо з її уст потік самообжалсвань після того, як природа пхнула її в обійми Мартина, але й тут ми не бачимо поза лайкою на себе й Мартина ні найменшої охоти скинути з лица маску облуди. І тільки як брехню їхнього життя поторгав сам Грицько, вона цілуєчи його в руку рішаєть ся висповідати ся перед ним (правда: опісля й на самоті) із своїх провин.

Цікаво, хто сей Мартин, що вспів ввести, а далі скріпити роздор у душі Ольги? Чи змогла-б се вдіяти звичайна культурна людина? Адже високо культурний був сам Грицько й під сим оглядом не легко би спорити з ним. Алеж бо справді, коли кинемо оком на Мартина, побачимо дивну постать. Завзятий революціонер, що ізза своїх ідей веде боротьбу з ріднею, а попри се до тої міри засліплений у своїй фізичній силі, що на взір наймізерніших індівідів не вагаєть ся брехнею причиняти собі й сторонництву сили, коли се може з'єднати прихильників; фізична сила — отсе його девіз, в його імя він відносить побіди. Але рівночасно з тим він такий слабкий, що лежить у ніг Ольги. Та тої „дізгармонії“ в своїй душі він не відчуває, не задумуєть ся над нею. Він далекий від усякої душевної аналізи, і під сим оглядом не рівнятиь йому з Грицьком. Його фізична

сила проявляє ся не тільки в відносинах до Ольги — він і на політичній арені зможе спинити масу від мітинга одним своїм словом, але зараз таки, не дожидаючи ухвали комітету, як сього хотів перше, тільки на докір товаришів перемініє свою постанову. Одним словом, натура, що імпонує поставою й силою і в таких аномальних відносинах, як повисші, може числити на певний успіх. Ольга піддаючи ся йому ділала просто мов пририта обухом фізичної його сили.

Шукаючи в інших групах людей дізгармонії ми узглядимо поперед усього революціонерів. Такий Петрусь. Він попав у гурт соціальних демократів, але відчуває, що не там йому місце; він не доріс до великої завдачі, боротьби за визволене людства. Пізнавши дізгармонію між ставленими до нього постулятами, а тим, що він може дати, попадає в нервовий розстрій. Він, звісно, рад би згармонізувати своє життя, але шлях, яким він пішов туди, не той. Своім виступом із соц. демократичної партії він спричинює ще більшу дізгармонію, бо коли смерть революціонера була-б гармонізувала із його життям, смерть труса в часі погрому, зараз після зради його революційній роботі, є дізгармонією піднесеною до вершин.

Або той Департамент, що не вміє йти за життям, тільки хоче нагнути життєві події до мертвої формалістики, або той Конспіратор, що треба, чи ні, тікає, переодягаєть ся, удає, що за ним стежуть... чи се не сильно дізгармонійні типи?

Чи згадувати тут про тих лібералів, чиновників, робітників, босяків, хуліганів, те море всіляких бездонних дізгармоній? Пощо? Хибаж вони не видні й для найтемнішого ока?

Але я пригляну ся двоім людям, що немов би дійшли до повної гармонії в життю. Се Лія і Мазун.

„Кождий розмах руки, се життя. З якої-ж статі я буду пропускать його не використавши? Берег мусить быть, до його все життя направляє!“ — розводить ся Лія, а до її тону достроюєть ся її суджений Мазун. Обое вони живуть, здавало ся-б, повним життям, не оглядаючи ся ні на які його бурі. До тої міри вони безжурні, що на пр. Мазуна називає Грицько зародищем гармонічної людини. Те саме можна-б сказати і про Лію. Але чи справедливо? Робота в партії захоплює їх обоїх, а привязанне одного до одного заводить у їх пожиттю гармонію. Се те саме, що й між Грицьком та Ольгою могло бути до кри-

тичної точки в їх життю. Лія навіть розумом вспіла викинути із свого серця справу приналежности до жидівської нації й потребу працювати для рідної-ж нації, а на довго? Вир погрому, вид крови жидівської дитини потрясає до основ псевдо-гармонією, а визволена із приспання дізгармонія вибухає тепер із скріпленою силою.

„Я — жидівка, а ви — гой!“ — кричить вона до Мазуна, рівняючи його з тими хулїґанами, що лили кров не лиш жидівську, що лили кров без розбору чию, коби не чорносотенну! І знов дізгармонія, почутте спроневерення рідній нації відбирає їй спроможність думати тверезо, відділити кривдників від кривджених, із байдужної, коли не зрадницї своєї нації витворює національну шовіністку. Вона й ночувати ні одну ніч не буде у не-евреїв! Деж діла ся гармонія життя?

А Мазун? „Ви ходите, Мазун, до простітуток?“ — питаєть ся Грицько. „Убірайтесь ви к чорту з вашими дурацькими питаннями!“

Або в хвилі, коли до хати входить поліція, Мазун: „Ах, свинство!.. Ах, свинство!.. Втікти нема кудю!..“

Хиба сього не досить, щоб зазначити дізгармонію в душі чоловіка, що його хто як хто, але навіть Грицько, який так гаряче шукав гармонії в життю й душі своїй і найблизших, коли, мовлю, сей Грицько назвав його... але правда! тільки „зародищем гармонічної людини“...

Приглянувши ся таким способом близько до драматичної істоти твору Винниченка, та повіднаходивши драматичні й трагічні конфлікти у головних його представників, я повинен би роздивити ся у технічній будові драми.

Твір Винниченка, се проба будувати драму на нових основах. Драматична акція переносить ся на тло душ, драматичний конфлікт — се боротьба поміж сьвідомими змаганнями й несьвідомими інстинктами людини. Будова драми — епізодична. Велика скількість викінчених для себе картин складаєть ся на суцільний малюнок. Одно тільки: в сій драмі Винниченка йде боротьба поміж двома методами творення: поміж діяльгом і широким, повним малюнком життя. Одна і друга метода добиваєть ся права горожанства в сучасній європейській драмі. Куди піде д. Винниченко, покажуть інші його драматичні писання.

Антін Крушельницький.

ХУДОЖНЯ ДІЗГАРМОНІЯ.

(З приводу пєси д. Винниченко).

По різних поглядах в історії критики на сюжет штуки взагалі і поетично-словесної з осібна можна вважати нині означені погляди розв'язаними в одному змислі: художник може писати про що хоче, аби його твір відповідав правді, аби був зявищем прекрасного.

Звісно, що не всякий сюжет випада всякому автору, але коли навіть останній береть ся до свого призначення, то й тоді обробленне сюжета не є річю простою. Треба перш за все, щоб мальована автором подія представлялась йому цілком у повних, викінчених рисах; треба, щоб ту подію, коли погляди на неї не встановлено і вона є річю в своєму розвитку текучою, брати в її типічних рисах, відповідно художній правді... І се все треба навіть тоді, як подія малюеть ся в рисах з точки автора симпатичних... При невиконанні означених умов і дійсні митці слова терпіли фіаско. Завдання-ж ускладняеть ся особливо тоді, коли дух ідеалістичного напружання і особливо перейнятого рисами страдництва й героїзма, малюеть ся в рисах негативних. Се може трапляти ся по різним причинам і всі вони антихудожнього значіння, бо назва їх — тенденція в вузькому значінню слова.

Тенденційність і художність — речі незгідні, бо перша се ухилянне од об'єктивности, правди.

Художня неправда, навмисне глузуванне над ідеалістичним, вузька тенденція викликають проти себе цілком зрозуміле обуренне... Але ідеальна подія або дух може виставляти ся в негативних рисах і не ворогами останнього...

Тоді повстає питання, яка мета подібного змалювання? Ми визнаємо, звичайно, що тенденція мусить бути чужою штуці, що ся остання творить ся і по одному внутрішньому імпульсу, але звісно й те, що в багатьох випадках твори штуки не можуть обійтись без провідної ідеї. Сюжет в даному разі може бути виконаний цілком правдиво, але життєві риси в ньому зібрано так, що обов'язково ясують собою якусь ідею... Таким чином, коли маємо в творі негативний погляд на якусь ідеальну подію, чи просто на якісь її риси, то дуже важно спитати, яка мета подібного твору і яке його значінне?.

Всі такі питання, сумніви й умовини приходять нам у голову, коли обертаємось до розгляду нового твору д. Винниченка „Дізгармо-

нія". Його присвячено певному моменту в історії українського марксизму, приблизно жовтню 1905 р. і на підставі громадської роботи останньої змальовано й риси внутрішнього життя її діячів. Се твір драматичний, але тільки по формі, а не по істоті. Він дає окремі драматичні картини, мало звязані єдністю дії. Є тут окремі жваві епізоди, є реалізм і де-яка умілість малювання, але вражіння художньої цілості твір не робить, в ньому нема тих внутрішніх, психологічних елементів, що становлять собою драму, нема послідовно проведених волевих актів дієвих осіб і таким чином він виявляє себе тільки картину думок означених діячів—чисто епічного змісту. Що-ж се за сюжет з погляду поставлених вище умов творчости? Твір малює марксистів, появу безперечно ідеалістичну; він її зображає в рисах негативних, — і се становище автора досить трудне; він малює український марксизм, себ то явище не зовсім викінчене, молоде, — і становище автора стає ще труднішим... Цікаво тепер вяснити, як все се робить автор, яке значінне має його робота і скільки реальних підвалин має його змалювання?

Що всесвітний марксизм має ідеалістичні поривання, про се нема чого багато розмовляти. Він має на меті щастє людське і вважає, що шляхом до нього мусить бути знищення особистої власности і запровадження спілкової, що таке господарство буде осягнуто через росповсюдження класового світогляду пролетаріату, разом з відповідним розвитком вироблюючих сил, і т. и. Як би не відноситись до постулатів, підвалин і наукового значіння подібного громадсько-економічного вчення, що опирається на ґрунт класово-матеріалістичний, — діячів його не можна не визнати ідеалістами, а деяких з них навіть героїчними. Сі риси особливо треба приписати діячам російського (територіально) марксизму, що через теперішній лад дуже ще далекі від спокійного пробування їх товаришів закордонних. Крім того світогляд їх перед широкими кругами громади і народа з-особна далеко теж невияснено. А разом з тим ворогами згаданого руху розпускають ся проти них найможливіші брехні, найнедоладніші перекручування. При такому стані річей у дійсного глибокого художника мимо волі повстане думка намалювати різні моменти ідеалістичного руху в такому вигляді, щоб сей рух явив ся носителем громадської краси, щоб ідеалізм і героїзм — сі проміні політичної краси сяли перед олживими ворогами світла вражаючим їх блиском; щоб хиби марксистів — а в кого їх нема? — не боронили в політичних тіпах бачити хоч не янголів, а людей в усякім разі

не зовсім звичайних. І таке зображення, після нашого широкого переконання, було - б справді художним, — байдуже про те, чи воно відносить ся до марксистів чи до якоїсь іншої громадсько-ідеалістичної течії. Що-ж бачимо натомісць у д. Винниченка? Дуже мало позитивних рис марк-ів, але дуже багато рис негативних. Песу його названо дісгармонією — через що? Бо один з марк-ів, Грицько, бачить розбрат у своїх однодумців між словом та ділом, бо після слів Грицька марк-ти „дуже щирі розумом“ в своїх принципах, себ то на словах, а справді роблять всякі „роспутства, несправедливости, гидоти“ (стор. 36). З інших слів Грицька та інших персонажів песи дійсно бачимо, до якого ступня доходять негативні риси змальованих д. В-ком марк-ів. А власне: сам Грицько заявля, що в нього „нічому й нікому нема віри“ (ст 50), він вдаєть ся до розпутства, напиваєть ся до п'яна. Мартин — також збірник різних негарних річий, принципіально стоїть за брехню й інші негативні прикмети людини (ст. 34) і вважа, що інакше й бути не може; він також вдаєть ся до розпутства і проповідує й доводить власним прикладом еротичний культ тіла; вважає страдницьку професію простітутки достойною поваги річю, „заробітком“ і т. д. (ст. 150), „отбросы общества“ рівні з людьми передовими (стор. 94) і т. д.

Ольга, носителька „моральних обовязків“ у песі, і разом з тим досить грубо лайлива особа, обурюєть ся цілком в міщанському стилі, що стала „любовницею, мерзавкою“ (ст. 148) Мартина, якого вона любить. Лія, єврейка, проповідує нехтування моральних обовязків для особистої насолоди; по погромі висловлює думки шовіністичні, зневіру до соціалізму, російських діячів і т. д. Якийсь Петрусь заявля, що нічого „не знає, не вміє“ (ст. 127) і виходить з партії. Один Мазун склада більш менче світлу точку на тому темному фоні, але вражіння від його присутности в песі нагадує ложку меду в діжці дьогтя.

Таким чином мусимо пересвідчитись, що діячів ідеалістичного руху представлено в творі д. В-ка в досить темних фарбах. Яка мета подібного представлення?

Коли воно сьвідоме, то треба вияснити його правдивість. Коли автор писав без тенденції, віддавав ся творчому своєму пориванню і малював образи своєї душі, що перейшли в неї в дійсности, то тим паче важно вияснити їх правдоподібність. Чи єсть же остання? Ми готові припустити, що окремі індівіди з російських марк-ів допускають деякі фізичні і моральні зайвости, але

тільки окремі... Психологічно і в реальності неможливо, щоб ідеалісти, які йдуть на страждання за свої громадські і, конче, етичні переконання, були en masse тими „отбросами общества“, з якими їх рівняє д. В-ко. Се мусить сказати кожний чесний спостерегач, стоючи на якому хочете партійному ґрунті. Коли-ж далі в тих індивідах і мають ся різні хиби в роді зображених у песі, то носителі їх не будуть ними пишатися, як Мартин; вони їх ховатимуть, будуть соромитись їх, бо сами знають, що се хиби, а не чесноти, як в песі д. В-ка. В усякому-ж разі ті хиби не типова і так відчувана прикмета російських марк-ів. Отже змальованне їх яко типових, не правдиве. Не вірне і взиванне їх марк-ами. Останні мають по основним громадським питанням сталі засади. Вони мають поняття про те, що значать, з їх погляду „брехня, любов, ненависть“ (ст. 50), про що не зна Грицько. В них є до „чогось і до когось“ віра, якої нема в того-ж Грицька (ibid). Вони не вважають проституцію вартою поваги, як Мартин. Вони не розмовляють так про соціалізм, як Лія або Грицько, який з нехтуванням відносить ся до пролетарських змагань, щоб „одні мали до обіду курку, а другі щоб не мали шампанського“ (ст. 136); який дума, що така мрія і такий її предмет перешкожа, щоб у робітника була „в очах радість життя, гордість, сміливість“ (ст. 137).

В песі д. В-ка виставлено кого хочете, але не марк-ів і в усякому разі не типову появу. І навіть як не типове, змалювання автора не визначаєть ся психологічною правдоподібністю, носить риси пересади, фантастичности. Се люди, про яких сказав у своїй песі сам д. В-ко, що кожен з них „схопить ся за один палець ідеї і дума, що тут усе, бо нема-ж сили підвести голову й побачити всю ідею“ (ст. 38). Дійсно збір людей в песі переважно недорослих, що не заслугоє на свою назву і не характеризує всього марк-ого руху. Встановивши факт неправдоподібности малюнка д. В-ка ми мусимо тепер виробити погляд на причини її для повного оцінування тії пєси. Малюнок не художний, — що сьому виною? Коли автор віддавав ся тільки натовпу душевних своїх образів, то його провинність одна: він завчасу вдався до подібного малюнка, не провіривши ступня правдоподібности образів. Коли-ж автор писав свідомо, то що мав сказати своїм малюнком? Ми не знаємо, при яких умовах створилась його пєса, тому й не можемо входити в оцінку замірів письмен-

ника. Для нас важне одно: автор писав про видатний рух в Росії негативними рисами.

В кожному творі, що не малює одні пейзажі, є так звана головна думка, ідея... Яка вона в даній песі? На се вказує заголовок „дісгармонія“ — думок та слів з ділами марк-ів. Чи се типова дійсність? Ні в якому разі... Чого - ж досяга своїм твором автор? На се вкаже друге питання: чого досяга автор нехудожними заходами і поетичною неправдоподібністю? Звісно, наслідків не позитивних. Своім писанням він підтримує „страшні“ байки про марк-ів, як про руйновців сімї, ідеалів і т. п. Своєю - ж вказівкою на окремі хиби окремих людей, як би се власне мав на увазі автор, він не каже нічого нового й цікаво-навчаючого. В окремих людях є завжди хиби, але чи вони така важна прикмета типового марк-го руху? Той рух ідеалістичний; в тому русі багато позитивних боків, які треба було - б вималювати для навчення і нащадків і сучасників; звісно, можна й треба порушувати моменти зневіря, але тільки тоді, коли вони типові. Малювати - ж те і так, як понамальовував д. В-ко, се все одно, що підкреслювати, як голодний робочий украв оселедця за 3 копійки.

Роблючи закиди автори сеї песи, ми весь час мали на увазі російську течію, яка досить зазначилась в історії всеросійського життя і, звісно, не тими рисами, що в песі Винниченка. Але останній малює українських марк-ів, — може вони справді такі, як в сій песі? Українські марк-ти — явище дійсно нове у всеросійському житті, остання - ж їх формація нова і в українському... Може справді вони не доросли до російських? Факти вказують инше. В той час, як російські марк-и негативно відносились до праці на селі, українські дивились інакше, на їх бік схилилась історія; в той час, коли російські марк-ти і навіть „спілчане“ з підозрінням відносились до автономії, українські стояли за нею, — і в сьому на їх бік похиляється історія і т. д.

В инших пунктах українські м-ти стоять на тих же засадах, що й російські, теж нема даних для думки, що наші м-ти і в твердості принципів похитнійші од російських. Як у молодшого руху, в українському повинно бути навпаки більше ідеалістичного запалу й ширости, тому змалюванне д. В-ом українських марк-ів згаданим чином не може бути визнано вірним.

Треба теж завважити, що українська марк-на течія особливо не викінчена через те автори песи треба було бути ще

обережнішим і в усякому разі почекати, поки рух цілком вильлеть ся в точні більш менше форми. Тим більше незрозуміла хапливість д. В-ка таврувати чорними рисами типи того руху, що в новій стадії розвитку може лічити свого життя не більше 3 років.

Резюмуючи наші думки про згадану пєсу д. В-ка, не можемо назвати її художнім твором. Вдатні окремі місця не закривають виразної неправдоподібности виведених автором образів. Не можемо назвати, бо не знаємо ціли автора в сьому писанні, але в усякому разі льогічні стимули творчости не обставлені в нїм потрібною обміркованістю, помірністю і ясним рузуміннем ідеалістичного ґрунту намальованого руху. Ми швидче готові пожалкувати над появою сього твору, бо він не видаєть ся нам овочем безсторонньої творчости. Він нагадує субективно - тенденційну творчість в гіршому значіню сього слова; прислужуєть ся не торжеству ідеалістичних течій в нашім житті; а цілком протилежному.

Ів. С—ко.

ОЛЕКСА КОВАЛЕНКО.

Дивлюсь на вас.

Дивлюсь на вас, убогі, темні люде,
І душу сум пройма мені за вас;
Невже добра ніколи вам не буде
І не прийде для вас провітний час?

Невже по смерть ви будете в неволі,
І мовчки в тьмі змарнуєте життя?
Брати! невже у вас не буде долі,
І згинуть всі найкращі почуття?

Невже у вас нема одваги й сили,
Що ви ярмо несете до могили,
І рабство вам здаєть ся не гидким?

Невже огонь потух у вас на віки,
І не сцілять вже вас ніякі ліки,
І ви вмрете під тягарем тяжким?

МІРІЯМ ГАРРІ.

ЗДОБУТТЕ ЄРУСАЛИМА.

РОМАН.

XI.*)

Хрестини Сіони відбувались на долі, в прийомній комнаті сарацина, високої, як церква, понурій, як тюрма. Мамка — вифлемлянка, в білім накритю носила на руках народницю тоді як Фішер покропив її чоло йорданською водою. Англіканський пастор в пурпуровій мантиї читав Евангеліє од Іоана, а місіонер Гольдман, сподні якого, сього разу не підшиті повстю, теліпались на надто вже худих ногах плакав в бороду, пригадуючи своє навернення і свої власні хрестини.

Кіті в яснім убранні співала по заду гармоніума — дарунок Гелія, а сироти — арабські хлопці й дівчатка, голосили, як уміли. Пані Фішер втягала й витягала свою шию; вона душила ся в своїм корсажі вінчальної сукні, стягненім через силу. Цецілія в темнім шовковім убранні усміхала ся щаслива і елегантна, спираючись на руку мужа. Позаду їх поважно виступали парами, руки на животі, очі горі, члени протестанського товариства, починаючи швайцарським банкиром з дружиною і кінчаючи американськими ресурекціоністами з своїми товаришками. В глибині ряд діяконіс змішував білі кольори своїх батистових очіпків з білим тинком стіни.

Але в дверях салі, в рамці грубостінного округлого входу стояв завинений в чорний плащ, спираючись на ручку меча форми хреста з мелянхолійним поглядом і з гордо закрученими вусами Богемонд граф д'Ублін де-Куртене, сеньор Аскальона і Арзіра, великий пріор Мальти і барон Гробу Господнього. Він прийшов, бо дуже просив його Гелій, щоб бути хрещеним батьком і помічником, щоб своєю присутністю, так сказати б, закласти духа позитівізму над чолом Сіони. Його висока й поетична постать підносила над сим зібраннем і вносила до старого дому Сарацина привид минулого лицарства.

На подвірі вистеленім плитами було подано частування для всіх старих і вбогих. Коли не коли серед стукотіння милиць

*) Див. кн. II—VIII—XI.

і київ чутно було голос старшини корпорації сліпих; він прикликав благословення Аллаха на сіонського еміра і його дочку. Лише прокажених, що не мали доступу до міста, бракувало на святі; і коли нарешті подвіре й дім опустіли, Гелій сам підняв ся до Сіонської брами, де „сміте людське“ чекало милостині.

Роздавши всі свої гроші він підійшов до дівчини, що сиділа в віддалі. Вона його пізнала і нагле змішанне примусило її затулити обличчя полою рукава. Вона дивилась на нього з запалом і безнадійністю — „Дай твою руку!“ Вона простягнула свою чашку. — „Не чашку, а руку“. — „Нам заказано“. — І її голос затремтів.

— Нічого, дай!

І схилившись над нею він поклав золоту монету в жменю її дитячої руки, пальці якої вже почали викривлятися. Вона здригнулась, може від дотику його руки, може побачивши золото. Пола її рукава впала. Він побачив, що її губи вже почали пухнути і зуби вже вищирялись.

Знов зори їх зустрілись, і вона тихо сказала: — Ах, пане, чому ти не маєш могутности Христа, коли маєш його серце?

Він помалу вернув ся до міських стін; там приліпилась одним боком розвалена будівля. То була святиня прокажених. Навколо висіли поломані хрести й серця Марії, там були і клапті матерій, привязані до штахетів — жертви й молитви мусульман. Прокажені не маючи визначного божества, молять ся всім святым по-трохи і чекають всіляких чуд. І переходячи повз сих молитовних шматків, які колисав вітер, Гелій зітхав: „Горе, чому я не Христос? Як би я звертав увагу на всі благання сього лахміття!“

Він зійшов з горбка і побачив гнучку, елегантну постать, що ішла на зустріч. То була Цецілія. Вона була в тій самій темній, шовковій сукні і накинула на плечі ливанську намітку. Гелій здригнув ся від радості. Вони пішли об руку.

— Я турбувалась, що ти так довго не вертаєсь.

Він не відповів, але міцніше притулив ся до неї. Вони сіли під кедром проти вірменського монастира на лаву, де він сими днями сидів. Килим з хвої лежав під їхніми ногами. Від монастира розлягались невиразні, тихі церковні співи, тихі й поважні, наче остерігались, щоб не збентежити Сіону, що захолював у своїй вічній мрії. На них дивив ся молодий монах, що стояв коло

дверий. Він мав довге, кучеряве волосся, очі палали, а червоні губи жадали життя. Позаду нього в присінку палилась перед образом лямпадка і невиразно відбивались змарнілі риси Христа. Гелій обняв стан Цецілії і думав: „Одначе я не хочу бути Христом і не бажав би бути на місці сього монаха. Я щасливий тим, що я людина і що коло мене жінка“.

Цецілія говорила. Гелій подумав: „Для чого вона говорить? Від слів її може бути мені неприємно, а день такий радісний“.

— Сей день найгарнійший в моїм житті. Ти мені справив велику радість і я тобі щиро вдячна. Іноді, Гелій, я була може несправедлива до тебе і тепер я докоряю собі тим, що не знала тебе. Але іноді і ти видаєшся таким відмінним від мене; тоді я думаю, що ти не віруєш, що ти не поділяєш моєї релігії, і я з сумом запитую себе: „Чи не помилила ся я? Невже мій Бог не його Бог?“ Але сьогодні ти обвинуватив мене проти мене самої. Ти дав мені доказ, такий дорогий моему сердцю і всім присутнім, що я вийшла заміж за чоловіка, який вірить. Ти мені дозволив сподіватись, що ти, я й Сіона будемо від сього часу спільно жити думкою, що смерть з'єднає нас на однім небі.

— Най буде так! Але для чого говорити про смерть? Зазнаємо ранійше життя.

— Треба завсідни готувати ся до смерти, — глибокомисно вимовила вона і стала наводити різні випадки. Але Гелій слухав її краєм уха. Уже давно вона не була така гарна, така ніжна. Вона сяла задоволеною амбіцією а може й правдивою побожністю. Сей день увінчав її бажання, бо Гелій уступив їй у всім, принизив ся перед „суспільністю“ і віддав їй свою дочку. Тепер сумніву більше не було: в очах всіх він був протестант, і навіть присутність графа д'Ібліна, сього вельможного католика, тільки потішала її міщансьькому амбіцію. Що ж до потайних пересудів мужа, то вона з сим зовсім не рахувалась.

Гелій розглядаючи се рівне й уперте чоло, запитував себе: „Чи амбітна моя діяконіса?“ Але се мало непокоїло його. Вона була прекрасна й ніжна, і містична пристрасть вітала в теплоті вечера.

Монастир проти них замовк, але монах все ще дивив ся на них закоханими очима. Шаль Цецілії і кедр розливали бальзамічний запах.

— О, кохана!.. — На її губах він відчував всі чари краси Ливана. — Підемо до дому.

Обнявшись спустились вони з згіря. На башті Давида турецькі салдати грали зорю. Гелій перестав сумувати. Він забув і прокажену і всі житейські лиха, забув навіть Астарот і щасте Моавії.

І коли простягнувши ся на ліжку своєї сплячої жінки дивив ся, як місяць пробивав ся крізь штахети вікна і грав на шовковій темній сукні, він уявив собі, що знов заволодів любовю і що надходять години жартовливих пестоців.

XII.

Але години пестоців не надходили, чи радше вони хутко уплили.

Пятнацять днів минуло, і вже неприємне почутте заволоділо ними; воно було ще сутужнійше після свого відродження ніжності. Вони про се не говорили, але кожде почувало його присутність. Воно увійшло крадькома, без заклику, без причини; воно проникало в низенькі двері разом з відвідачами Цецілії, навівало ся стінами, що тепер уквітчані були біблійними написами, переходило терасою разом з хмарами ладану, що піднімались від Гробу Господнього. По троху слова замирали на устах Гелія, пестоці вмирили ледви народившись, руки безсило спускались, тіло не реагувало на наркотичний запах мірри; могильний холод пройшов до серця, і навіть його спомини вмірили під тінню хреста.

До того ж Цецілія увійшла в нове становище свого життя. Вона зробила ся матір'ю, готовою до всіх жертв, і господинею дому, що бере на себе всяку працю. Сестра Шарльота упевнила її в лихій впливі годування її дочки арабською мамкою, і вона постановила годувати сама. Пані Фішер якось сказала їй, моргаючи своїми білими віями, що кращий спосіб зберегти чоловіка, се дбати про його травлення, і вона відмовила старій Вірменці, яка за кілька п'ястрів в місяць готувала самі смачні страви.

Гелій пожалкував за пілавами, за начиненими гарбузами, за чудовими кнафе і ще більше шкода йому було, що бачив свою жінку коло столу в кухоннім фартусі. Вона оповідала йому про способи готування конфітури з лущайок дині, винайденне пані Нікодем. Розуміє ся, вона ніколи не подумала-б переказати пані Гольдман рецепіс приготування. Се дійсно лиха господиня

вона всі піклування про дім доручила трьом слугам і думає лише про те, як би пошити собі нову сукню. Тої неділі в церкві вона знов була в новім убранні. Правда, їй не доводиться виповняти обовязків матери родини, бо Бог не благословив їх спілки.

Але Гелій думав: „Не вважаючи на те, що вона має трое слуг, пані Гольдман переводить менше грошей, ніж моя дружина з своєю ельзаською кухнею; і хиба жінка, стаючи матір'ю, повинна занедбати всіляке кокетування і перестати подобатись мужеві?“ Перед кінцем обіда Цецілія відсувала свій стілець, розпинала корсаж, і Уарда приносила маленьку Сіону, яка хвилину відбивалась від зівялених, і пожовклих грудий своєї матери і потім з плачем тяглась до Вифлеємлянки, з повними грудьми і твердими ссавками. Гелій запалював сигару і відвертався від сих грудий, колись рожевих і білих. В ночі тому, що в кімнаті пахло молоком, пелюшками і тому, що Цецілія вперто вставала що дві години, Гелій часто відходив на гору і лягав на канапі в своїй робітні, або просто спав на килимі на терасі. Тоді знов його обхоплювала туга за Арабією, за мандрівним життям, за пахощами диких трав, що випаровувались на сонці разом з вільним коханням. Його очі не блукали більш по місту і його дахах; ненастанно він звертав їх до Моавії, що часом хиталась, наче покрів божеської таємниці, часом наче стальова бар'єра замикала обрій. Його бажання тепер несли ся до Арабії, як колись до Єрусалиму, і він в ночі самотній зітхав: „О Моавіє! Тебе я хочу здобути, тебе, дочко поганства, хочу стиснути в своїх обіймах. Я люблю тебе! Я люблю твоїх чорних богинь і твої страшні вівтарі. Я люблю твої затерті написи і глибинь твоєї думки. Я люблю значінне твого життя і твою щирість в нужді. Так, я люблю тебе! Ти будеш мені потішницею! Ти будеш обіцяною землею для моїх мрій археолога, будеш вітчиною для моєї вигнаної душі, зачарованим садом моєї фантазії, і в твоїх містичних алеях з деревами-легендами я зірву золотий овоч мрій. Моавія! Моавія! Я буду твоїм казковим принцем, мій поцілунок збудить тебе від довгого, мертвого сну. Я знов збудую храми, я тобі поверну богів!“

Щоби турецька адміністрація, яка уперто перешкоджує всіляким дослідям, не звертала уваги, і щоб уникнути підозрінь Бедуїнів, заздрісних до скарбів своєї країни, що боялись за свою свободу, Гелій убрав Слам'яна купцем, купив цілий склад черво-

них черевиків, дамаської зброї, рожевої есенції. Наче подорожуючи до Меки він повинен був зупинитись в Моавії і постаратись дістати там коли не інші відломки боввана, то принаймні правдивий малюнок і вказівки що до місця знаходу статуї і назви бедуїнського племені, до якого вона належить. Пізніше він піде шукати її сам.

Не минуло й тижня від того часу, як каравана рушила. Одного вечера Асір дуже наляканий упередив свого пана, що його опитують якісь жебраки. І він побачив на подвірі голих, з бедрами оперезаними мішками, з посипаними попелом головами гонців Іова, в яких він на силу пізнав своїх власних людей. Слямін кинув ся йому в ноги з рухами блудного сина. Його і його людей обікрали і каравану увели навіть ранійш, ніж вони переправились через Йордан. Їх псяснення були суперечні, але туга так одностайно елегічна, що вченому вони видались щирими і він вирядив їх у нову подорож.

— Пане, а се рана, подивись. — І Слямін показав уразку о терник. — Пане, поклади руки і вона загоїть ся, візьми в руку теляр і положи на руку. Пане, „та, що зо мною“ коли побачила мене в таким стані, то ледви не вродила передчасно, і я її тільки й утішив сказавши: „Се для пана Жамена я різікував своїм життем; він не забуде тебе і подарує тобі на родини шовкову сукню і золотий дукат твоєму синові, щоб повісити на шию“...

По п'ятнадцятох днях маляр св. образів повернув ся знов. Сього разу на нього напали по той бік Мертвого моря, і як доказ своїх слів він приніс трохи моавійської землі, завязаної в полі його єдиної сорочки.

Незадовго до того Гелій зробив відкритте: на базарі продавали його товари зовсім неторкнуті. Він пострахав Сляміна турецьким пашою, як що він ще раз думає вернутись обкраденим. Але ж був змушений вирядити нову каравану, і Слямін рушив, доручивши своєму панові доглядати свою жінку „красуню“.

Потім посланне, напів арабське, напів грецьке, яке бедуїн привіз сховане в шапці, повідомило його про прибуття Сірійця до племені боввана, а також і про затриманне його як заручника. Треба було для викупа п'ятьсот телярів.

Гелій доручив гонцеві дві сотні.

Знов минули місяці без новин. Він почав боятись за безпешність своєї каравани і за успіх своєї місії. Щоби відвернути

свою нетерпливість, він студював жидівські епіграфи, розглядав гори, переглянув кілька книжок про Арабію, сю величезну і мовчазну країну, невідому і повну вказівок.

Одначе як і Єгипет, вона також бачила дослідників, але більшість повернулась з порожніми руками; иньші зовсім не вертались, загинувши невідомо де, в який спосіб, переможені втомою, сонцем або згагою, або може забиті бедуїнами.

— І я, — оповідав одного разу Богемонд, — я пізнав одного нещасливого вченого, котрий прожив з бедуїнами кілька років і удаючи з себе то факіра, то ворожбита, дістав ся таки до Меки. Він запевняв, що здобув на клаптиках паперу, які носив на собі зашиті в убранні, всі арабські написи. Він уже вертав ся сюди, як нагло на зайорданським кордоні на нього напали злодії і зняли останню сорочку, в якій містив ся здобуток його довгих шукань. Він збожеволів, стратив розум від розпуки. Я дав йому притулок у себе і він не хотів покинути терасу моєї башти, звідки бачив Ідумею. Потім сталося, що він її все-таки покинув, але для того лише, щоб кинутись до рова. Він похований на моїм кладовищі, де ви можете бачити його могилу.

— І він вам ні разу не казав про моавійського боввана?

— Ні, ні разу! Все забув.

— Може, бовван і був причиною його божевілля, — сказав зітхаючи вчений.

Бували хвилини, коли Гелій схилившись над столом перергортав давню нісенітницю, з глибини дому чутно було сміх схожий на щебетане очеретянки. Тоді він помічав, що черви проїли його пергамент, що стіл його вкритий попелом, ще в кімнаті чутно пахощі смерти й салітри. Він підводив ся і схиляв ся над краєм тераси. На долі, на подвірі, вимощенім рожевим мармуром, мамка - вифлезмлянка сидючи на землі співала якусь стару, сумну франкську пісню, розгойдуючи привішену до галузок гранатового дерева гойдалку. І дві маленькі ніжки, голі й рожеві, то появлялись, то щезали під зеленим листям. Він думав: „Все житте тут, воно містить ся в сїм подвірі, житте з його надією, поезією й тайною. Чого шукати ще чогось? Всі Арабії з їх бовванами не дадуть мені більше сього“. Він сходив на діл і прогулював ся з дочкою на подвірі Сарацина. Вона любила слухати, як дзвенять залізні ланцюги, якими Гелій стукав о стіну, Вони потїшались дивлячись в темну, як карцер стайню, де чер-

вони ніздрі коний тремтіли наче крила, а коли арабський жеребець іржав і хрпів, вона хилилась через батьківське плече і топтала по його животі своїми рожевими, голими ніжками. Вифлеємлянка позаду казала: „Сиди, ти нічого не втеряв, се справжній хлопчик, бісмілах!“

XIII.

Один день усе перевернув.

Се було під час літнього становища сонця, коли на Єрусалим насувають ся номади.

Пустинний, тисячолітній пагорок Сіонської гори задрижав новим і диким життем.

Хриплі покрики змішувались з брязкотнею кинжалів; бурноси розвівались; костисті руки покликували до місяця й сонця, сталеві клюки, зроблені для того, щоби душити гадюк у піску, скрипіли по бруку і прийняли жовтих собак. Від одної мійської брами до другої посувались сірі аркади дромадерів під чорними аркадами склепінь; жеребці в пишних уборах, незнайомі з листем, ставали дуба; ішли мужчини з орлиними профілями і жінчини з обличчям бовванів; коло них розвівались довгі кінці їх накрить. Над містом ширяло диханне розпусти.

В заулку Гелія брязкали о стіни мідяні стремена, широкі, як важниця; між вухами коний стирчали списи; завинені голови схилялись одна по другій під низькою потерною, і Моавія, Моавія входила на подвіре Сарацина.

Бен-Амір, начальник Гамеїдів і султан Ідумеї в супроводі Слямїна, зо всім своїм почтом і гаремом прибув наче для продажі пахощів, але в дійсности того, щоби закінчити таємничу умову з ученим. Дім Жамена обернений був караван — возовню.

Поза домом на великім, огороженім стіною подвірем слуги погоничі і пастухи напівголі мовчки приходили і відходили, випаковували куффи з міррою і мішки з мятою. Кобили іржали, верблюди впавши на живіт жалібно кричали; верблюдик, що вродив ся на дорозі, потішний і ще не досить твердий на ногах, штовхав ся своєю мордочкою об кожний виступ, поки не діткнув ся до грудий вифлеємської мамки, а Сіона тим часом, захоплена сим новоявленим молочним братом, засунула пальці в його уха і ніжно цілувала його віі.

Спочатку маленька дівчинка злякалась сих темних, як кажани і сяючих як зірки людей. Але коли старшини скинули свої чорні мантилі, вона почала всміхатись до них і хутко обізналась зо всіма амулетами черезплічників і зо всіма держаками зброї; із блискучими очима і палаючими шоками вона переходила від одного до другого, інстинктивно розглядаючи все те дитяче й прекрасне, що містилось в душах сих розбійників. Вечером вона заснула тримаючи своєю маленькою рукою внизаний обручками палець свого великого приятеля Бен-Амра, інакше вона не хотіла спати. Пані Жамен в глибині душі впадала в розпуку від дивних афектацій сеї дитини, а стара відьма племені, з очима як вугіля, і з огнево-червоним волосем напророкувала дівчинці долю повну кохання й тиняння. Цецілія вхопилась за се і повідомила свого чоловіка, що се зібранне поганців зробило для неї дім незносним, і в день вона відіхала з Сіоною і мамкою шукати притулку в Вифлеємі у пастора Фішера. Гелій остав ся один з бедуїнами. Він їх водив по базарах, втішаючись їх дитячою пожадливістю, задовольняючи їх дикі бажання, купуючи і обручки для носа, килими і музикальні скриньки з Парижа. Але що більше він витрачував гроший на них, тим більше вони вимагали. Потім, коли вернулись до дому, наступили нескінчені суперечки, вибухи гніву, погрози, обійми, гра словами. Саямін і Бен-Амр ужили всі свої хитрощі, всю *mise en scène* сходу; Гелій часом думав, що втраєє половину свого розуму і всі свої гроші.

Але над вечір суперечки і зажерливі вимоги нагло змовкали. Пастуша ясність вернула ся знов до сих дітий пустелі. Згрупувались біля тац з рисом, закрашеним шафраном. Їли галети, задобрені кмином, і запивали верблюдячим молоком; тим часом ловці серн грали на своїх очеретяних сопілках. Одна тільки женщина, що сиділа на боці, зоставалась байдужа до свята і до присутности Европейця. Гелій одначе поглядав на неї ненастанно. Закинувши голову на мішок з міррою вона крутила пальцями рожевими як пелюстки, три маленькі цинові зеркальця.

У всій її істоті, в її безжурній постаті, в спокійній повазі було щось звіряче, щось невянуче; здавалось, що вона не мала віку. Про неї не говорили, її не називали навіть на імя. Гелій спробував пізнати, але зустрів хитру мовчанку з боку араба, який наче хотів сказати: „Чи варто займатись женщиною?“ Може вона була одна з тих бездомок, яких Слямін залучав у пустині,

одна з тих бездомок, що переходять від одного племені до другого, що на перепутті караванів махають своєю шарфою і брязчать своїми оздобами. Її зустріли на дорозі і повели з собою.

Надійшла остання ніч великого щорічного ярмарку. Чарівна ніч Сходу, м'яка від світла й важка від пахоців. Вітер Арабії снував м'яким і гарячим подихом. Повний місяць котивсь над Моавією і розливав свій блиск на Єрусалим; бані були наче обсіпані перловиком, тінь вузьких вулиць хилитала ся наче срібляста газа. Місяць заливав дім Сарацина від верху до низу. Він простяг свій магічний, недотиканий саван над усіма сими білими й темними постатями, що наче захололі трупи спали на рожевім мрамурі, обернувши обличчя до неба. Гелій у верху своєї тераси не спав. Завтра Бен-Амр відіде, а умова не заключена. Вимоги Сляміна і моавійського султана були по над його засоби. Виходить, його бажання не сповниться ся. Доводить ся зрестись ідола. Тут усе його вязало: жінка, дочка. Як би був вільний, він не звязував ся б з бедуїнами. Він пішов би один, без провідників, без умов. О, бути вільним, іти до невідомого, назустріч випадкам, заволодіти цілим світом зусиллям думки, відбити щастя на злість долі! Він повертав ся з боку на бік на своїм антиохійським килимі, з неспокоєм у серці і з хвилюванням в почуттях. Тягло запашними парами і диханням пустині. З яскраво освітленого міста доносив ся невиразний шум гульбища. Позаду темних шатрів відчувалось дике, отверте кохання. Ближче, на дахах обнімались якісь привиди. На вулицях вили пси. В повітрі стало ще важче. Часами він чув жалі, що доносились з глибини подвіря, довге й тонке зітханце. Кожного разу він здригав ся. Пізнав голос дівчини - бездомки, яка плакала у ві сні, може по своїм шатрі, по рідних безмежно - широких небесах.

Чи то не її він бачив у шатрі коло моноліту Абсалона, і чи не було якого таємничого звязку між нею й богинею? Вона трохи подібна була до полотна Сляміна.

Нагло він підвів ся. Жалі устали, але все ближче й ближче чутно було брязкітню ланцужків; він відрізняв на ступнях шамотіння голих ніг. Се була вона. Стоячи на останнім ступні вона не рухалась. Її задихані груди розсунули проріз убрання; оздоби на грудях здригались. Між м'якими губами блищали зуби, але очі її були мертві, як очі статуї. Закладки блакитної туніки і довгі рукави спадали по боках, і місяць на-

давав їм зломи й рефлексии базальта. Вона була висока, струнка й поважна; різкі, дратуючі пахощі йшли од неї. Гелій непорушний на своїм ложі думав: „Се моя богиня, се втілена богиня“.

Вона підняла руки до шиї.

— Я задихаюсь. Мені снило ся, що я впала до твоєї криниці і що весь твій дім завалив ся на мене. Я піднялась дихати місяцем і подивити ся на моавійську землю.

Вона підшла до середини тераси і ставши проти світила злегка перехилилась, вигинаючись станом. Витягнувши руки й губи вона наче пила світло місяця. Накриття скотилось з її голови, довгі чорні коси розвинулись по її боках, як змії, золоті диски на вухах одкинулись, і між срібною повяззю і рогами Аммона її чоло без зморшки й думки, татуоване трьома блакитними зірками, сяло наче чоло ідола.

Гелій устав. — „Се Астарот“, — повторив він тихо. — „Скажи мені твоє імя“. — „Я не маю імени. Кожний кличе мене, як хоче. Одні називають Нур (ніч), иньші Нагар (огонь). А ти як мене зватимеш?“

Вона повернулася до нього. — Я? Я тебе кликатиму Істар, — сказав Гелій. Він тремтів від хвильовання. — Як хочеш. — Зостань ся й спи тут. Лягай на сей килим. Я піду в друге місце. Зостань ся! Звідси принаймні бачитимеш гори твого краю.

— „Хочу пити, ти нічого не маєш?“ — „Маю воду“. Він приніс зі своєї робітні деревляну миску. Вона жадібно пила. Її ніздрі оздоблені коральовими серцями можна було б порівняти до пригводжених крил; вони здригались. Кілька крапель скотилось з губ, слизнуло по татуованій шиї і загубилось в рівчаку між грудьми.

— Ти теж пий!

І вона простягла йому миску. Він хотів її взяти, але вона висковзнула ся з його рук і тихо впала. Приемна свіжість облила їх ноги. Далеко вили шакали. Вони дивились стоячи одно проти другого. Йому стало страшно і він відступив назад. — Лягай, я відхожу, — сказав він зміненним голосом.

Вона підійшла до нього і, поклавши свої руки на його плечі, притягла його поволі, владно.

На її темнім обличчі зуби і очи блищали, як емаль; її гнучке тіло тремтіло.

Гелій вірив, що сама місячна богиня Астарот-Карнаїм прийшла подарувати його найвисшим коханнем за його незмінну, горячу любов.

XIV.

Другого дня вчений згодився на всі вимоги Сляміна. Від ранку до вечера дзвеніли талари на плитах подвіря. Потім зарізали ягня, виголосили торжественні закляття довгу й братерства, помазавши себе теплою кровю. І коли перша зірка визначилась на край-небі, Гелій Жамен завинений як бедуїн рушив з ними.

За стінами міста він відділився від них і полетів до Вифлеєму попрощатись з жінкою й дочкою. Він дігнав їх в рівнині Огню, де вони понурим, мовчазним походом їхали верхи попереджені верблюдцями, які високо несли ноші. В одних із них дрімала Істар. Гелій уявив собі, що він відходить з караваном Ізраеля до Обіцяної Землі, до Ханаану своїх бажань, а перед ним коливаєся стовп-провідник.

Три місяці він впивався простором, сонцем і коханням. Перейшов горами, дзвінками як храми, сипучими пісками, рухливими як море. Над ним простягалось небо, буре й похмуре, і така сама піскувата рівнина; він скакав на мареві коліру блакитного неба. Тінь ховалась лише в закладках його плаща; на іржанні його коня відповідали гієни, пани могил. Часто він мріяв поклавши голову на коліна Моавитянки...

Бен-Гамеїди його любили. Він їм вповоду дивався своєю вигадкою і добротою серця. Мужчинам оповідав чудові історії вечорами, коли блищали вогні багаття і гукали сови. Жінщинам дарував амулети й ліки проти хороб їх дітей. В їх очах він був „хакім“, шукач рости і нешкідливий ворожбит. Але коли вночі племя спало, Гелій блукав по Моавії. Слямін супроводив його. В своїх білих убраннях вони подібні були до привидів, що вештались по кладовищах і рились у могилах. Гелій дряпав своє обличчя о терни, стирив коліна о камні. Йому загрожувала небезпека від змії і диких звірів. Він різкував бути живцем похованим, бути роздавленим камяною скибою, покинутий на добру волю своїм супутником. Він пізнав боротьбу з страхом і темрявою, пізнав напружене до галюцинацій чекання, журливе прислухання, розпучливий кінець невдатних розкопів. Але він пізнав також всемогутню гордість відроджувати з кількох слів історію цілого народу, гордість почувати, як від його подиху оживає

душа цілої раси. Ся поганська земля була ласкава до нього; неважаючи на труднощі, його зусилля майже завжди визначались успіхом. І там, де багато дослідників переходили не знаходячи слідів, Гелій знайшов руїни, зібрав написи, кубки, амфори, свічники, погребальні урни, так що хвилинами забував про ідола. До того ж Істар була для нього живою богинею, і коли досвіта вертав ся до свого шатра, то засипав безмірно щасливий думаючи, що притискає до серця цілу Арабію, завойовану й незабутню.

Одного разу вчений прокинув ся на березі якоїсь річки; він почував, що ноги його наче скуті і голова налита оливом. Він хотів підвести ся, але знов впав від слабости.

Навкруги ні шатрі, ні бедуїнів.

— Де ми? — запитав він жалібно Сляміна, що присів коло його ніг. — На правім березі Йордана. — Чому? — Тому що огневий вітер подув на пустелю і на твое чоло. Вже десять день, як ти не пізнаєш себе. Я мав тебе за мертвого і чекав тут гонців, що повинні принести з Єрусалима ноші. — А племя? — Араб зробив невиразний рух. — Пасовиська погоріли, воно пішло, далеко... до щасливого Ємену. — А Істар? — Слямін не відповів, але повернувшись до відцвілого будяка, він зідрав пухнату голову і дунув зверху. Сотні маленьких, легких пушинок полетіли на всі боки і щезли хутчіше, ніж хмарка диму. Хвилину Гелій дивив ся на нього, потім його вії опустились, вирвав ся тяжкий стогін і він знов утерав свідомість.

По трьох днях повернув до Єрусалима з поганством в крові і з пристрастю до пустині на устах.

(Далі буде).

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

На українські теми.

„Конець рутенства!“

Великі масові, в тім і національні рухи своїм розвоєм досить пригадують того билінного багатиря, що на жаль і горе своїх батьків сиднем сидить на печі до тридцяти літ, аж одного дня стає на ноги й починає чудувати близьких і далеких своїми силами і їх розмахом. Киснуть вони киснуть, часто десятиліттями, поколіннями; безплідними і безвиглядними здають ся силкування їх бідних adeptів якось роздмухати той огник, заінтересувати тими ідеями загал, прищипити їх йому; на кождім кроці городить жите перешкоди, які, здаєть ся, вже й місця для дальшого поступу не лишають. Мудро покивають главами благорозумні люде над неблагорозумними зусиллями „обернути колесо історії“, якої пляни так достометно звістні їм, благорозумним, мов би вони самі брали участь в їх укладанню. Аж дивись раптом і вибухло великим огнем! Удало ся тим неблагорозумним одиницям, без упертих силкувань яких, розумієть ся, ідея могла безпечно умерти в зародку, або без всякої реалізації пролежати сотки літ! Роздмухали вони іскру в народній глибині, знайшли созвучні моменти для своїх ідей в народнім житю, і пішло жите вже своєю стихійною силою розвивати рухову силу. Так як все давнійше ставало на перешкодї, на завадї, так тепер все чіпляєть ся за ті ідеї, чи властиво — дає можливість їх adeptам причепити їх до кожної злости дня та використати її силу для розвою, розповсюдження, напруження свого ідейного руху. І він дійсно розколисуєть ся, збільшаєть ся, зміцняєть ся всяким напруженнем народнього житя, народньої енергії, і все глубше входить в се жите, стає його складником, його нероздільним елементом..

Такі гадки приходять мині, коли роздумую над розвоєм українського національного руху в останніх часах, особливо на галицькім ґрунтї, де він встиг останніми часами пустити таке глибоке корінне в народне жите, в жите мас. Дивно подумати, які успіхи, які завойовання поробила тут національна ідея, національний рух протягом яких двадцятьох — тридцятьох літ,

себто одного покоління. „Свѣжо преданіе, а вѣрится съ трудомъ!“ Недавно прийшло ся мині переглядати кореспонденцію одного з ранніх репрезентантів українського національного руху на Буковині Ісидора Воробкевича з українськими націоналами Галичини 1860-х рр. Яке вражінне чогось безконечно далекого, архаїчного навівають вони на сучасного Українця. Який безмірно слабкий був тодішній український рух в Галичині — і не тільки в скілько-сти. Сі молодики Українчики (як їх іронічно прозивали заступники старого рутенства) з небогатама старшими одиницями, що держали ся української народньої стихії, — таких можна було почислити на пальцях — здавали ся справді чимсь вповні несеріозним. Безнадійно виглядали їх змагання серед рутенського загалу, що солідно пас ся на окрайцях, полишених йому тодішнім зростом польсько-шляхетського пановання, — не піклуючи ся про завтрашній день, певний, що одного гарного дня прийде „Москаль“ ратувати „вірних“ галицьких Русинів, як приходив на їх очах в 1848 р. ратувати Австрію „отъ мятежныхъ Венгровъ“, і введе рутенських ремігайлів в уготований їм російський чертог, з печеним і вареним. Духовими силами, осьвітним і культурним запасом сі перші українські кадри також не визначали ся. Була то не тільки нечисленна, а й досить сіренька ватага, де мало було не тільки талантів, здібностей, а й ширшої осьвіти, глибших ідей, культурних інтересів. Сама українська ідея мала дуже мало продуманий, більше — зверхно декорацийний характер. Вся сила її заступників лежала в ентузіастичнім, молодечім запалі для сеї ідеї; вся вага сього руху була в тім що він вірно відгадав значінне й житненість народно-національного елементу, його ролю як одинокої основи, на якій може розвинути ся не тільки національне, а й суспільно-економічне визволенне поневолених українських мас. Заслугою тих людей було, що не зражаючись своїми слабшими силами, не зражаючись страшним образом денационалізації й протрації Російської України, вони не тратили своєї містичної віри в потенціальні сили українського народу і неустанно добили свою суспільність, проводячи ідею народности. Тепер живі ще репрезентанти сього покоління можуть з вдовolenнем сказати собі, що вони не марно трудили ся й послужили ділу справді сильному, могутньому, з великою будучністю.

Я далекий від ідеалізованя теперішнього українства на галицькім ґрунті й добре сьвідомий того, як багато, ще можна за-

кинути йому що до його глибини, серйозности, культурности. Але з усім тим кожний об'єктивний свідок повинний признати йому величезний поступ і в поглибленню його змісту, і в поширенню його в суспільности, в народніх масах. Воно перестало бути зверхньою декорацією, набрало внутрішнього змісту і суспільно-політичного і культурного, — і зробило величезні завойовання в масах української людности. В сих двох поставлених одна проти одної лавах: українського демосу, народу поневолеваних, — і польського шляхецького панства, народу панів, — українство стало ся справді бойовим кличем українських мас в їх боротьбі за визволення. Всякі економічні, суспільні, політичні змагання і рухи, які бурливо проносили ся в останніх літах над галицькою землею, розбурхуючи українські маси, виясняли польсько-український антагонізм не тільки на суспільно-економічнім і політичнім полі, але також і в національній сфері, розвивали і виясняли національну українську ідею в очах сих мас і могутно причиняли ся до зросту й поглиблення їх національної свідомости.

Хліборобські страйки — що розвили ся в такий широкий і могутний рух в 1902 році. Організація зарібкової еміграції до Прусії в пізніших роках. Боротьба за безпосередне і загальне виборче право в р. 1904—5. Перша виборча кампанія до парламенту на підставі нового виборчого закону в сім році. — Всі ці події і змагання глибоко розворушували народні маси, будили в ній свідомість свого положення, своїх інтересів, розвивали її горожанські почуття, інстинкти організації, солідарности — і заразом, тому що все се діяло ся на підставі національній, могутно впливали на розвій національного почуття. Несчисленні віча 1905—6 рр., часті, великі, до кільканадцяти тисяч учасників; небуванний рух виборчий, що при загальности виборчого права захоплював небувало широкі маси й доводив їх до нечуваної політичної активности (80—90% відданих голосів з загального числа управнених до виборів!) — все се, діючи ся під окликом боротьби за визволення українського народу з-під пановання польського — національного, політичного, економічного, — поглиблювало й усвідомляло національну свідомість. Далі в близькій перспективі стояла боротьба за реформу виборчого права до сойму, в дусі безпосередности, рівности, тайности й загальности (виборче право до сойму лишило ся ще більш реакційним, ніж виборче право до

парляменту перед останньою реформою). Вона мала розвести ся в осени й по всякій очевидности — теж сильно причинити ся до дальшого усвідомлення народніх мас. За нею стояла перспектива виборчої кампанії до сойму. Та вороги українського руху в сей горячий час докинули ще новий фермент — звістним панросийським виступом москвофільських послів в віденськїм парламенті, що викликала нову велику бурю, яка вже й почала ся, але покаже себе в повній силі, очевидно, тільки пізнійше.

Кого Бог хоче покарати, тому відбирає розум, як кажуть. Москвофільські й російські вороги українства не могли зробити ліпшої прислуги українському усвідомленню та виясненню характеру й значіння українського руху і його боротьби з денационалізацією, як отим „історичним“ виступом Маркова й Глібовицького в віденськїм парламенті, приготвленим агітацією тих ворогів українства і потім возвеличеним як героїчний вчинок, провіденціальний акт на користь панросизму.

Досі, від початків українського руху в Галичині фронт його був звернений все в польський бік — против національного, політичного й економічного гнету польської *społecznej hierarchii*. Національний розлом в середині самого українського (походженням) суспільства Галичини, тоб ти істнування в нїм напряду ворожого українському національному рухови — оборонців теорії про „одинъ языкъ отъ Карпатъ до Камчатки“, про одну спільну русску мову для Великоросів і Українців, — трактовано переважно як домашню справу, яку нема потреби ятрити, щоб не відтягати в сей бік національної енергії та не ослабляти боротьби з відвічним головним ворогом. Тим більше, що й австрійська бюрократія, й польська *społeczna hierarchia*, що панує в Галичині, на москвофільство дивила ся кривим оком, по традиції боротьби з панросизмом, і взагалі йому зовсім не прияла. Против москвофільства особливо галасували ріжні рутенські опортуністи, рептилії ріжного калібру — даючи вихід своїй публіцистичній енергії в сторону „найменьшого сопротивленія“ — де не було небезпечности наступити на мозоль комусь з „власть имѣющихъ“ і накликати на свою голову неласку і зменьшенне порції оброку в рептильно-карієристичнім жолобі. І ся обставина тільки підтримувала неохоту української суспільности против занадто горячих кампаній з москвофілами. Се до певної міри вважалось злим тоном і навіть знаком підозріливим — іти „въ сторону найменьшого сопротивленія“.

як я сказав. Польща — от ворог; против нього треба зібрати всі сили. І в українській суспільності старанно культивували ся поблажливі відносини до москвофільства. Треба, мовляв, відріжнити львівський москвофільський штаб, що справді систематично веде руїну роботу в своїх органах преси і в товариствах, які має в своїй управі, — агітує против українства, пускає на нього всякі інсинуації, закуплений, підплачений російськими рублями. Москвофільський загаль, „провінціальні москвофіли“ в тім не грішні; се зовсім не якісь Москалі, Росіяне, якими хочуть зробити їх львівські штабовці, а тільки Старорусини — тіж Українці, тільки з старомодними, дивними поглядами. Вони тримають ся „історичної“ правописи, не хочуть фонетики, а поза тим — се користний елемент, чи в економічній, чи в політичній роботі, і без них на провінції ніякої такої роботи не можна вести, бо вони ще — сила між провінціальною інтелігенцією, і через священників та дяків своєї партії мають вплив і на селян в дуже багатьох селах. Отже не треба їх дражнити, не треба відпихати, а навпаки — притягати всякими способами до себе, ігноруючи ту „партийну“ ріжницю, поблажливо дивлячи ся на ті ріжні ди-вацтва „Старих“. Тим більше, що народ, мовляв, страшенно не терпить сих „партийних“ усобиць, сеї гризні Русинів між собою — вона його і скандалізує, й знеохочує, він знати не хоче ріжниць між „народовцями“ (Українцями) і „твердими“ чи „старими“ (Москвофілами), знає тільки Русинів і хоче бачити їх усіх разом, в одній лаві против польсько-панського ворога.

Правда, против усяких таких виводів не переставали підносити ся голоси, які вказували, що всі пляни чи мрії про можливість відтягнути „провінціальних твердяків“ від львівського штабу — чиста ілюзія. Сі провінціали становлять армію, вповні солідарну з своїм львівським штабом, і несуть одвічальність за всю деструкційну, ренегатську роботу, яку веде той штаб. Відносини українства і москвофільства — се відносини не двох партій, навіть не двох народів, з яких кожний охороняє свої інтереси: се відносини народу до тих хто заперечує саме його бутє, не дає йому взагалі місця на істнованне. Відносини галицького українства до його ренегатів — москвофілів можна прирівняти тільки до відносин українства Росії до репрезентантів старого режиму і його охоронителів, що хочуть знищити саме істнованне українства й доводять, що українського народу „не було, нема й не може

бути". Не дурно-ж існує тісний союз між українофобами Росії й галицькими москвофілами, з такими ренегатами-негаторами не може бути ніяких компромісів, а тільки боротьба до загиби, як з ворогами самого існування українського народу. Коли-б навіть припустити, що на галицькій ґрунті така неґація українства не має практичної ваги, бо тутешні москвофіли не мають сили нищити українство, як україноіди Росії, — то вже в ім'я української національної солідарности належить порвати всякі компроміси, залишити всяку поблажливість з сими платними чи неплатними союзниками й прислужниками російських сікофантів. Але і на галицькій ґрунті шкідливість москвофільства не може бути ігнорована. Воно відтягає сили від роботи коло національного і суспільно-політичного визволення українського народу, де може — ставить перешкоди національному, культурному і всякому иньшому українському рухови. Держучи в своїх руках багаті українські інституції, цілий ряд бурс, стипендій т. и., воно ширить далі сю національну ганґрену, винородовлюючи й деморалізуючи дальші покоління молодіжи, виховуючи її в цинічній погорді до своєї народньої стихії, до тої боротьби за народні права, яка являється завданням моменту для Галичини. Через свою пресу, видавництва, читальні воно деморалізує народні маси — все ще в дуже значній частині приступні їй впливам. Діскредитує, огиджує в очах мас той національно-політичний і культурний рух, який являється єдиним виходом з теперішнього поневолення для сих мас. Розсїваючи огидні інсинуації на репрезентантів сього руху, вона штучно затримує народ і суспільність в обскурно-реакційній атмосфері — старого клерикалізму, паламарщини та підюджує против всяких соціальних і поступових ідей, ширених українством. Нарешті в останніх часах воно стає дуже наручним знарядом в руках польської *hierarchii społecznej*, що зрозумівши значінне москвофільства як фактора реакційного і його руїну роль серед української суспільности, почала уживати москвофільство як опорну базу против українства, висувати москвофілів против Українців, хоч заразом — умисно мішаючи до купи українство з москвофільством, перед вищими сферами удавало Українців елементом противудержавним, противудинастичним, і т. д. І хоч з культурним поступом Галичини, з освідомленнем народніх мас москвофільство іде на мінус, упадає, але штучно підтримуване багатими інсти-

туціями, захопленими москвофілами, і підмогами з звісних російських сфер, воно може довге ще тягнути своє існування і будучи безсиле в якійсь позитивній діяльності, може ще багато і довго шкодити українському національному розвоєви і поступовому рухови. Осібливо коли самі Українці будуть самі підтримувати його своєю поблажливістю, умисним затиранням різниць між обома напрямми, толерованнем його немов якоїсь невинної, нікому не шкідливої відміни народнього житя, якоїсь „партиї“, з своїм *raison d'être*, з правом на існування.

Не вважаючи на всю очевидну шкідливість і нераціональність такої компромісової, чи як її в Галичині звать — „консолідаційної“ політики, за весь сей час між найвпливовішими провідниками галицької політики, політичної, економічної й культурної організації не переводили ся рішучі і навіть завзяті прихильники консолідації. Закриваючи очі на принципіальну сторону, на ширше і глибше значінне такої політики, а шукаючи моментального успіху, якогось — хоч марного приросту в засобах, в силах, вони старали ся все робити „спільними силами“, притягати „усіх Русинів без різниці партій“. Стоїчно зносили вони неприємні інциденти, де такі притягнені до спільної роботи москвофіли підставляли ножку самим Українцям в останнім результаті, і терпеливо приймали „за божу росу“ потоки помийв, якими обливали їх від часу до часу союзники з своїх органів. Могли за те похвалити ся, що всякі пакости, некоректности виходили з москвофільського боку, а вони супроти москвофілів держали себе завсїди вповні льояльно, — і, значить, — скільки могли, причиняли ся до того, щоб ся болячка на українськїм організмі жила і держала ся яко мога сильніше.

Такий напрям додержав ся до нинішнього дня. Коли в останній виборчій кампанії москвофіли не то йшли на переріз українським партиям, але й не спиняли ся перед найогиднішими інсинуаціями на них і навіть на своїх вірних союзників Українців-консолідантів, входили в союз з польсько-шляхетськими і правительственними сферами і т. д., здавало ся, що вже тому консолідаційному напрямови прийшов кінець. Але-ж ні! Прихильники консолідаційної політики виступили з гадкою, що всі ті „вibriки“ москвофільства треба покрити покровом поблажливости і в интересах зміцнення позиції українського представительства заложити в парламенті оден руський клуб, 25 українським послам Галичини й Буковини з 5 галицькими москвофілами. Сей проект на партійнім зїзді галицьких народовців упав:

партійний зїзд обов'язав своїх послів, аби заложили клуб не „руський“ (Ruthenenklub), як давнїйше, а „український“, щоб заманїфестувати його національний характер і національну солідарність з українським представителством Росїї, зазначити також національний характер клубу в його програмі й приймати до нього тільки тих послів, які приймуть ту назву і програму. Та неважаючи на таку рїшучу ухвалу, як знають наші читачі, консолїдаційна тутешня традиція взяла ще раз перевагу в клубі і щоб утворити спільний клуб, рїшено, на жаданне москвофілів, задержати його давню офіціальну назву „руського“ (ruthenisch). Москвофіли вступили до спільного клубу. Консолїдація була відновлена. Але відновлення се було таким штучним, так мало відповідало дійсному настроєви суспільности, що не утрималось довше кількох днів. Національна диференціяція й усвідомлення зробили такі значні успіхи в останніх часах, що старий рутенський індіферентизм не міг мати більше місця. Українські послы, щоб оборонити себе против сильного обурення, яке підняло ся в українській суспільности на сей консолїдаційний маневр, поспішили похвалити ся, що вони прийняли москвофілів тільки за ціну признання ними української національної програми клубу („оборона інтересів малоруської нації для її самостійного розвитку політичного, економічного, суспільного і культурного“), отже зробивши їм уступку в титулятурі клубу, ніби то змусили їх до капітуляції в національній програмі. Таке представлення річи підняло сильне обурення серед москвофілів на своїх послів, і воно викликало виступ, якого трудно було сподівати ся перед тим: двох москвофільських послів поспішили виступити з спільного клубу, заманїфестувати себе перед парламентом як представники не української, а російської народности, і їх слїдами трохи згодом, під натиском крайніх москвофілів (особливо молєдїжи — вихованців москвофільських інституцій), пішла й решта москвофільських послів.

Ми не будемо входити в закулісову сторону сеї москвофільської, чи панросийської манїфестації. Не будемо відгадувати, на скільки вона була результатом еволюції самого галицького москвофільства, і наскільки була подиктована обставинами більш зверхньої натури. Серед москвофільства, поруч старої течії, що манїфестувала себе як консервативного оборонця „исторических начал“ галицького життя — себто галицького рутенства і могла дійсно носити імя „старого“ наряду (Старорусини, Altruthenen,

як їх називано), останніми часами все сильніше зазначала ся течія російська, що проявляла ся в бажанню заступити стару рутенську паламарщину живою російською мовою, галицьких рутенських клясиків російською літературою, і т. д., хоч се в дійсности дуже мало удавало ся. З другого боку припускаєть ся тут певна звязь і з походом, розпочатим против українства в Росії, й бажанне відогріти інтерес до галицького москвофільства в певних „питательних“ сферах Росії, бо вони, зайняті боротьбою з „внутреннім врагом“, стали байдужніші для своїх галицьких союзників (vide поголоска, що головний орган галицьких москвофілів „Галичанинъ“ перестане виходити з кінцем року). Та безперечно поруч того всього треба додати й певну долю чутя, подражененого останніми успіхами українства й бажання якимсь ефектовним виступом вигладити свою „капітуляцію“ перед українським клюбом. Так чи сяк — стало ся, що стало ся. Москвофільські послы своєю російською маніфестацією і виступленням з „руського клюбу“ не тільки направили тактичну помилку українських послів так, як ліпше не можна було, але й причинили ся дуже багато до вяснення національних відносин в Галичині, до зросту й поглиблення української свідомости, й причинять ся, певно, ще більше в будучности. Се справді — „не бывать бы счастью, да несчастье помогло“, або инакшими словами — ілюстрація того, що сказав я вище — як з певним розвоєм масового руху виходить на користь йому все, що ворухить, хвилює суспільність, заставляючи у всім відзивати ся ідею, яка стала ідеєю моменту в тій суспільности.

Позиція, яку досі займало москвофільство офіційно — то значить супроти ширшої галицької суспільности і для правительства місцевого (польського) та центрального (австрійського), мала певні вигоди. Москвофіли виступали як консерватори історичної традиції галицького житя. Се давало йому ласку всіх привілегованих і правительственних елементів, які все і всюди будуть цінити реакційні елементи, і притягало до нього консервативні елементи самої галицької суспільности. В українстві, при всіх нерозривних звязях галицького житя з загально-українським, було все таки багато новаторства, що виривало з насиджених сідал специфічно-галицького житя, змушувало глянути поза тісні межі, в які загородило його столітне жите між польською і російською границею, хвилювало се нерухливе жите поступовими й соціальними гаслами. До сього всього тим консер-

вативним елементам треба було наломлювати ся, навикати, а се їм не могло бути любо. Такі напр. новини як українська фонетика знаходила неприхильників не тільки між свідомими москвофілами, а й просто між „старими“, консервативно-реакційними елементами. А москвофілство їх уловляло тим що стерегло старої букви, старої традиції, гукало раз-у-раз против „соціалістичних, анархистичних, атеїстичних, жидівських“ ідей, ширених „Українчиками“ і всякими неспокійними духами, та проголошувало їх зрадниками, польськими запродавцями і т. и. Своє русофілство чи панрусизм москвофілство вціпляло непримітно під покривкою опозиції до сих соціальних, культурних і національних новаторств українських, що мовляв ведуть Русь до загибелі, до спольщення; під покривкою привязання до „руського“ імени, яке незаметно зливало ся з „руським“-„російським“, до старою, твердої книжної мови, теж непримітно мішаної з російської, особливо старшої дати — „времень очаковскихъ и покоренья Крыма“ бо нової російської белетристики однаково не приймала „тверда“ душа, та й москвофільська теж взагалі для „пищи духовної“ не дуже охоча, а більш інтересована „тѣлесною“).

Тепер сей консервативний плащ москвофілство з себе скинуло. Виступ москвофільських послів в вiденськiм парламентi підтримав партійний зїзд у Львові, ряд нарад і віч, аранжованих москвофілами по провінції. Вони заявили свою солідарність з маніфестуванням москвофілів офіційно, перед світом як Росиян (Russen). Своїм натиском вони змусили піти тою-ж дорогою решту москвофільських послів і голосять устами своїх речників - публіцистів „кінець рутенства“, початок нової ери—ери справдешнього росийства в Галичині. На скільки се крок різкий і несподіваний, досить сказати, що кілька місяців тому, під час парламентських виборів проводир панросійського крила москвофілів не вважав можливим виступати з російською етикеткою: виступав не як репрезентант російської партії чи народности (Russe), а як „русько-народний“ кандидат (rutehnischer Nationale) — отже держав ся старої політики маскування москвофільства старорутенською фірмою. Тепер не те. Москвофільські послі називають себе представниками „російської людности“ в Галичині, голоси віддані на них називають російськими, а збори москвофільські заявляють свою солідарність з ними. Отже се не москвофіли, се Росияне. Бути москвофілом не значить, як досі для багатьох і багатьох зна-

чило — бути „твердим“, правовірним галицьким Русиним, непохитно вірним традиціям і сьвятощам свого „галицько-руського народу“ Тепер се значить бути Росіянином, признати ся до російської народности, культури, мови й інших, вповні екзотичних для Галичини річей. Не вважаючи на сорок літ повторювану теорію „одинъ народъ—одинъ языкъ“ се все таки означає розрив з галицькою традицією, з місцевою мовою — чи живою, чи книжною, і для консервативно-настроєних москвофілів се не може бути приємно. І з практичного погляду се тягне за собою наслідки не особливо приємні: се значить вирікти ся своєї народности й признати ся до народности заграничної, в Австрії не признаної; публичні інституції й фундації москвофільські признають ся, що вони служать інтересам і культурі російській, інтересам панросизма. Певно, російське убранне й далі буде лежати тільки про велике сьвято, а в усяких зносинах — між собою далі уживатиметь ся, як тепер, льяольна польська мова; але все таки офіційально признавати ся до того всього таким „вірноподданнійшим“, призвичаєним до інтимного союзу з усякими бюрократичними й клерикальними елементами людьмя, як галицькі москвофільські консерватори — дуже неприємно і ненаручно. І перспектива — парадувати перед чужими в ролі Росіян може знищити дуже скоро всю сю консервативну масу, в якій лежала головна сила москвофільства.

З другого боку розрив з консолідацією, розрив з рутенством проголошений москвофілами відкриває нам реальні відносини сил, досі масковані звичайно тою консолідацією. Тому що досі москвофіли були „руські Галичане“, а галицькі Українці теж „руською народністю“, се „русский, русский, руський“ можна, було собі толкувати кождому по своєму — чи то як українське, чи то як російське. Парламентарна репрезентація була спільна, виборчі кампанії часто переводили ся за певними компромісами, і все се давало можливість підтримувати ілюзію — перед неосьвідомленими людьмя, — про велику силу москвофільства. Можна було — хоч би й *mala fide* — трактувати галицьке українство як незначну купку фантастів, що не мають в народі ґрунту з своєю „видуманою“ мовою, народністю і т. д., а всю галицьку масу, все галицьке жите горнути під фірму „галицких Русских“. Тепер завіса спала і перед сьвітом явили ся по одній стороні — представники „русского народа“ в числі пяти, по

другій — заступники української ідеї в числі 27. Сьвіт мав можливість довідати ся про „реальное соотношеніе силъ“. Се користне також і для самих москвофілів, досі умисно триманих в ілюзії своєї сили й переваги. Тепер можна буде говорити не про купку Українців, а тільки про українську масу — і москвофільську меньшість.

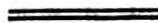
Ще важнійше значінне сей поворот може мати для усвідомлення народніх мас Москвофіли нарешті стануть перед ними без маски — не в ролі жерців галицької історичної традиції, не в ролі „твердих“ Русинів, які непохитно тримають ся своєї народности, а в ролі слуг панросийської ідеї, против народньої галицької стихії, репрезентованої Українцями. Народні маси мають рішати, чим вони схочуть бути — самими собою зістати ся, чи признати себе Росіянами, вирікши ся своєї народности, мови, культури. Москвофіли можуть силувати ся на всі способи, щоб використати стару легенду про Росію, як царство мужицького щастя; але події останніх літ сильно захитали її й серед галицького селянства, і на ній і на ріжних чорносотенних історіях про союз „соціалістів і Жидів“ з Японцями против „Християн — Росіян“ тяжше вже буде виїхати і вивезти москвофільство в його панросийській фазі.

Перед віденськими Німцями москвофіли можуть блахманити про російську людність в Галичині, про росповсюдження російської мови й культури, можуть удавати, що та паламарщина, якою вони парадують — се справді російська мова. Дома не буде нікому секретом, що тої російської людности в Галичині нема, російської культури теж, і що москвофіли, кличучи до панросизма, кличуть до фантома, якому безсильні дати хоч трохи реальної подоби. Не вважаючи на всі силкування, вони не могли прищипити російської мови й культури, навіть в своїм кругу, і не відважують ся звернути ся до народу чи устно чи в пресі з російською мовою. Навіть тепер, „поховавши рутенство“, вони ухваляють уживати українську мову в виданнях для народу, видаючи сьвідоцтво непридатности російства в практичній політиці.

Заманіфестованне москвофілів Росіянами несе очевидну смерть москвофільству як явищу ширшому, масовому, і коли правда, що се москвофільське пропунциamento продиктоване і навіть оплачене з Росії, російськими охоранителями і україноїдами, то треба признати, що мадам Пошльопкіна і сим разом себе саму висікла. Не перший раз, і — сподіваємо ся — не останній.

Розуміть ся, та боротьба, яка розпочала ся між українством і москвофільством і доходить до вповні диких ексцесів з москвофільської сторони, нас не може тішити. Не може бути приемне, що енергія боротьби за політичне й економічне визволення українського народу відтягаєть ся сею боротьбою з москвофільством. Але ми повинні тямити, що поборенне галицького москвофільства в його теперішній формі — се *conditio sine qua* поп не тільки національного українського розвою, національної самоохорони — але і народнього усвідомлення, визволення народніх мас з задушливої реакційно-рenegатської атмосфери, в яку замотували його галицькі союзники російських чорносотенців. Яка-б не була прикра буря, викликана ними, вона буде користна, бо побе ті гнилі зародки реакції й ренегатства, і народня стихія вийде з неї ще сильнійшою, ще дужшою. Розуміть ся, се не покаже себе так зараз. Процес сей протягнеть ся. Я майже певний, що серед москвофільства знайдуть ся „благорозумні“ політики, що зміркувавши, які небезпечні наслідки тягне за собою проклямованне російської народности, ще раз почнуть ховати москвофільство під плащ рутенства. Ще певнійший, що між Українцями не забракне „розважних політиків“, які ще прова- тимуть навязати наново розірвані нитки консолідації. Але факти останніх місяців, безперечно, підірвали се все дуже сильно. Я зовсім певній сього і тому з усякою приемністю витаю „нову еру“, розпочату галицькими чорносотенцями й повторю їх оклик „конець русинству!“ Нехай гине з ними всяка національна дво- личність, національне ренегатство!

За галицькими москвофилами може прийде черга і на їх братів по духу — російських „тоже Малороссовъ“ усяких сортів і нюансів. Ліберальні, поступові форми часом закривають від нас властивий зміст сього національного індиферентизму і дізертирства, але на народнім тілі се такий же шкідливий боляк як і галицьке москвофільство, і народній український організм повинен увіль- нити ся від нього як найскорше. І може допоможуть йому і в тім російські чорносотенці, як помагають тепер галицькій Україні спекати ся москвофільської болячки? Се дуже можливо! Україн- ство взагалі не має вірнійших і користнійших союзників і поміч- ників, як вороги українства. В сім прому міні повірити. *Experto crede* — Roberto.

Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ.

З українського життя.

Трохи pro domo sua. — Зріст просвітною руху. — На яких ступенях освіти найшвидче може прищепити ся українська наука.

Останні мої огляди українського життя прийшли ся не до вподоби де кому із читачів. Українське „Слово“ з приводу мого огляду як-то кажуть, „без сорому казка“, висловило ся так що „своїми нісенітницями морочу голови“ бідним читачам „Л. Н. Вістника“ і не знаю і не розумію того, що навіть... соціал-демократам відомо і зрозуміло. Спочатку се мене збентежило і занепокоїло: мене бачте, острах взяв, чи не буде мене часом покарано за таку мою провину. Але заглянувши у наші закони, заспокоїв ся, бо там хоч і написано, що „никто не можетъ оправдываться невѣденіемъ закона“, але на мое щастя ся статя говорить взагалі про закони, а не про закони соціал-демократичного кодексу. В мене одлягло від серця і я хоч написати — не написав, бо признати ся, побояв ся, а тільки подумав: „як би то Господь до того розуму та знаннів, якими він наградив редакцію „Слова“ та ще вразумив би її чемніше і совістніше поводити ся з чужими людьми і їх думками“, бо — розміркував я в простоті свого дрібно-буржуазного серця, — виляяти ся не штука і се далеко краще від редакції „Слова“ потрапить зробити стрічний-поперічний „пролетарій“ із армії високоповажаного нашого землячка, славнозвісного публіциста і вченого професора Дмитра Івановича Піхна, або його товариша — Федора (по батьощі як він зветь ся — не знаю), Пісного. Лицарі сі здавна вже здобули собі сей привилей і редакції „Слова“ не слід би було заздрити ся на його, бо одно те, що воно гріх проти десятої заповіді, а друге, що органи, котрий взяв на себе ролю ідеолога певної соціально-політичної течії і представника практичних інтересів великої групи людности, просто не личить вживати на своїх сторінках таких способів полеміки з людьми чужого табору, хоч би ті люде були навіть гірші від „бывшихъ людей“, тоб-то усяка дрібно-буржуазна наволоць з дрібно-буржуазними розумом і почуттями з дрібно-буржуазною совістю і дрібно-буржуазною освітою. Як що редакція „Слова“ навчить ся сієї немудрої науки, то тоді можна буде й полемізувати, а поки що — немає охоти.

Де-кому із читачів прийшов ся не до вподоби занадто оптимістичний тон мого огляду. Принаймні на сторінках „Ради“ (ч. 214) д. П. Єфремов поглузувавши з мого оптимізму, і дивуючись з його, висловив ся так: „просто незрозумілим стає, як таки сами авторі не помічають величезної диспропорції між фактичним матеріалом і тими висновками, що на підставі його роблять ся; а тако-ж дивувати починає, як мало нам Українцям, треба, щоб ми почували себе цілком задоволеними з свого становища і починали веселим оком на білий світ дивити ся, і зараз, ненароком яюсь, набігає на думку приказка: „бідний думкою багатіє!“

Ось як достало ся мені за мій оптимізм! Д. П. Єфремов очевидно, по приказці „amicus Plato“ дав мені по приятельському, більшого гарту ніж автор замітки у ворожому до мене „Слові“. А все се на мою думку стало ся через те, що іноді люде бачуть в написаному зовсім не те, що вони читають. Хто уважно читав мою статю, той ніяким чином не може, на мою думку, закинути мені, ніби я дав таку занадто велику волю своєму оптимістичному настроєві, і щоб амплітуда коливання його сягала на кілька октав. На мою думку і на мое особисте чуте, я не дозволяв своєму голосови виходити за межі двох — трьох інтервалів і то низького діапазону. І відкіля д. П. Єфремов взяв, щоб накинути нам таке, ніби „ми цілком задоволені з свого становища“ Я — просто не розумію і дивую ся. Пишучи свій огляд, я мав на думці нагадати людам, що класти занадто малу як і навпаки занадто велику ціну тій чи иншій речі — однаково шкодливо, — се одне; а друге, — оцінюючи зявища нашого громадсько-політичного життя останніх часів, я намагав ся довести просту аксіому, що кожне історичне зявище, кожний факт треба роздивляти у відповідній перспективі; нарешті, я висловив вяснення, що тепер вже, нічого боятися смерті українства, бо коли воно не загинуло попереду, то тепер і поготів. От і по всьому. Слова немає, що як ми почнемо складати ціну тому, з чим українство виступило перед широким світом при сучасних вимогах життя, і підраховувати його пасів і актів, то в серці не тільки не забрешеть струнка оптимізму, а навпаки воно гірким жалем пройметь ся Але з другого боку, кожний хто бачив і добре знав українство принаймні десяток літ перед сим і бачить яке воно єсть тепер, хто був свідком і постерігав різні факти і зявище нашого по-

літично громадянського і культурного життя, ще дуже недавнечко і постерігає їх тепер, той повинен згодити ся, що воно дуже посунуло ся наперед. Візьмемо для прикладу літературу й пресу. Зараз ми маємо і те й друге. Чи добре воно, чи лихе, — се вже инша річ, — факт той, що ми його маємо; маємо також і певні групи людей-читачів, до яких що дня промовляємо. Нехай наш голос, скажемо, згучить тільки, а не лунає; нехай луна від його йде не голосна, про те він все-ж таки згучить і знаходить відгомін серед людей. Тимчасом пригадаймо недавнє наше минуле. Я певен, що чимало знайдеть ся людей мого віку і товаришів моїх, котрі памятають, як радісно ми вітали копіячане виданне Шевченкової „Тополі“ і брали її на конспіративній квартирі для розповсюдження із під-поли! Про се сміх тепер згадати, а тим часом се гіркий факт минулого і дуже недавнього минулого. А скільки цікавого й дивовижного могли-б розповісти теперішнім людям керманічі видавництва, що опісля приняло назву „Вік“ про кожну незначну брошюрку, котру їм поталанило видати. Незабаром може хто й збереть ся подати більш-менш докладну історію цієї видавничої спілки і тоді, при світлі фактів вчорашнього нашого тяжкого минулого теперішня сумна дійсність здаватиметь ся не такою вже сумною. Що до преси, то її, як відомо зовсім не було. І нехай тепер пригадає, хто памятає сі недавні часи, а хто їх не знає, то нехай перегляне кілька чисел за один із минулих років „Кіевск. Старини“, єдиного органа, в якому сьак чи так відбивало ся життє українське, щоб довідати ся, з яким густим неводом автори заміток про наше життє бродили по газетному морю щоб виловити кілька фактів, котрі свідчили хоч про яке-будь життє і як старанно в „хроніці“ занотовував ся кожний найдрібніший факт, кожна коротесенька звісточка про те, що тут або там десь блиснуло кволеньке проміннячко українства.

Хто пережив сі часи сам, а не чував тільки про їх від когось иншого, той, добре бачучи величезну диспропорцію між фактами нашого життя і пекучими потребами теперішнього часу, хоча напевне й буде тяжко вболівати душею через сю диспропорцію, але песімізмови не віддасть ся, як що тільки він не вспів втратити віри в своє діло. На нашу думку теперішній песімізм робітників на ниві українства і взагалі свідомої частини нашого громадянства породила не тільки величезна диспропорція між тим, що вродило ся спеціально тільки на нашій українській

ниві і тим врожаєм, який би нам треба було мати, щоб задовольнити всі наші потреби, а взагалі вся хода подій в суспільно-політичному житті цілої держави. Свідомі елементи українського громадянства переживають зараз вкупі з усім свідомим громадянством Росії тяжку добу розчарування, добу похорону розбитих і вітром розметаних ілюзій і понівечених надій. Кожну самосвідому людину боляче у саме серце вражає величезна диспропорція між кількістю витраченої енергії, величезною силою понесених жертв в ім'я кращих ідеалів суспільно-політичного життя і тим що здобуто за таку занадто дорогую ціну і що вродило на нашій, здається, вже й занадто вигноєній ниві. І кожне розуміє, що диспропорція ся не що як наслідок іншої, головної диспропорції між тою силою, котрою запасло ся громадянство вступаючи в боротьбу з старим ладом і тою, що йому треба було мати насправжки. Всім здавало ся, що сили сієї безліч і що її вистачить на довгий час. Воно так і є і на самому ділі, про те не можна сперечати ся проти того факту, що представникам і обронцям старого ладу удало ся доволі скоро очумати ся від ударів, сконцентрувати свої сили, потужно піти на ворога, розбити й подолати його. Чи на довго, — се вже інше питання, але зараз ми повинні констатувати той безперечний факт, що в опозиції не вистачило сили для того, щоб стати поперек дороги тій дикій реакції, що почала зразу чорною хмарою наступати на нас, щоб спинити її і не дати їй ходу. В сім і полягає джерело і причина того загального песімізму, що панує тепер над всім громадянством в Росії, а вкупі з тим і на Україні. На сьому і скінчу я своє pro domo sua.

По політичному рухові, в якому громадянство з непривички доволі скоро ніби втомило ся, воно направило свою енергію на просвіту. Хто уважно стежить за хронікою життя тому напевне кинуло ся у вічі, яку величезну енергію якимось зразу почало виявляти громадянство, шукаючи задоволення потреби в просвіті. Стежучи за сим рухом здається ся ніби весняна повна вода прорвала якусь міцну загату і розлила ся по просторі. Жадобу до просвіти помітно по всіх верствах громадянства. Люде прагнуть просвіти вищої, середньої й елементарної. Цифри молоді, що лишила ся, напр., за дверима школи на всіх її ступенях сього року вражають своїми розмірами. Уряд, сконцентрувавши всі сили свого розуму на боротьбі з кралою, і загачуючи на се діло

кожну зайву й незайву копійку, не виявляє ніякого бажання й охоти йти на зустріч зростови серед громадянства потреб у просвіті навіть в тій невеличкій мірі, у якій він йшов колись. Жадобу до просвіти особливо помітно на території України. Не кажучи вже про всякі міста, як от: Київ, Одеса, Харків то що, по яких приватні вищі курси середній початковій мужській й дівочій школи постають десятками, ви не зустрінете, здається, тепер найглухішого повітового міста, навіть містечка, де б не відкрила ся приватна школа, або-ж принаймні не порушене було питання про відкриті її. Сей рух в громадянстві до просвіти нагадує аналогічний рух, що настав у 60-х роках по скасування кріпацтва. Ми вважаємо за потрібне підкреслити сей факт, хоча в йому й немає нічого такого, що можна би було віднести на карб українству, бо серед приватних гімназій та інших приватних шкіл, що позасновували ся на території України, немає й жадної української. Українці, як Українці, не виявили тут своєї ініціативи, бо в їх і змоги не було се зробити, бо оборудувати цілком повну українську гімназію при тих засобах, що в нас зараз є, навряд чи вдало ся-б. Про те та сила середніх шкіл, що зразу появила ся навіть по глухих закуточках України, — то вода на наш млин, бо просвіта, хоч і не рідною мовою, все-ж таки є просвіта, вона швидче прожене темряву і швидче доведе людей до свідомости. На нашу думку ми, хоч і з жалем у серці, а мусимо на деякий час помирити ся з тією думкою, що середня школа українська може зявити ся в нас тільки згодом і що тепер свідомим елементом українства треба сконцентрувати свою увагу з одного боку „на горі“ — тоб то на університетах, а з другого — „на низу“, тоб то на елементарній просвіті. Що до університетів, то тут ми маємо поперед усього організовану молодь, котра сама впоминаєть ся про свої права і потреби, а з другого боку — серед професури знаходять ся і завжди знайдуть ся люди, що охоче підуть на зустріч натуральним і цілком справедливим домаганням студентів - Українців. Торішня агітація за найголовніші катедри з українознавства лишила ся „гласомъ вопіющаго“ перед урядом, проте початок сього академічного року показав, що вона не лишила ся цілком без результатів перед професурою. По всіх трьох університетах, що існують на території України, з осени сього року призначені виклади головніших предметів із українознавства. В Одеському

університеті молодий проф. А. Грушевський вестиме далі свій курс по історії України, що розпочав весною; в харківському університеті в біжучому академічному році вестимуть курси із українознавства аж три професори: проф. Сумцов викладатиме курс української народньої словесности; проф. Халанський — курс української мови і нарешті проф. Багалій курс історії України. Проф. Сумцов вже почав викладати свій курс і викладає його, як і проф. Грушевський, мовою українською. В київському університеті, де петицію студентства у минулому році рада професорів „поклала під сукно“, лишивши її навіть „безь разсмотрѣнія“, як заявив ректор університету депутації студентів - Українців, проф. Лобода та Перетц викладають курси по історії української літератури, — перший тричі на тиждень читає історію нової літератури, а другий історію сів-ж таки літератури до XIX ст. Викладають названу науку мовою російською. Окрім того в університеті оголошено ще курс по історії України. В деяких університетах для жінок також розпочали ся виклади наук по українознавству: на вищих жіночих курсах у Києві проф. Лобода почав викладати історію української літератури, а в Петербурзі на т. зв. вищих (Бестужевських) курсах д. Єфименкова читає курс по історії України.

Перша українська лекція проф. Сумцова в харківському університеті була справжнім святом. Студенти щиро привітали поважаного професора. Один із студентів од імени українського студентства сказав гарну й сильну промову, назвавши день 28 вересня незабутнім для Харківського університета днем, з якого починаєть ся нова ера в життю харківського „наукового огнища“ і висловив особливу пошану професорови за те, що він „одкрив сю еру“ і „не дивлючись на тяжкі обставини академічного життя, зважливо пішов на зустріч бажанням молоді і серед темної ночі запалив те світло, якого Українці вже ціле століття марно шукають і домагають ся“. Вислухавши промову в присутности ректора університету проф. Багалія, проф. Сумцов обіцяв „свої останні сили, які має на схилі свого віку, з радістю віддати рідній науці, до якої серце його хилило з молодих, многонадійних літ до сього часу“. По відповіді на промову, проф. почав читати свою першу лекцію рідною йому і аудиторії мовою, але схвильований і зворушений вступною промовою, спроміг ся прочитати тільки першу її половину, одклавши другу половину до иншого

разу *). У київському університеті студентство дуже цікавить ся курсом історії нової української літератури, і проф. Лобода викладає свої лекції перед повною аудиторією. На вищих жіночих курсах інтерес до сього курсу не менший.

Таким чином живе життя, не вважаючи на всі перепони, пробило таки дірку у міцному віковичньому мурі, що стояв, як здавало ся, так твердо й нерухомо і повинен був, на думку таких скудоумних учених з поліцейського участка, як Т. Ф. в „Кіевлянинъ“, простояти поки й кінець світа. Слова нема, що здобутки наші поки невеликі, але важно те, що вони в нас вже є. „Лиха бѣда начало“, — каже московська приказка, а потім — справа посунеть ся наперед сама собою, бо проти живого життя не встоять ніякі мури, хоч би їх побудовано було із заліза, а не цегли.

Доповненням до університетських курсів по українознавству можуть почасти бути наукова праця та наукові виклади по тих містах, де є „Просвіти“ чи такі заклади як от „Наукове Товариство“ у Києві і взагалі там, де знайдуть ся наукові сили. Перші виклади, що урядило „Наукове Товариство“ у Києві, спроби одеської „Просвіти“ уряджати наукові лекції й реферати дають взірці для діяльності наших просвітно-культурних молодих інституцій в сій сфері. Поки ми не маємо науки на рідній мові по офіціальних інституціях, — незалежно від того чи се „поки“ мати ме не довгий вік, чи може воно тягтиметь ся і занадто довго, — ми мусимо задовольняти свої наукові потреби приватними заходами, приватною ініціативою розробляти і підготовляти науковий матеріал. Приватна ініціатива користна сама по собі, часто давала й дає далеко більші позитивні наслідки од офіціальних заходів. Ми поки що тільки й можемо покладать ся на свою власну ініціативу і через се повинні дбати про її розвій і зріст. Вона не втратить свого значіння і на далі, коли розробку ріжних галузей українознавства буде поставлено навіть на офіціальний ґрунт. Ми особливі надії покладаємо на молоде Наукове товариство у Києві. Як що тільки в його діяльності поперек шляху йому не стануть якісь „независяція обстоятельство“, то од праці його можна сподівати ся чимало позиточного для українства. На чолі Товариства стоїть людина з незвичайним таланом орга-

*) „Рада“, ч. 222.

нізатора і незвичайно багатою ініціативою. В Києві й зараз є чималий гурт сил відомих вже в науці або цілком здатних до наукових праць. На останніх засіданнях Товариства, що відбулися у вересні, положено вже головні підвалини для розвитку наукової діяльності Товариства. На зборах Товариства, дня 14 вересня ухвалено розпочати організацію секцій і комісій поперед усього: а) секції історичної — для історії з помічними науками, археології, етнології, історії штуки, права, економіки взагалі; особливо для історії України, її археології, етнології і т. д.; б) секції фільологічної — для мови, історії літератури, народної словесности — української і загальної і в) секції природничої для наук фізично-математичних, природничих і лікарських взагалі і в спеціальному приложенні до українського народу й України. *) Товариство склало і видруковало вже відозву до українського громадянства, запрошуючи вписувати ся в число членів товариства і допомагати йому працею власною і всім, чим можна. Не ждучи закінчення організації по секціям, Рада Товариства ухвалила що-два тижні уряджати наукові засідання. З рефератів й наукових розвідок котрі читатимуть ся на сих засіданнях, Товариство складатиме наукові збірники, котрі виходитимуть випусками. Такі засідання з читання рефератів і розвідок як відомо вже розпочали ся і вспіли викликати живий інтерес до себе. Незабаром же Товариство має розпочати публичні лекції.

*) Рада, ч. 118.

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

З австрійської України.

Конференція української соціально-демократичної партії. — Польська соціальна демократія і жидівське питання. — Віденський процес українських студентів.

Від коли українська соціальна демократія в Галичині поставила себе більш самостійно супроти польської соціально-демократичної партії, від тоді помітне в ній інтензивніше життя. Се життя віщували вже деякі давніші появи, пр. ясне становище в національній справі черновецької „Землі і Волі“, яка опісля, перенісши ся до Львова, стала партійним органом. Гіркий досвід з кандидатурою д. Ганкевича у Львові був наглядним доказом шкідливості її польонофільства, яке вело за собою працю для польської партії і занедбане своїх партійних задач; вкінці вибори, які дали партії двох послів, додали їй енергії до дальшої праці.

Об'явом такого живішого партійного життя була між іншими краєва партійна конференція в днях 12 і 13 червня, на якій, як пише „Земля і Воля“ (ч. 23 і 24; справозданне з конференції подає се і далше, 25 ч.) — „були репрезентовані майже всі повіти східної Галичини, в яких партія має більш-менш фактичну силу“. Учасників конференції було 34. Цікаво було б знати, які саме повіти вони репрезентували, значить, в яких саме повітах українська соціальна демократія має більш-менш фактичну силу, — але про се офіційне справозданне мовчить. Предметом нарад на конференції були політичні і професійні організації, робота на селі, найближчі політичні задачі, представництво на інтернаціональній соціалістичній конгресі і в інтернаціональній соціалістичній бюрі, парламентарна тактика.

В справі політичної організації конференція перевірила дотеперішній статут, змінюючи його де в чому. В справі професійної організації ухвалено закладати українські професійні організації в східній Галичині скрізь там, де доси нема жадних професійних організацій; працювати в тих польських професійних організаціях, де українських робітників більшість, в тім напрямі, щоб вони прийняли український характер; вдержувати звязки з тими польськими професійними організаціями,

де української робітники в меншості. З огляду на велике значінє професіональних організацій для робітницького руху ся ухвала дуже важна. Доси українська соціяльна демократія держала ся того погляду, що з огляду на спольщенє міст їй між міським пролетаріатом нема що робити та що роботу між ним треба лишити польським товаришам, самим же працювати хиба під їх проводом і фірмою. Пр. на зїзді з початком 1906 р. д. Мелень на закид, що він у Перемишлі для партії нічого не робить, відповів, що в Перемишлі нема українського пролетаріату, отже й не було поля до роботи для української соціяльно-демократичної партії. Тепер, як бачимо, погляди на сю справу змінили ся. Український пролетаріат в містах східної Галичини знайшов ся, а навіть в деяких „польських“ професіональних організаціях творить більшість... І українська соціяльна демократія береть ся організувати той пролетаріат.

Дуже важним для української соціяльної демократії являєть ся аграрне питанє. Наш нарід у переважній часті займаєть ся хліборобством, отже позискати його для себе партія може тільки доброю аграрною програмою. Але аграрна програма, се власне найслабше місце соціяльної демократії. Одні з теоретиків (Кавтський) стоять на тім, що хліборобство відбуває ту саму еволюцію, як промисл, в напрямі концентрації землі і пролетаризації селянських мас; другі (Давід, Герц) знов, що в хліборобстві найбільшу будучність має власне дрібна власність. Через те й ваганє в аграрних програмах соціяльної демократії або й недостача всякої програми. Українська соціяльна демократія, як видно з нарад конференції, відчуває пекучу потребу аграрної програми, але поки-що не може ще виробити її. І конференція поручила тільки всім товаришам студіювати аграрне питанє, а партійному зарядови поставити сю справу на будучім зїзді, — сама ж ухвалила тільки те, що вважає менш-більш певним для себе, а саме: організувати сільський пролетаріат до боротьби за все те, чого домагаєть ся промисловий пролетаріат; боронити малоземельне селянство проти визиску з боку аграрного та міського капіталу в усіх його законних та незаконних проявах; домагати ся відчуженя великої земельної власности, бо „відданне всеї землі в руки селян є конечною умовою для розвязки аграрного питаня“. Се що до соціяльно-економічного боку аграрної програми; політична програма для селян нічим не ріжнить ся від політичної програми взагалі.

В резолюції до точки „найблизші політичні задачі“ конференція признала, „що національний гнет у Галичині являється одним з факторів, які затемняють клясову свідомість і клясову боротьбу серед пролетаріату пануючої (польської) і поневоленої (української) нації, що він здержує економічний та культурний розвиток української нації“, та що розв'язка національного питання в Галичині можлива тільки на основі берненської програми, себ то через поділ Галичини. Дальше резолюція взиває до агітації за виборчу реформу до сойму.

Отся резолюція являється також одним із доказів визволення української соціальної демократії з-під польських впливів. На справу поділу Галичини польська соціально-демократична партія дивиться ворожо, при чім старанно уникає зайняти ясне становище в сій справі. І ще не давно українська соціальна демократія не була-б зважила ся прийняти резолюції з домаганем поділу Галичини.

Про справу участі української соціальної демократії в інтернаціональних соціально- демократичних організаціях говорено вже в моїй статі з приводу інтернаціонального соціально-демократичного конгресу в Штутгарті. Про становище українських соціально-демократичних послів у парламенті, що було предметом точки „парламентарна тактика“, говорено в моїм огляді в попередній книжці.

Як се нераз було виказувано в моїх статях про українську соціальну демократію, в польсько-українських відносинах вона доси зовсім піддавала ся впливам польських товаришів, які знов піддавали ся впливам історично-польських традицій. Тепер же в сій справі наступив, здається, зворот: українська соціальна демократія зачинає визволяти ся з-під польських впливів, — бодай таке вражінє робить остання конференція і загалом виступи партії в останніх часах. Пишучи про сю конференцію, я й хотів головно се зазначити. Попри загальний інтерес се й особисто приємно зазначити, що українська соціальна демократія в національнім питаню на-вертає на той шлях, за вказуване якого вона стільки разів на-падала на мене як на „шовініста“ та „найбільшого ворога робітницького руху“..

Подібний зворот dokonується також в поглядах галицької соціальної демократії на жидівське питанє. Коли в 1905 р. часть жидівських соціальних демократів виступила з польської соц.-дем.

партії, до якої належали Жиди від самих початків соц.-дем. руху в Галичині, й утворила окрему жидівську соціально-демократичну партію, — сю нову національну організацію жидівських соціальних демократів зустріла й польська й українська соціальна демократія Галичини, а також центральний комітет австрійської соціальної демократії як ворога, що розбиває робітницьку солідарність, дарма, що нова організація тільки хотіла здійснити для жидівського пролетаріата ту організаційну форму, яку прийняла австрійська соціальна демократія для всіх національностей австрійської держави ¹⁾. З того часу часть жидівських соціальних демократів творить окрему партію, яка остає поза загально-австрійською соц.-дем. організацією, а часть, остаючи в польській соц.-дем. партії, творить у ній окрему жидівську секцію. І власне краєва конференція сеї секції, яка була в днях 30 вересня і 1 жовтня (н. ст.) у Львові, показала, що ті Жиди, які остають в польській соц.-дем. партії, як і ся партія взагалі, починають дивити ся на жидівське питанє инакше ніж доси ²⁾.

Сей заворот у поглядах на жидівське питанє виявив ся у рефератах, дискусії й резолюціях на тему: „Жидівська національність та культурна автономія“ і „Організація та агітація“.

Про „жидівську національність та культурну автономію“ мав реферат др. Цеттербавм, один з визначнійших соціально-демократичних Жидів-асіміляторів. І ось він, а за ним і конференція всіми голосами проти трьох заявляє, що „жидівський пролетаріят Галичини, зорганізований в соц.-дем. партії, признає свою приналежність до жидівського народу і є свідомий своєї національности“. Коли порівняти сю заяву з тими асіміляторськими вигуками, які ми чули перед двома роками, то мусимо признати, що тут справді починає прояснювати ся.

Але — тільки починає... Бо витягти такі консеквенції з того признання, які витягає пролетаріят кожної іншої національ-

¹⁾ Про се докладнійше в моїх статях: „З сучасного робітницького руху“, уступ V. „Ідейні стремління серед польської соціальної демократії“, ЛНВ 1904, кн XII, і „Жидівська соціальна демократія в Галичині“, ЛНВ 1905, кн X.

²⁾ Майже рівнозвучні справозданя про сю конференцію помістили львівський соц.-дем. „Głos“ (чч. 226 і 227) і краківський соц.-дем. „Naprzód“ (чч. 278 і 279); сі справозданя й використовуємо.

ности, референт і разом з ним конференція побояли ся. „В теперішній фазі визвольної боротьби жидівського пролетаріята вони не можуть покласти домагання культурної автономії“, бо се „було би тепер радше „сповненем домагання клерикальних і націоналістичних партій“, а се ось чому: 1) „при фактично існуючих конфесійних і расових різницях між жидівським народом та іншими народами здійснене жидівської автономії причинило ся б до розширення конфесійної і расової ненависти в широких масах“ ; 2) „при теперішній економічній будові жидівського народу здійснене тої-ж автономії було-б нараженем на шкоду культурних інтересів чисельно слабшого пролетаріята на користь клерикальної жидівської буржуазії“ ; 3) „історичний розвиток не рішив іще питання жидівської національної мови і тому підпиране жидівської автономії в теперішню хвилю вкинуло би цілий пролетаріят в безнадійну боротьбу з ріжними краєвими партіями і також з жидівським міщанством“.

Як виразно зазначила ся в тій резолюції психологія Жида — вічного скитальця, який відчуває, що бути Жидом, се щось гірше, як бути Французом, Німцем, Великорусом і т. д., і тому хоч сам уважає себе в повнім праві бути Жидом, усе таки стараєть ся те своє жидівство як мога більше закрити. Так і в сій резолюції. Жидівський пролетаріят свідомий своєї національності, але не хоче поки-що домагати ся національних прав, щоб не побільшувати конфесійної та расової ненависти, не хоче бути цілим Жидом, щоб іще більше не дратувати „гоїв“. Але-ж те саме можна би сказати про всяке інше національне питанє, — пр. Українці не повинні-б виставляти національних домагань, щоб ще більше не роздратувати Поляків. І для кожної національності, що не живе повним національним житєм завдяки національному гнетови, лишають ся два шляхи: або відректи ся своєї національної індивідуальности і засімілювати ся з ворогом, щоб не дратувати його собою, або домагати ся національних прав для себе, не вважаючи на ворога. Між тими двома шляхами є тільки „мертва точка“, на якій і стала конференція, яка вже не мала відваги заявляти ся за асіміляцією, як се бувало давнійше, але й не мала ще відваги заявити ся за повною національною рівноправністю для Жидів.

Всі дальші аргументи конференції, се тільки викрути. Невже-ж національно-культурні інтереси жидівського пролетарі-

ята тепер так забезпечені, що здійснене національно-культурної автономії вийшло-б на шкоду тих інтересів? Сього ніхто не може сказати, бо-ж ті інтереси тепер ніяк не забезпечені. А що жидівський пролетаріят чисельно слабший від жидівської буржуазії, — те саме можна сказати і про багато інших національно-стий, коли в поясненню сього слова стати на правовірну соц.-дем. точку погляду, пр. і про українську національність, а все таки українська соціальна демократія не поважить ся сказати, що здійсненз українських національних домагань вийшло-б на шкоду культурним інтересам українського пролетаріята. А при тім соціальна демократія розуміє під пролетаріятом те, що їй в даний момент вигідно; пр. підчас виборів соц.-дем. „Głos“ доказував, що вся бюрократія, з виїмком найвисшої, се пролетаріят

Характеристично також, що зі справою жидівської національної мови конференція хоче ждати, доки сього не рішить історичний розвиток. Адже „історичний розвиток“, се не якась собі фаталістична сила, що незалежно від суспільности ходить собі по сьвіті і рішає людські справи; суспільність, її діяльність, се також складові елементи того „історичного розвитку“ і — беручи конкретний випадок — рішене про жидівську національну мову залежить також від того, як до сеї справи поставить ся також та часть жидівського пролетаріята, якої делегати радили на конференції.

Таку саму нерішучість виявила конференція також у справі „організації та агітації“, яку реферував др. Шорр, те-ж асімілятор. Референт з одного боку застеріг ся, неначе-б хотів творити окрему організацію, „бо жидівський пролетаріят, не кладучи ніяких національно-автономічних домагань, не може окремо організувати ся політично“, але з другого боку таки домагаєть ся з'єднання всіх жидівських організацій в „жидівську соціальну демократію Галичини“, якої задачею було б „автономне полагоджуване виключних політичних і культурних справ жидівського пролетаріята серед жидівської суспільности“. Але щоб не виглядало, що се „сепаратизм“ від польської партії, референт зазначає, що „управа і полагоджуване справ загально-краєвої політики є виключною атрибуцією польської соц.-дем. партії“, до центрального комітету якої належатимуть два члени центрального комітету жидівської партії. І з сим рефератом конференція згодила ся.

Се також половина дороги. Передовсім загально-краєвої

галицької соц.-дем. організації нема, а є тільки польська й українська. Який-же резон, щоб жидівська організація не була рівноправна з польською й українською, тільки підлягала ще якійсь спеціальній опіці організації польської? І як се погодити з принципом національного самоозначення, щоб жидівська організація рішала про справи жидівського пролетаріята тільки серед жидівської суспільности, а вже про відносини того-ж пролетаріята до інших національностей в краю віддавала рішене в руки польської організації. І до яких се може довести абсурдів? Приміром про страйк проти жидівського буржуя жидівський пролетарій має право рішати самостійно, але про те, чи боронити ся йому проти християнського погрому, рішає польська організація... В кінці, коли жидівська організація є частиною польської, то та польська організація не є вже польською, тільки польсько-жидівською. Або та фраза про „загально-краєву політику“, про яку має рішати виключно польська соц.-дем. партія. „Загально-краєва політика“, коли розглядати її з національного становища, буде сумою політики польської, української і жидівської, і тільки те можна признати справді загально-краєвим, на що всі три організації згодять ся.

Загалом наради й ухвали конференції показують наглядно, що се була конференція не самостійної жидівської організації, тільки жидівської секції польської соц.-дем. партії. Такі половинкові ухвали зрозумілі зі становища польської партії, яка як огню боїть ся закиду, що підпирає жидівський сепаратизм серед польської суспільности, але ніяк зі становища жидівського пролетаріята, свідомого своєї національности. Але з другого боку й ті ухвали, особливо коли взяти під увагу, що конференція вважає їх тимчасовими, і коли порівняти їх з давнішим чисто-асіміляторським становищем польської соц.-дем. партії, — являють ся значним кроком наперед до проясненя жидівського національного питання в тім напрямі, щоб не було ні „елина“ ні „юдея“ не тому, що „юдей“ став „елином“, але тому, що „елин“ уважає „юдея“ своїм братом.

Отсі ухвали конференції аж тоді будуть переведені в жите, коли на них згодить ся польський партійний зїзд. Згадаємо ще, що на конференції були також такі асімілятори, як д. Дашинський з польського і д. Мик. Ганкевич з українського боку; отже й вони зсолідаризували ся з ухвалами конференції. Справді житте

бере верх над їх теоріями і ті, що рекомендують себе провідниками пролетаріята на шляху до ліпшого життя, йдуть фактично позаду життя...

В днях 2—7 (н. с.) вересня с. р. відбував ся перед звичайним карним судом у Відні епільог української студентської демонстрації на львівському університеті в січні с. р.¹⁾ Нужденний епільог, який не приносить австрійсько-польському правліню ніякої чести так само, як і сама демонстрація та її безпосередні наслідки: масові арештованя студентів та їх голодівка, яка закінчила ся випущенем арештованих на волю.

Доволі ясно говорить про положене українського народу в Галичині вже сам факт, що українські студенти мусіли відповідати перед карним судом за вчинки, за які ніде инде — в кождім разі в Австрії ні — не відповідають студенти перед судом, а тільки перед університетськими властями. Пр. в університеті в Інсбруку приходило до страшнійших річий, до стріляня і проливу крови, а все таки студентів не тягли перед суд. Мали сей „привілей“ тільки наші, українські студенти.

Коли переглянути всю судову процедуру з приводу демонстрації, від масового арештованя студентів аж до засуду в віденським процесі, то побачимо, що все те мало тенденційний політичний підклад. Яка була законна причина арештуваня більше сотні студентів і того, що доведено їх слідчим арештом аж до голодівки, коли акт обжалуваня львівська прокураторія могла виготовити ледви проти 17-ох, між якими не було навіть всіх тих, кого випустили з слідчого арешту аж за кавцією? Се одно. Друге: акт обжалуваня був побудований на таких хитких основах, що прокуратор підчас розправи бачив ся приневоленим відступити від обжалуваня 6-ох, а двох суд увільнив після переведеня розправи. В кінці; коли й засуджено 8-ох (одного на тиждень арешту і 7-ох кожного на місяць вязниці), то тільки при помочи дуже натягнутої аргументації. Засуджено тих 7 обжалуваних за злочин публичного насильства через злобне ушкоджене чужої власности (§ 85 а к. з.), але щоб їм доказати той злочин, суд мусів послугувати ся аргументацією з § 68 к. з., який говорить про злочин повстаня. При злочині з § 85 а к. з. треба доказати злочин кождому з обжалу-

¹⁾ Про се див. мій огляд в III кн. ЛНВ п. н. „З боротьби за український університет“.

ваних з окрема, значить, в данім випадку, що він, а не хто инший ломив лавки, різав портрети, одним словом „ушкоджував злобно чужу власність“. Тимчасом нічого подібного нікому з обжалуваних не можна було доказати. Отже трибунал, щоб таки засудити обжалуваних, покористував ся аргументацією з § 68 к. з., де не треба доказувати вини кождоу обжалуваному з окрема, тільки вистане доказати, що обжалувані склали заговор для сповнення злочину гуртом, прийняв за доказане, що обжалувані склали заговор для сповнення злочину злобного ушкодження чужої власности, і на тій підставі засудив їх. Значить, обжалувано їх на підставі одного параграфу, а аргументацію взято з иншого. Тимчасом, коли ся аргументація вірна, коли демонстранти справді склали заговор для сповнення злочину гуртом, то їх повинні були судити не по § 85 а к. з., а по § 68 к. з. Але в такім випадку їх повинен би судити не звичайний карний суд, але суд присяжних. І в тім уся суть річи, що прокураторія хотіла поставити українських студентів за всяку ціну перед звичайний карний суд, а опісля показало ся, що звичайний суд не міг би їх засудити, колиб не був ужив такої аргументації, яку допускає тільки параграф, що належить під суд присяжних.

Стільки про сам процес; тепер кілька уваг з приводу процесу.

Польська преса — а в сій справі стала проти українських студентів уся польська преса за виїмком соціально-демократичної — ще довго до процесу почала бити з приводу сеї справи в великий дзвін і замовкла аж після процесу. І скільки за той час кинула вона болота, лайки і брехні на всю українську суспільність! От один з 17-ох обжалуваних, російський підданий, якому грозила видача Росії, втік, очевидно, не зі страху перед засудом за демонстрацію, а тільки перед видачею Росії. І вся польська преса розписуєть ся про українську трусість, видумує, що й инші обжалувані поховали ся, і лаєть ся, лаєть ся... Або, як уже згадано, обжалованим на підставі того матеріялу, якого доставило слідство, не можна було нічого доказати. І не диво: участь у демонстрації брали сотні, а обжалувано всього 16-ох демонстрантів. А тимчасом може як-раз вони ніякої активної участі в демонстрації не брали. І ось польська преса знов розписуєть ся про українську трусість. А після засуду яка радість біла зі шпальтів польської преси. Мало коли можна так ясно бачити,

що правосуде, се ніщо инше, тільки „законна пімста“, — так виразно радувала ся польська преса, що пімщена на „гайдамаках“ зневага польського університета.

А які заходи роблено, щоб процес конче скінчив ся засудом українських студентів! Що роблено в сій ціли за кулісами, на се не маємо даних, але мірою сих заходів послужить те, що „Słowo polskie“ завзивало прилюдно, щоб усі, що можуть щонебудь зізнати проти українських студентів, зголошували ся добровільно на свідків. Але злоголосили ся тільки проф. Гломбінський і відоме на львівським бруку брудне індивідуум Данилюк, який саме тоді, коли арештували студентів, сидів у слідчій арешті під закидом шантажу.

„Моральна наука“, яку дала нам польська преса з приводу процесу, зводить ся до того, що суд ствердив, що не вільно в боротьбі за національні права вживати „нелегальних“ способів, що „варварство“ українських студентів понесло заслужену кару. Так як коли-б який засуд міг відстрашити від „нелегальних“ способів боротьби тих, котрим замкнено „легальний“ шлях до осягнення їх прав, і так як коли-б „варварами“ були ті, що рззоторожили кілька лавок і порізали кілька портретів, а не ті, що силою своєї власти кидають під ноги колоди культурному розвиткови цілої нації.

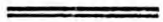
Загалом беручи, процес приніс повну компромітацію польському правліню Галичини, а при тім показав, якою сліпою ненавистю до всего, що українське, горить польський загал. І коли-б не низько-адвокатські напади одного з адвокатів, д-ра Роде, на революціонерів, напади, які мали на ціли представити обжалованих невинними ягнятами, яких потягнув на демонстрацію „революціонер по професії“, то з процесу можна-б нам бути зовсім задоволеними. Очевидно, вязниця, хоч тільки й одномісячна, для засудених індивідуально прикра річ, — але суть справи лежить не в засуді, за для якого в додатку треба було порядно натягати „букву закона“, тільки в загально-політичній значіню процесу. А се значіне для нас корисне.

І так останній акт боротьби за український університет закінчив ся по „букві закона“: семи місяцями вязниці за зневагу лавок і портретів. Насуваєть ся тепер питане: Щож далі? На се питане я не хочу тут відповідати, а тільки хочу сказати з сього цриводу кілька уваг.

З початком літнього семестра українські політики переконували молодіж, що вона не повинна поки-що робити ніяких острійших виступів, тільки ждати, який результат дадуть заходи українських послів у сій справі. Се було ще перед виборами до парламента. З того часу українські послі, здаєть ся, вже мали нагоду поробити деякі заходи в сій справі і зрозуміти, чи і що вони можуть осягнути. Про заходи й доносила преса, але про результати не чувати нічого... Ми так і не знаємо, чи будуть які результати, чи може заходи послів крутять ся в шабляновім у таких випадках блуднім колесі. Після якогось острійшого виступу студентів міністер заявляє, що перше всего мусить бути супокій, а тоді аж він подумає про сповнене „оправданих“ домагань послі впливають на студентів, аби був супокій, — а коли супокій настане, тоді, думає міністер, і сповняти нічого, бо хто сидить супокійно, тому, видно, добре... Бодай доси всі заходи українських послів в університетській справі крутили ся в таким колесі.

Тимчасом треба звернути увагу на одну появу, яка може мати великий вплив на долю боротьби за український університет. Серед нашої інтелігенції завважаєть ся що-раз сильніша тенденція відсилати синів на чужі університети, „бо на львівськім не буде вчити ся, тільки бити ся, тай не тільки роки даром потратить, але ще й дістанеть ся до криміналу“. Така аргументація так і ходить по людях. Очевидно, з точки індивідуального егоїзму вона зовсім оправдана. Але зовсім не те, коли ходить о успіх боротьби за український університет. Вже сам факт, що число українських студентів на львівськім університеті не буде таке, яке могло-б бути, некорисний. Але не тільки те. Коли сини інтелігенції порозходять ся на чужі університети, то на львівськім остануть переважно сини мужиків, які не мають за що вибирати ся на чужі університети. Коли-ж прийшло би знов до якихсь острійших виступів на університеті, то вся відповідальність за ті виступи впаде на мужицьких синів.

І в результаті вийде таке, що весь тягар боротьби за український університет спаде на мужицтво, коли тимчасом університет у першій мірі потрібний інтелігенції і в першій мірі вона повинна бороти ся за нього.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Етнографічний збірник. *Видав етнографічна комісія Наукового Товариства імени Шевченка. Т. XIX.* Коломийки. Зібрав Володимир Гнатюк. Том. III. У Львові 1907, стор IV 254.

Новий том Гнатюкових Коломийок творить, так сказати, ядро всего корпусу, подаючи пісні про любов і подружжя. Автор поділив їх на 15 більших груп: 1. Хлопці про себе і про дівчат, 2. Дівчата про себе і про хлопців, 3. Хлопці до дівчат, 4. Дівчата до хлопців, 5. Милий, 6. Мила, 6. Любко, 7. Любка, 8. Люба розмова А. Парубки до дівчат, Б. Дівчата до парубків, 9. Любов А. Незабутна любов, Б. Любов за гроші, В. Закохане. 11. Розволочити, 12. Подарунки, 13. Поцілуї, 14. Краса А. Біляві, Б. Рум'яні, В. Мальовані. 15. Врода А. Вродливі, Б. Негарні. Можна теоретично не одно закинути сему поділові, бачити в ній безсистемність і випадковність, та одно треба сказати, що він подікований самим матеріалом і не міг бути инчий без зміни в розкладі всіх Коломийок.

Що торкається самого змісту збірки, то справді не знаєш, чому більше дивувати ся: чи багатству поетичних мотивів, чи ширині й ріжнородности житевої обсервації, чи мельодійности, грації та простоті язика. Жарти пересипають ся з висловами глубокого чуття, чистий запал мішається з іронією, ніжність з брутальними погрозами й прокляттями — зовсім як у дійсному життю. Автори й авторки пісень не люблять церемоній і добирають найвлучніших слів щоб передати свої почуття.

Ой не маю дівчиноньки, не маю, не маю,
Відай мене Господонько не прийме до раю.
Зарікав ся серпом жати, ціпом молотити,
Іно щем ся не зарікав дівчата любити.
А я казав, пане брате, що то зора ясна,
А то моя дівчинонька коровицю пасла.
Відси гора, відти друга, відти долинонька,
Межи тими гороньками моя дівчинонька.
Скажу гори покопати, доли порівняти,
Щоби видко до дівчини, аж до її хати.

А дівчата співають:

Ой чи я си не дівчина, ой Боже мій, Боже,
Личко біле, очка чорні, козаче небоже!
Ой чи я си не дівчина тай не вродлива?
Тільки мої доганоньки, щом не чорнобрива.
Чи я собі не дівочка, в городі квіточка,
Жеби я си не стояла коло парубочка?
Ой я панів не бою ся ні панського суду,
Я дівчина молодая без хлопців не буду.

Ой піду я попід груші, груші мої, груші!
 Хіба би мя тот не любив, хто не має душі.
 Але маємо співанки й иншого тону:
 Ой вийду я на толоку, розівю волоку,
 Бодай мое коханійко не діждало року!
 Ой чия то дівчинонька гонором сі носи,
 Прийде съвята неділенька, жидам воду носи.
 Ой всі коні попутані, но еден без пута,
 А всі дівки як ластівки, но една засмута.
 Чогож тоти дівчатонька так сі потрїсают?
 Ци вни дурні, ци вни горді, ци вуши кусають?
 Дівчата відповідають не менше дотепно:
 Ой щож тото за зіленько, що не зеленіє?
 Ой що тото за парубок, що се з дівки сьміє!
 Біда мині, біда мині з тими парубками,
 Та ще курці до коліна, ходит за дівками.
 Мандибурка не сапана, попускала кільці;
 Ой що тото за парубок, що по пояс дівці?
 Тай до води, сиві коні, до води, до води!
 Нема хлопців в нашім селі, самі дідоводи.

Отакі контрасти проходять, систематично проведені редактором, по всьому томі, який крім язикової і етнографічної вартости має ще й не малий чисто-літературний інтерес.

Ів. Франко.

Привезено зілля з трох гір на весілля. *Молода муза* 5. На день 30 липня 1907. Володимирови і Марійці Бирчакам. Формат фантастичний, 14 стор. на обложці рисунок без дозволу позичений у Вид. Спілки.

Живе собі в Галичині молодий чоловік Володимир Бирчак. по своїому фаху шановний учитель гімназіяльний, а по своїм уподобанням графоман, що пише вірші й новелі в смаку „Молодої Музи“, тобто такі, що нікого ні гріють ні студять. За те, що він два роки тому дав себе пізнати як кепський редактор „Сьвіта“, компанія „Молодої Музи“ признала його своїм „батьком“ і авторітетом на літературному полі. Тому потентатови в области галицько-руської літератури довелось 30 липня оженити ся, і щоб ушанувати той памятний день, змобілізувала „Молода Муза“ всі свої сили, sechs Mann stark, з додатком українського Олєся і ще одного безіменного інваліда, і випустила отсю книжечку. Щож, як би се було кружкове виданє призначене на те весілля, то очевидно не було би що й говорити про нього: видали собі своїм коштом для себе самих і своїх гостей весільних, і вільно їм. Але „Молода Муза“ у нас не така скромна, вона видає сю книжечку в своїй серії, як одну з маніфестацій кружка, робить для неї рекляму по газетах і очевидно думає, що зробила щось таке, на що вся руська інтелігентна громада повинна звертати увагу. Звернемо-ж і ми увагу та ті три міхи

зілля, понюхаємо кождий цвіток зокрема. Отже наперед іде безіменний автор, якому дуже подобала ся краса панни молоді і він величає її на лад людвої пісні:

Як би дав Бог, щоб я з нею
Шлюбом обручив ся,
Під скло в рамки б її вправив,
Сів би тай дивив ся,

Ну, щож, се було би дуже оригінальне подружжє. Олеся з України турбує тільки одно:

Хай щебечуть поцілунки,
Як пташки в весняний час, —
Не лякайсь моя кохана,
Не почують нас.

Приємної забави! Самітний і тужливий П. Карманський збираєть ся нарешті втопити всю свою тугу й своє горе в морі на те тільки, щоб „вдивити ся в неї“, впивати ся красою і жити з нею в своїм гаремі чи теремі „як два альпейські цвіта“. Аллах іль Аллах! П. Луцький перепрошує, очевидно *par distance*, свою дівчину, що не знає й не цікавий знати, яке у неї волосє, які очі, в якім капелюсі вона ходить, але він знає одно, що у неї „свята душа і дуже добре серце“. Він там був і вникнув! А д. Ст. Чарнецький уже духом на весіллю і безсоромно пропонує панні молодій чи якійсь иньшій дівчині:

Eh vive la vie! Най пісня рвєсь пуста!
І струями най шумно ллють ся вина!
Ти нахили вишневі уста,
Ах, ти у пристрасти обійми йди, дівчино,
Най злучить нас на хвилю гра пуста!
Гей нахили уста!

Розумієть ся, тут і Василь Пачовський підносить свій голос:

Люба, зорі з нас сьміють ся,
Що по ночах не спимо;
Серця рвуть ся, сльози ллють ся,
Та про се ми мовчимо.

Не диво, що на таке зорі сьміють ся. Кінь би сьміяв ся. За те д. Сидір Твердохліб розсипав ся таким Діссонансом:

До схід сонця гнесь кедрина,
Шумить зі скель в вечірню даль,
На беріг моря хуртовина
Викочує кораль.
І чують кедри, буртить море,
Коралі вітер в даль поніс,
Розвіяв в полі, ляг на гори
Дощем кровавих сліз.

І бачуть, як опали філі,
 Затих їх плач, сконав їх шум,
 Розсіяв захід на три милі
 Сійбу кровавих дум.

Ах, як гарно! Так і пригадуєть ся мені німецька поезійка, яку я колись читав у *Fliegende Blätter* чи в якімось иньшій органі німецької молоді музи:

Die Sonne brennt so heiss und trocken,
 Der Bach will mich zum Bade locken —
 Ich kann nicht gehn!
 Da hängen meine nassen Socken,
 Erst in der Stunde sind sie trocken! —
 Ach das ist schön!

П. Яцків дав одну зі своїх краших імпресій, моментик вирваний живцем із селянської психології, а д. Олекса К-ич роздирає своє серце споминами про „неї“, що була його і зрадила його для иньшого. По що ті плакси на такім „панським“ весілю?

І. Франко.

С. Черкасенко. *В старім гнізді.* Драматичний нарис у 4-х діях. Полтава, 1902. 72 стор. ц. 25 коп.

Вельми прихильна рецензія, поміщена у № 154 „Ради“, заохотила мене зазнайомитись з твором д. Черкасенка. Прочитавши одначе драму „В старім гнізді“ мушу сказати, що мої погляди на неї майже протилежні до поглядів її критика з „Ради“, д. Л. Чулого.

Задумана драма безумовно добре, але виконана недбало. В руках автора гарний і багатий матеріал, з яким він досить невміло поводить ся. Типи д. Черкасенка: Гробачевський, його батько, жінка, діти — подекуди справжні люди, як що їх брати кожне з окрема. Такими гнилими і недогнилими дворянами і не дворянами хоч греблю гати.

Але зібрані до купи в драмі вони поводять ся так, як з певністю не поводитись ні одна дворянська чи будь яка сімья. Що дід, син і внук залицяють ся до вродливої покоївки, що батько женихаєть ся з невісткою — усе те річ цілком можлива. Цікаво-б тільки знати, де автор бачив чи чув, щоб батько (Іполіт Миколаевич) на очах сина (Всеволода) обнімав його жінку (Ліну), а другий син (Серж) звертав ся до брата з порадою: „Чом ти не даси йому (себ то батькови) в пику?“ Мало того. Спіймавши батька у саду, як цілував Ліну, Всеволод кидаєть ся його бити, при чому „трохи не задавив“ свого шкодливого родителя, а на другий день усі разом, наче нічого не стало ся, ідуть у гості... Припустім одначе, що такі неймовірні події лучають ся, що Іполіт Гробачевський, його менчий син і невістка — люди без чести і сорому і не звертають уваги навіть на товариські форми, яких звичайно тримаєть ся кожна, хоч би найбільше

попсована буржуазна, а особливо дворянська сім'я. Але що примушує стільки літ жити з таким чоловіком, як Гробачевський, його жінку Вікторію Францовну, яка „не поділяє його поглядів“? Що примушує її жити ледве не в публичному домі і дочку „чесну“, „благородну“ у йому тримати? Чи тут впливає якась особлива любов, чи грошові обставини, чи щось инче, з пьєси нічого того не бачимо. Так само невідомо, чого приїздить до батьків Всеволод, чоловік з незалежним становищем, коли в батьківському домі він зустрічається лишень з наругою над своєю честю і з усякими бешкетами.

Ще більше здивовання викликає у читача, що тягне до Гробачевських таких людей, як „революціонер“ Леонід і „народній приятель“ Шах, який навіть свою землю збирається віддати селянам... Хто їх приваблює? „Сонлива“ Вікторія Францовна, чи може кисла істеричка Ольга, хоч і нещасна, але зовсім не драматична і справді „дурепа“, як її зве батько (при гостях, 22-х літню панну...). Аджеж вона сама про себе каже: „Зо мною здебільшого мовчать“. Далі, через що до дому Гробачевських, де щоденно лучають ся скандальні події, вчащає порядна, поступова сім'я учителя Ильєнка з молодою донькою і 17-літнім сином, якого батько начеб то береже від усякої розпусти? Усе отсе зразу кидається у вічі і читач бачить, що всі отсі люди зійшлись разом, балакають, сваряться і женихаються не через те, що так дійсно на світі буває, а тільки з того приводу, що инакше не було-б пьєси „В старім гнізді“.

В останній дії Ильєнки запрошують Гробачевських до себе на заручини своєї доньки Дусі з Шахом. Обставини також дуже натягнені. Шаха кохає Ольга і про її любов знають усі в сім'ї, знають і чужі, бо батько при гостях не соромиться дорікати сим коханням дочці. Оджеж не може не знати про се і приятелька Ольги Дуся та її батьки. А коли так, то запрохувати Ольгу на заручини Дусі з Шахом — просто знуцання з боку Ильєнків, якого від порядних людей не можна сподіватись. Автор се розуміє і наказує читачам вірити йому на слово, що Ильєнки про любов Ольги не знали.

А потрібна ся дія авторови для того, щоб нарешті останньою тяжкою життєвою невдачею „добити“ Ольгу. І справді, Ольга поздоровивши молодих виходить з дачі і кидається у воду біля купальні, де ловить рибу син Ильєнків Евген, який і витягає її на берег, не відомо, зомлілу чи неживу. Евген прибігає до дому і сповіщає про сей випадок. Вікторія Францовна, розуміється, мліє, а Серж (чорний характер) говорить: „Однією дурепою менш буде“ (це брат про сестру і прилюдно!) і сим вигуком „добиває“ драматичний нарис д. Черкасенка. Цілком несподівано для читача, який уже встиг гаразд зазнайомитись з особливим „світознавством“ автора, Гробачевський замість засміятись („Хе, хе, хе“) „кричить несамовито“ до Сержа: „Мовчи, Гад!..“ Се не-

зрозуміло. Аджеж усі три Гробачевські — дід, син і внук однаковісенської вдачі і вся різниця між їми тільки в тому, що Микола Лукич смієть ся „хи, хи, хи“, Іполіт Миколаєвич „хе, хе, хе“, а Серж Іполітович „ха, ха, ха“...

Не можна не завважити також, що усі „статечні“ люди д. Черкасенка нічим окрім слів не виявляють своїх гарних прикмет. Леонід — звичайний нудний резонер, а Шах тільки тим підкреслює свою порядність, що „обіцяє“ подарувати селянам землю, себ то також обмежуєть ся словами. Автор не дає змоги сим людям докладнійше переконати читачів що до своєї людяности і поступовости чи навіть революційности.

Оджеж через усі сі хиби пьесу д. Черкасенка, на мою думку, зовсім не можна назвати „яскравими, талановитими малюнками життя“. Нічого особливо „художницького“ у сих малюнках я на жаль не бачу. Тільки кінець першої дії (Микола Лукич і слуги) вдав ся авторови. Таке поведіння слуг — річ цілком можлива. Тут дійсно невістка могла дивитись крізь пальці, а син не дуже хватав ся обізватись в обороні батька, бо й сам був з Марусею за пані-брата. Але вся пьеса через неправдивість обставин і загальне погане виконання має дуже малу літературну і сценічну вартість. Не вважаючи на се, на основі деяких поодиноких спостережень можна сказати, що автор безперечно має „іскру божу“, але сю „іскру“ треба ще пильною працею роздмухати, щоб від її запалав огонь справжньої художницької творчости.

Б. Я.

Д. Дорошенко. *Оповідання про Ірландію.* Вид. Т-во Просвіта у Києві ц. 8 коп.

Автор цієї книжки оповіда про життя ірландського народу, або краще сказати дає нарис кілько вікової боротьби Ірландців з Англією за політичні, економічні і національні права.

Порівнюючи життя Ірландців з життям Англіїців, автор звертає увагу читача на ту велику різницю, яка існує між двома країнами одної держави Англії. Тоді, коли в Англії панує воля і досить гарне економічне становище загалу, Ірландія ледві животіє, пригноблена політично і економічно.

Звертаючись до питання, що поставило в такі умови цілу країну, автор дає нарис того, як англійський уряд загарбував землі Ірландців даруючи їх великим панам і повертаючи місцеву людність у пролетаріїв, та позбавляв їх і політичних прав, і як сей економічний і політичний гнет викликав горячу боротьбу серед поневоленого народу.

Автор уміло справив ся з своїм завданням і дав в формі зрозумілій майже й для мало-освіченого читача яскравий нарис боротьби пригнобленого ірландського народу за свої права. Книжка і по мові і по тому питанню, якого вона торкнулась, варта того, щоб ширилась між селянами взагалі. Особливо ж варта вона для

Українців, де з боротьбою за політичні і економічні права йде так само і боротьба національна. А на останню автор зверта не малу увагу. Що до самого видання, то мусимо зазначити, що Просвіта, як і взагалі, видала її досить чепурно і ціну поставила не дорого.

Галайда.

Національна Рада, Изд. Н. Е. Парамонова, „*Донская Ръчь*“ въ Ростовѣ на Дону, № 155, ц. 2 коп., ст. 10.

Події 1789 року не втрають для людськості інтересу аж доти, доки існуватиме сучасний лад громадський, доки не розв'яжуться по цілому світу широкому та велика соціальна проблема, яка повинна знищити нарешті панування одних станів над другими, доки великі й святі слова „рівність, воля і братерство“ — слова, що зостаються поки що порожнім звуком в обох частинах світу, не будуть заведені у життя. В Росії ж, де ще не пережила певної еволюції навіть в політичному житті сї події мають подвійний інтерес, а через те ширення в народніх масах популярної літератури про 1789 рік можна тільки витати. Само собою зрозуміло, що ся література повинна бути першим чином яко мога приступна народови і формою, тобто по мові, і змістом — викладом.

На превеликий жаль сього не можна сказати про брошуру Національна Рада: се певно переклад досить не вдатний. Автор очевидно ні на крок не відступав од оригіналу і через те не міг позбутися в деяких місцях штучности. Подібні брошури треба не перекладати, а перероблювати, переказувати, тоді автор має широке поле щоб спопуляризувати той чи інший термін, той чи інший незрозумілий для нашого народа вираз чи ціле речення. Інакше, як справді зрозуміє малоосвічений селянин, що навчився тільки літери пізнавати та складати їх до купи, такий вираз як „представники третього стану“? Та й сама назва брошури „Національна Рада“ для такого селянина зостанеться цілковитою terra incognita. Було б дуже бажано, щоб сей уламочок з французької історії з'явився яко мога хутчіє в переказі наших відомих спопуляризаторів. Брошура має ще й ту ваду, що в ній сила друкарських помилок, а „и“ замість „і“ трапляються на кожному кроці.

Гр. Сьогобочний.

Ачадов. *Взгляды социалистических партий на общественное самоуправление.* М. 1906. Библиотека „Самоуправление“ № 1. Стар. 64. Ц. 10 к.

Політична боротьба народів усієї Росії йде поруч з боротьбою економічною, й саме в житю економічному органи місцевої самоуправи починають відгравати все більшу роль. Через се працюючому людові незвичайно важно при перебудові всього політичного ладу добити ся разом з тим і такої перебудови місцевої

самоуправи, при котрій вони могли б найкраще й найлекше бороти ся проти своїх визискувачів. Та питанє про місцеву самоуправу в Росії розроблено досить слабо. Між иньшим про се може свідчити й те, що соціалістичні та демократичні партії Росії, не виставляючи окремих комунальних програм, обмежують ся тільки на деяких вимогах до держави, до земства і міст. „Громадяне, котрі розуміють суть демократичних реформ — пише д. Ачадов, — повинні допомогати найближшим Установчим Зборам виробити законодавство про місцеву та земську самоуправу“. З огляду на се автор і випускає свою брошуру з додатком проєкта комунальної програми для російських міст, „беручи до уваги інтереси працюючих клас“.

Виясняючи в першому розділі відносини між місцевою самоуправою та соціалізмом, автор приходить до висновка, що демократизація місцевої самоуправи й участь в ній працюючого люду веде до муніципалізації промислових підприємств, земельних площ і привозу головних продуктів сложивання для мас людности, а се все являєть ся одною з переходових форм до будущего соціалістичного ладу. Висока громадська контроля в муніципальних підприємствах, брак необхідности визискувати робітників, зайятих в міських закладах, широка публичність у веденю справ і участь працюючих мас в керуваню сими підприємствами — все се немінуче веде до нових форм продукції, котрі наближають ся до остаточного ідеала.

В дальшому викладі автор вияснює становище різних соціалістичних партій західньої Європи до міської самоуправи й наводить Бранденбурську [та Берненську комунальну програму німецької с. д., резолюцію Паризького міжнароднього соціалістичного конгреса про значіня громадської самоуправи й комунальну програму французьких соціалістів, найбільше систематичну та розроблену з поміж иньших. Переходячи в розділі XI до виясненя відношеня російських соціалістичних партій до місцевої самоуправи, автор наводить відповідні місця з програм і в додатку подає свій власний „проєкт комунальної програми для російських міст з погляду інтересів працюючих мас“. Не будемо тут переповідати змісту сього проєкта, бо се повело б нас за далеко, й кожний цікавий може сам його прочитати, але завважимо тільки, що розроблено проєкт дуже старанно й докладно.

З сього перегляду змісту брошури видно, що вона дає багатий матеріал до питаня про місцеву самоуправу. З сього погляду вона заслугує як найбільшої уваги, а дешева ціна робить її приступною для ширших кругів читачів. Шкода тільки, що мова її не дуже то популярна.

Микола Залізник.

Книжки надіслані до редакції.

Етнографічний Збірник. Видає Етнографічна Комісія Науков. Тов. ім. Шевченка. т. XXIII. *Галицько-руські народні приповідки.* Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. *Том II, випуск I. (Діти — Книги).* У Львові, 1907. Ст. 300, 8^о.

Календарь „Просвіти“ на рік 1908. Вид. Київск. „Просвіти“, Київ, 1907. Ц. 25 коп.

Ів. Франко. *Ліси та пасовиська,* Вид. Т-ва „Просвіта“, Київ, 1907. Ц. 3 коп.

Б. Ррінченко. *Про врім та блискавку.* Вид. Тов. „Просвіта“, Київ, 1907 р. Ц. 4 коп.

П. Капельгородський. *Українці на Кубані.* Вид. Тов. „Просвіта“, Київ, 1907 р. Ц. 5 к.

А. Снаренко. *Про народоправство* кн. I. Вид. Благотв. О-во С.-Петербургу, 1907 р. Ц. 6 коп.

Бунвар для науки неграмотних. Уложив Онуфрій Солтис. Тернопіль, 1907. Ст. 48, 8^о. Ціна 20 сот.

Відозва членів дружини Львівського руського народного театру до українського суспільства. Львів, 1907. Ст. 32, мал. 8^о.

Павло Полуботок. Збірка. (Видавництво Товариства „Просвіта“ у Львові ч. 326). Львів, 1907. Ст. 32, 12^о. Ціна 20 сот. Зміст: 1) Ст. Руданський, Павло Полуботок. 2) Яр. В-ий, За вольности України. 3) О. Стороженко, Вуси.

Др. Август Форель. *Про алкоголь.* За дозволом автора переклав др. Михайло Литвинович. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 142). Львів, 1907. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. Ст. 48, 16^о. Ціна 30 сот.

І. Любич-Кошуров. *В турецькій неволі.* Вільний переклад з російського. (Видавництво „Просвіта“ у Львові. Ч. 327). Львів, 1907. Ст. 24, 12. Ціна 15 сот.

Панас Мирний. Книжка третя творів. Драмат. твори. Вид. „Вік“. Київ, 1907 р. Ц. 1 р.

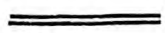
Оля Омелянка Березинська *Молодість.* Поезії. Т. I. З портретом авторки. Видавництво М. Венгжина, ч. I. Перемишль, 1907. Стр. 32, ц. 30 сот.

Микола Курцеба. *Перші цвіти.* Вязанка пісень Прч. Діви Марії. Жовква, 1907. Ст. 40, 12^о.

Квіточка. Збірничок перлів (!) української поезії. Склав М. Щербина. Київ, 1907. Ст. 80, 32^о. Ціна 20 коп.

Сьпіваник, школа народна в 4 частях. Зібрали і уложили о. Василь Навроцький і Володимир Сайко. В Жовкві, 1907. Ст. IV+10+18+22+34, 8^о Ціна 2. 50 кор.

Записки изъ Верховины. Написалъ Бѣленькій. Унгварь, 1907. Ст. 34, 32^о.

До історії засновання „Ruthenische Revue“.

Від д. І. Тивоновича одержали ми листа сього змісту :

Хвальна Редакціє! В обороні правди прошу ласкаво помістити се яко спростоване бібліографічної замітки д. Др. Франка, поміщеної в книзі VI „Літ. Наук. Вістника“ за червень с. р.

Заявляю, що списуючи події, які були предметом моєї брошури „Історія засновання Ruthenische Revue“ не мав я зовсім на меті кинути болотом на людей, які не виступали ворожо протів народної справи. Я обмежив ся лиш на факти, які міг доказати, а подаючи повні назви деяких добродіїв, дав я їм тим самим спроможність очистити ся з починених їм закидів. Що до моєї особистої патології, то сей закид уважаю я яко цілком не на місці, бо я сій справі дав полежати по над повні три літа, щоб тим самим увільнитись від всяких впливів особистого болю і справу віддати поважно під осуд громадянства.

Хто читав пильніше мою брошуру, той не міг ніяк набрати пересвідчення, щоби я її представляв як щось дуже важне і цікаве — а вже ніяк не годен найти там тої трагіки, докорів, лайки і підозріння, про які згадує Др. Франко. Не приписую я собі також ніякої особлившої заслуги коло засновання Ruthenische Revue, однак не годен зрозуміти, для чого ті люди, до котрих Брунер також звертав ся, не користали з пропозиції подібної услуги, тим більше що, як Др. Франко признає, навіть сама думка видавати журналік інформаційний німецькою мовою, була дуже розумна і важна, і що д. Брунер робив се безкорисно — з одиноким наміром допомогти Русинам добити ся більшого впливу в австрійській державі“. А чейже се було обовязком кожного свідомого Русина. Замітка що до мого пасивного становища в „пресовім комітеті“ також не зовсім слухна. Я покликав його до життя, поставив йому ясну задачу, в його засіданнях брав участь і про перебіг деяких подав навіть докладнійший звіт. Мета, яку я хотів досягнути через видавництво, також виразно зазначена і лише факт, що вона сходила на манівці, спонукав мене уступити і віддати справу під осуд громадянства.

Думаю, що Др. Франко або мене лихо зрозумів, або під впливом суггестії піддав мені такі мотиви, про які мені навіть і не снило ся. Я глибоко пересвідчений, що у Др. Франка не затерло ся почуття справедливости і він признасть мое спростоване вірним і достаточним ¹⁾.

Іван Тивонович.

1) Друкуючи отсе спростоване, яке властиво нічого не простує, не хочу входити в його детальнійший розбір. Текст моєї уваги перед читачем і я надію ся, що кождий зможе сам розібрати се діло.

І. Фр.